

**ҚАЗАҚ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗДАР
ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ**

**ВЕСТНИК КАЗАХСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
ЖЕНСКОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА**

**BULLETIN OF THE KAZAKH STATE WOMEN'S TEACHER
TRAINING UNIVERSITY**

№5 (53) 2014

ҚАЗАҚ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗДАР ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ХАБАРШЫ
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

КАЗАХСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЖЕНСКИЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ
УНИВЕРСИТЕТ
ВЕСТНИК
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

KAZAKH STATE WOMEN'S TEACHER TRAINING UNIVERSITY
BULLETIN
SCIENTIFIC JOURNAL

№5 (53)

2006 жылдан бастап шығады, шығару жиілігі – жылына 6 рет

Қазақстан Республикасының Мәдениет және Ақпарат министрлігінің Ақпарат және мұрағат комитетінің мерзімді баспасөз басылымдарын және (немесе) Ақпарат агенттіктерін есепке алу туралы №13965-Ж куәлігі бойынша тіркелген

Бас редактор

Нөкетаева Д.Ж. - п.ғ.к.

Бас редактордың орынбасары

Алиев Б.Ә. – ф.-м.ғ.д., профессор

Редакциялық алқа

Бакибаев А. - х.ғ.д., профессор (Ресей)

Абилев С. К. - б.ғ.д., профессор (Ресей)

Щепеткин И.А. - б.ғ.к., профессор (АҚШ Монтана университеті)

Бутин Б.М. - х.ғ.д., профессор

Сәтімбеков Р.С. - профессор

Құрманбаева М.С. - б.ғ.д., профессор м.а.

Дейв Чан – PhD Geotechnical Engineering, профессор (Канада, Альберта университеті).

Лазерев В.А. – п.ғ.д, профессор (Ресей, Центр современного образования и НМС по математике МО и Н РФ).

Обозов А.Дж. – техн.ғ.д., профессор (Қырғызстан, И.Раззаков атындағы Қырғыз мемлекеттік техникалық университеті).

Жамалов А. – техн.ғ.д., профессор

Құлбек М.Қ. – ф.-м.ғ.д., профессор (Абай атындағы ҚазҰПУ).

Баймахан Р.Б. – техн.ғ.д., профессор

Есқалиев М.Е.– техн.ғ.д., профессор

Роже Бастриос – PhD., профессор, гуманитарлық ғылымдар докторы (Франция)

Фарух Чолах – PhD., профессор (Түркия)

Семенов П.А. – ф.ғ.д. (Ресей)

Сүлейменова Ж.Н.– п.ғ.д., профессор

Қансейітова Ұ.Р. – п.ғ.к.

Әбді Уақап Қара – профессор, PhD (Түркия)

Ахмет Ташағыл – профессор, PhD (Түркия)

Махмудов Б. Л. – PhD (Абай атындағы ҚазҰПУ)

Сүлейменова Ж.Д. – PhD (Астана қаласы)

Смағұлова С.Ә. – т.ғ.д., профессор (Ш.Уәлиханов атындағы тарих және этнология институты)

Гогоберидзе А.Г. – п.ғ.д., профессор (Ресей)

Джуринский А.Н. – п.ғ.д., профессор (Ресей)
Артамонова Е.И. – п.ғ.д., профессор (Ресей)
Аймағамбетова Қ.А.–п.ғ.д., профессор
Бапаева М.К. – п.ғ.к., доцент
Сұлтанова Р. – Азияттық музыка орталығының директоры (Кембридж университеті)
Бағдат Естемесұлы – музыка институтының профессоры (Қытай Халық Республикасы Шыңжаң педагогикалық университеті)
Құлманова Ш.Б. – п.ғ.д., профессор
Халитова И.Р. – п.ғ.д., (Абай атындағы ҚазҰПУ).

Редакциялық кеңес

Кішібаев Қ.О. - х.ғ.к.
Мырзахметова Н.О. - х.ғ.к., қауымдастырылған профессор м.а.
Мамырова К. Н. - п.ғ.к., доцент
Мухамединова Н. А. - п.ғ.к., доцент
Жексембиев Р.Қ. - б.ғ.к., доцент
Мырзалиев Ж. – ф.-м.ғ.д., профессор
Тұңғатарова Ә.Б.– ф.-м.ғ.д, профессор (әл-Фараби атындағы ҚазҰУ).
Исаев С.Ә. – ф. - м.ғ.к, профессор
Мұқашов Қ.М. – ф.-м. ғ.д., профессор (Абай атындағы ҚазҰПУ).
Заурбеков Н.С. – техн.ғ.д., профессор (Алматы технологиялық Университеті).
Файзуллаев А.А. – п .ғ.д, қауым.профессор
Ершина А.Қ. – ф.-м.ғ.д., профессор
Салғараева Г.И. – техн.ғ.к., профессор
Сатбекова А.А. – п.ғ.д., профессор
Ержанова С.Б. – ф.ғ.д., профессор м.а.
Ермекова Т.Н. – ф.ғ.д., доцент
Базылова Б.Қ. – ф.ғ.к., доцент
Рысбаева Г.Қ. – ф.ғ.к., доцент
Нұрланбекова Е.Қ. – п.ғ.к.
Аширбекова Ж.Б. – т.ғ.к., доцент
Қожакеева Л.Т. – т.ғ.д., профессор
Иманбекова Б.И. – саяси ғ.д., доцент
Заманбеков Ш.З. – э.ғ.к., доцент
Баданов А.И. – э.ғ.к., доцент
Қайпбаева А.Т. – т.ғ.к.
Жиенбаева С.Н.–п.ғ.д., профессор
Шаталина В.В.-п.ғ.к., доктор PhD, (Ресей)
Шеръязданова Х.Т. – п.ғ.д., профессор
Мұратбаева Г.А. – п.ғ.д., доцент
Абаева Г.А. – п.ғ.к., доцент
Бейсенова Ж.Ж.– п.ғ.к., аға оқытушы
Өмірбаева Г.Ш. – п.ғ.к., доцент
Қоңыратбай Т.Ә. – ф.ғ.д., профессор
Бисембаева Б.Ә. – п.ғ.к., доцент (Астана қаласы)
Какимова Л.Ш. – п.ғ.к., доцент
Жауапты редактор-Сәндібаева Н.Ә. - п.ғ.к.
Редакторлар Ж.Қ. Қуанышева, С.Авдарсолқызы, Қ.Ж.Тұрсынбаева, Р.Т.Айтбаева, А.Текесбаева, М.А.Оразалиева.
Корректор Маханбетова С.Е. – магистр

МАЗМҰНЫ-СОДЕРЖАНИЕ-TABLE OF CONTENTS

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ – ЕСТЕСТВОЗНАНИЕ – NATURAL SCIENCES

<i>Жүсіпбеков Ө.Ж., Нұрғалиева Г.О., Мырзахметова Н.О., Муханова Г.</i> ҚҰРАМЫНДА ГУМАТЫ БАР ОРГАНО-МИНЕРАЛДЫ ТЫҒАЙТҚЫШТАРДЫ АЛУ.....	5
<i>Mataev M.M., Abdraitova M.R., Maigeldieva S.K.</i> ROLE IN TRAINING SUBJECT CRYSTAL CHEMISTS.....	8
<i>Меңліғазиев Е., Қозанбаева Н.</i> ПОЛИУРЕТАН ЖӘНЕ ПОЛИИЗОЦИАНАТ НЕГІЗІНДЕГІ ЖЕЛІМДЕР.....	12

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА

PHYSICS, MATHEMATICS, COMPUTER SCIENCE

<i>Мырзалиев Ж.М., Қаленова А.Т.</i> КВАЗИ-СЫЗЫҚТЫ АВТОНОМДЫ ТЕНДЕУЛЕРДІҢ ПЕРИОДТЫ ШЕШІМДЕРІ.....	19
<i>Сәндібаева Н.Ә., Маханбетова С.Е., Зейдін Қ.</i> БОЛАШАҚ ФИЗИКА ПӘНІ МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ КӘСІБИ БІЛІКТІЛІГІН ДАМУ ЖОЛДАРЫ.....	22

ФИЛОЛОГИЯ– PHILOLOGY

<i>Найманбаев А.</i> ТҮЛҒА БЕЙНЕСІ.....	25
<i>Nurlanbekova Y.</i> USING INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL PROCESS.....	28

ТАРИХ, ЭКОНОМИКА, ҚҰҚЫҚ– ИСТОРИЯ, ЭКОНОМИКА И ПРАВО

HISTORY, ECONOMY AND LAW

<i>Есиркеп А.</i> СОЦИАЛЬНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ И СОЦИАЛЬНАЯ ЗАЩИТА ИНВАЛИДОВ В КАЗАХСТАНЕ ЗА 2005-2013 ГГ.....	31
<i>Esmurzanova G., Issanova G.,</i> REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND THE SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION: HISTORY AND PERSPECTIVES OF DEVELOPMENT.....	35
<i>Каржаубаев А.М.</i> РАЗВИТИЕ ШОУ ПРОГРАММЫ И ОСОБЕННОСТИ ИХ ОРГАНИЗАЦИИ.....	40
<i>Ташенев М.Ж., Башикова А.Б.,</i> ОБ ОЦЕНКАХ ПРИСОЕДИНЕНИЯ КАЗАХСТАНА К РОССИИ В ИСТОРИОГРАФИИ ПОСТСОВЕТСКОГО ПЕРИОДА.....	44

ПЕДАГОГИКА – ПСИХОЛОГИЯ, PEDAGOGY - PSYCHOLOGY

<i>Абеуова И.А.</i> СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ ПЕДАГОГОВ ПО «САМОПОЗНАНИЮ».....	50
<i>Атагельдиева М.Б.</i> ОҚЫТУДЫҢ ИНТЕРАКТИВТІ ЖАҢА ӘДІСТЕРІ МЕН ҮЛГІЛЕРІ.....	54
<i>Беркутбаева М.З.</i> СТУДЕНТТЕРДІҢ ТАНЫМДЫҚ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҚТАРЫН ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР АРҚЫЛЫ АРТТЫРУ ЖОЛДАРЫ.....	59
<i>Жаспанова Т.Қ., Қойшыбайқызы А.</i> АНА ТІЛІ САБАҒЫН ОҚЫТУДА ИНТЕРАКТИВТІ ӘДІСТЕРДІ ПАЙДАЛАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	63
<i>Мапарова Г.К.</i> MOTIVATION IN LEARNING FOREIGN LANGUAGES.....	66
<i>Tekesbaeva A.M.</i> FORMATION OF A SENSE OF PATRIOTISM IN PRIMARY SCHOOL PUPILS.....	70

ӨНЕР ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТ – ИСКУССТВО И КУЛЬТУРА

ART AND CULTURE

<i>Смағұлов М.</i> ӨНІШЛІК ӨНЕРГЕ ОҚЫТУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	72
<i>Усенбаева Ш.М., Естаева Д.Қ.</i> КІТАПХАНА ІСІ МАМАНДАРЫНЫҢ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ.....	76

ӘОЖ 547.992+622.32+665.4

**ҚҰРАМЫНДА ГУМАТЫ БАР ОРГАНО-МИНЕРАЛДЫ
ТЫҢАЙТҚЫШТАРДЫ АЛУ**

*Жүсіпбеков Ө.Ж., Нұрғалиева Г.О.
Мырзахметова Н.О., Муханова Г.
(Алматы қ., А.Б.Бектұров атындағы ХФИ АҚ,
Қазақ мемлекеттік қыздар
педагогикалық университеті)*

Аннотация: Құрамында гуматы бар орғано-минералдық тыңайтқыштарды фосфорит пен фосфор өндірісі қалдықтарынан қышқылдық ыдырату процесі арқылы алудың оңтайлы жағдайлары мен параметрлері анықталған. Құрамында гуматы бар орғано-минералды тыңайтқыштарды пайдаланғанда тыңайтқыштарды жеке-жеке енгізудегі қосымша шығындар азаяды, сонымен қатар, ауыл шаруашылық дақылдарының сапасы мен өнімділігінің артуы қарастырылған. Сондай-ақ алынған дайын өнім экологиялық таза тыңайтқыш ретінде тек қана ауыл шаруашылығында ғана емес, шөл және шөлейт жерлерді көріктендіру үшін, ағаш, өсімдіктер аз өсетін аймақтарда өсімдіктерді өсіріп, жасыл желекті көбейту үшін де қолданылады. Тыңайтқыштар алуға жұмсалатын шикізат отандық шикізат болатындықтан алынған өнімнің де бағасы нарық талабына сай, өте қымбат емес және қолжетімділігі туралы айтылған.

Түйін сөздер: натрий гуматы, орғано-минералды тыңайтқыштар, гуминді қосылыстар, фосфор қышқылы, қышқылдық ыдырату.

Қалдықсыз өнім өндірісінің мәні жұмсалатын ресурстарды толық пайдалану арқылы биосфераның ластануына жол бермеу. Практика жүзінде қалдықсыз өнім өндіруді жүзеге асыру өте қиын. Қалдықсыз өнім өндіруге технологиялық процестер мен құрал-жабдықтардың тиімділігін арттыру, қоланылып келе жатқан технологиялық процестерді анағұрлым экологиялық жағынан таза процестермен алмастыру, т.б. арқылы жетуге болады.

Осындай қалдықсыз технологияны жүзеге асыру жолдарының бірі-фосфор өндірісі қалдықтарынан ауыл шаруашылығына қажетті тыңайтқыштарды алу болып табылады.

Әдетте, ауыл шаруашылығында тек қана минералды (аммофос, суперфосфат, селитра және т.б.) және органикалық (көң, құстың саңғырығы және т.б.) тыңайтқыштар қолданады. Оларды жеке-жеке қолдану тиімді емес, өйткені өсімдіктердің өсіп-дамуы үшін қоректі элементтерді кешенді түрде пайдалану қажет. Сондай-ақ, минералды тыңайтқыштардың пайдалы әсер коэффициенті төмен ($N - 30-45\%$, $P_2O_5 - 10-15\%$), мәселен азотты тыңайтқыштар сумен шайылып кететін болса, фосфор тыңайтқыштары топырақта өсімдік сіңіре алмайтын түрге ауысады. Сонымен бірге, топырақ қоры деградацияға ұшырап, ондағы гумустың мөлшері азайды, яғни топырақтың құнарлығы төмендеп кетті. Осы және өзге де факторлар егістік және суармалы жерлердің көлемінің азаюына, ауыл шаруашылық дақылдарының өнімділігінің төмендеуіне алып келді. Сонымен бірге, қолданылып жүрген тыңайтқыштардың ассортименті, тиімділігі төмен және топырақтың құнарлығына әсер етпейді [1, 2].

Сондықтан мол және сапалы өнім алу үшін құрамында гуматы бар орғано-минералды тыңайтқыштарды қолдану керек, сондай-ақ бұл тыңайтқыштардың құрамында гуминді қосылыстар болғандықтан өсімдіктердің тез өсіп жетілуіне, алынатын өнімдердің сапасына әсер етеді және экологиялық таза өнім болып табылады. Гуминді қосылыстар табиғи биологиялық белсенді заттар болғандықтан, бұл тыңайтқыштарды пайдалану барысында топырақтың құрылымы мен оның сапалық көрсеткіштері жақсарыады, минералды тыңайтқыштардың әсер ету коэффициенті жоғарылап, топырақ ерітіндісінде ерімейтін

фосфат тұздары пайда болмайды, яғни осындай тыңайтқыштарды пайдалану өсімдіктердің негізгі қоректі элементтерді фосфорды, азотты, калийді сіңіруіне оң әсерін тигізеді. Сондай-ақ, мұндай тыңайтқыштар топырақтың ылғалдылығын және ондағы гумус мөлшерін жоғарылатады, өсімдікке минералды заттардың түсуін және тамыр айналасындағы көмірқышқыл концентрациясын жақсартады [3-5]. Өсімдіктердің қоректенуі үшін гуминді қосылыстар құрамындағы макро- және микроэлементтердің де (Ca, Mn, Co, B, Mo, Ni, Cu, Zn және т.б.) маңызы зор болып табылады. Құрамында гуматы бар органо-минералды тыңайтқыштарды пайдаланғанда тыңайтқыштарды жеке-жеке енгізудегі қосымша шығындар азаяды, сонымен қатар, ауыл шаруашылық дақылдарының сапасы мен өнімділігі артады.

Сонымен бірге, елімізде құрамында гуматы бар органо-минералды тыңайтқыштар алу үшін жеткілікті шикізат көзі де бар. Атап айтқанда, Қаратау бассейнінің фосфат кенінің жалпы қоры 1729 млн.т., ал фосфор кәсіпорындарының техногенді қалдықтарының мөлшері 10 млн.т. жуық және гуминді қосылыстардың негізгі шикізат көзі болып табылатын қоңыр көмірдің Қазақстандағы қоры 60 млрд.т. дейін бағаланып отыр. Қоңыр көмірдің қуаты аз, жылу көрсеткіші төмен болғандықтан оны отын түрінде пайдалануға болмайды. Сондықтан, бұл көмір жарамсыз күйінде қалып қояды да қоршаған ортаны ластайды. Алайда Республикамызда фосфорлы шикізат пен құрамында гуминді қосылыстары бар қоңыр көмір негізінде органо-минералды тыңайтқыштар алудың өндірістік базасы толығымен жоқ [6].

Натрий гуматы мен фосфориттік тозаң түріндегі қалдықтардан қышқылдық ыдырату арқылы құрамында гуматы бар тыңайтқыштарды алудың оңтайлы жағдайлары мен технологиялық параметрлерін анықтау үшін зерттеулер жүргізілді.

Зерттеулер нәтижесінде фосфорит ұнтағының тозаң түріндегі фракциясын ыдырату процесін қышқылдық реагенттің төменгі мөлшерінде (стехиометриялық қажет мөлшердің 5-10%-дай) жүргізу қажеттігі анықталды. Фосфор қышқылының бір бөлігін азот қышқылына алмастыру P_2O_5 -тің судағы мөлшері мен сіңірілетін формалары коэффициенттерінің біршама артуына әкеледі.

Эксперимент нәтижелері көрсеткендей, фосфорит ұнтағын қышқылдық ыдыратуға натрий гуматын қосу P_2O_5 ретроградация процесін тежейді, себебі бастапқы заттардың әрекеттесу нәтижесінде пайда болған кальций гидрофосфаты натрий гуматы әсерінен дигидрофосфатқа айналады. Қосатын натрий гуматының мөлшерін көбейткен сайын $CaHPO_4$ -тің $Ca(H_2PO_4)_2$ -ге айналуы күшейе түседі.

Натрий гуматын қолдану пульпаның қышқылдығын азайтып, оның бейтараптануына жұмсалатын аммиак мөлшерін азайтады.

Алынған зерттеу нәтижелері негізінде процестің оңтайлы жағдайлары мен параметрлері анықталды (1-кесте. Құрамында гуматы бар тыңайтқыштарды алу процесінің оңтайлы жағдайлары мен параметрлері).

Кесте 1.

Қышқылдық реагент	Қышқылдық реагент нормасы, %	Натрий гуматы мөлшері, г	Уақыт, мин		Температура, °С	
			ыдырау	натрий гуматын қосу	ыдырау	кептіру
H_3PO_4	90	75	60	30	60	80
$H_3PO_4+HNO_3$	95	100	60	30	60	80

Бұл жердегі технологиялық процестің негізі құрамында фосфоры бар шикізат пен натрий гуматын қышқылдық реагенттің азайтылған мөлшерімен өңдеу болып табылады.

Ұсынылып отырған әдістеме бойынша процеске натрий гуматын қосқанда біріншіден, фосфордың сіңірілетін формасының коэффициенті артады, екіншіден, пульпаның қышқылдығы төмендеп, соған сәйкес бейтараптайтын реагент мөлшері азаяды. Үшіншіден, фосфаттық шикізаттың ыдырау уақыты біршама төмендейді. Құрамында гумат бар тыңайтқыштарды алу сызбанұсқасы химиялық өндірістің бастапқы компоненттерді араластыру, бейтараптау, кептіру және дайын өнімдерді ұнтақтау сияқты бірнеше

стандартты сатыларын қамтиды. Оны технологиялық сызба түрінде өрнектеп көрсетуге болады (1-сурет).

1-сурет. Құрамында гумат бар тыңайтқышты алудың технологиялық сызбасы

Берілген технология негізінде процестің технологиялық көрсеткіштерін өзгерте отырып, технологиялық процеске фосфоритпен қатар фосфор өндірістері қалдықтарын да қолдануға болады және берілген құрамдағы, реттеуге болатын қасиеттері бар құрамында гуматтары бар өнімдер алуға да мүмкіндік туады [7]. Сонымен қатар, бұл технология қалдықсыз технология болып табылады, оны фосфор өндірістері қондырғылары көмегімен де жүзеге асыруға болады.

Алынған дайын өнім экологиялық таза тыңайтқыш ретінде тек қана ауыл шаруашылығында ғана емес, шөл және шөлейт жерлерді көріктендіру үшін, ағаш, өсімдіктер аз өсетін аймақтарда өсімдіктерді өсіріп, жасыл желекті көбейту үшін де қолданылады. Тыңайтқыштар алуға жұмсалатын шикізат отандық шикізат болатындықтан алынған өнімнің де бағасы нарық талабына сай, өте қымбат емес және қолжетімді болып табылады. Бұл бір жағынан отандық өндірісті дамытудың бір көзі деуге болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Орлов Д.С. Гумусовые кислоты почв и общая теория гумификации. М., 1990. 325с.
2. Горовая А.И., Орлов Д.С., Щербенко О.В. Гуминовые вещества. Киев, 1995. 304с.
3. Головин Г.С., Родэ В.В., Малолетнев А.С., Лунин В.В. Уголь – сырьё для получения продуктов топливного и химико-технологического назначения // Химия твердого топлива. – 2001. – № 4. – С. 3–29.
4. Кухаренко Т.А. О молекулярной структуре гуминовых кислот / Гуминовые вещества в биосфере. М., 1993. С.27-35.
5. Комиссаров И.Д., Логинов Л.Ф. Молекулярная структура и реакционная способность гуминовых кислот / Гуминовые вещества в биосфере. М., 1993. С.36-45.
6. Орлов Д.С. Гуминовые вещества в биосфере // Соросовский образовательный журнал. М., 1997. №2. С.56-63.
7. Орлов Д.С. Свойства и функции гуминовых веществ / Гуминовые вещества в биосфере. М., 1993. С.16-27.

РЕЗЮМЕ

Жусипбеков О.Ж., Нурғалиева Г.О., Мырзахметова Н.О., Муханова Г.
(г. Алматы АО ИХН имени А.Б.Бектурова,
Казахский государственный женский педагогический университет)

ПОЛУЧЕНИЕ ГУМАТСОДЕРЖАЩИХ ОРГАНО-МИНЕРАЛЬНЫХ УДОБРЕНИЙ

В статье рассматриваются гуматсодержащие органо-минеральные удобрения. Предложены технологические схемы процессов получения гуматсодержащих удобрений, определены оптимальные условия процесса.

Ключевые слова: гумат натрия, органо-минеральные удобрения, гуминовые соединения, кислота фосфора.

SUMMARY

O.Zh. Zhusipbekov, G.O. Nurgalieva, N.O. Mirzakhmetova, G. Mukhanova
(city Almaty, Institute of Chemical Sciences named after A.B. Bekturov,
Kazakh State Women's Teacher Training University)

GETTING HUMATE CONTAINING ORGANIC AND MINERAL FERTILIZERS

The article have humate containing of organic-mineral fertilizers. Proposed technological schemes of processes of humate containing fertilizers, the optimum process conditions.

Key words: sodium humate, organo-mineral fertilizers, humic compounds, phosphorous acid

УДК 548.312: 378.03

ROLE IN TRAINING SUBJECT CRYSTAL CHEMISTS

Mataev M.M., Doctor of Chemistry, Professor
Abdraimova M.R., master of chemistry
Maigeldieva S.K.
(Almaty city, Kazakh State Women's
Teacher Training University)

Abstract: This article provides steps and basic questions crystal. As well as the systematization of structural material, identification and interpretation of laws inherent in the structure of crystalline substances, establishing dependence of the physical and chemical properties of the structure of the main tasks of crystal chemistry.

Keywords: Crystal, crystal lattice, crystallography, rentgenosrukturny analysis, neutron diffraction, electron diffraction.

Crystal chemistry - the most important branch of chemistry, the science of crystal structures based mainly on data from X-ray diffraction, neutron diffraction and electron and diffraction [1]. Modern crystal chemistry comes from the idea that ions and atoms have a spherical shape, and the spatial crystal lattice is formed on the basis of the densest packing ball, in which the ions tend to adopt the most stable configuration corresponding to the minimum potential energy. This corresponds to the condition of closest approach of the ions and ions of the same maximum distance.

Advances in modern crystal allow us to find the connection between the chemical composition, structure and physical properties of minerals. Since minerals are not only defined chemical compounds, but primarily natural objects with certain p - and physical properties of, often

playing a leading role in their diagnosis, classification of minerals necessary to build not only on the chemical, sometimes incorrectly interpreted properties.

The development of modern crystal leads to increasing use of structural data in general chemistry. Crystal chemistry establishing mutual influence atoms chemically homogeneous with the formation of chemical bonds in crystalline compounds, thereby explains the dependence of the physico - chemical properties of the structure, and associates with the basic chemical structure of the property - reactivity. Therefore, the use of crystal patterns reveals effective ways synthesis of chemical compounds with any prescribed properties. Unlike other physical methods for studying the structure of matter, the use of X-ray diffractiostructure of crystals allows to determine the structure of complex compounds produced by synthetic chemistry.

Methods of modern crystal served as the basis for a special direction in theoretical chemistry, which was developed over the past decades prof. Yuri Vladimirovich Hodakova who proved that for the prediction of possible chemical compounds and some of their properties can be guided by the principles in which the idea of forming the entourage as agreed with the influence of the chemical environment. Modern x-ray diffraction analysis and other methods - the main source of reliable quantitative information on the structure of chemicals (from the elementary structures of metals and ionic binary compounds to complex structures of biopolymers and complexes with polydentate ligands). Processing of this information, ordering structural material, identification and interpretation of the laws inherent in the structure of crystalline materials, depending on the establishment of physical and chemical properties of the structure - these are the main problems of crystal chemistry [2].

Crystal chemistry is most closely associated with crystallography, studying mainly the external form of the crystal, solid state physics, geology, mineralogy, materials science. We emphasize that in the preparation and study of new materials chemical knowledge and ideas come to the fore. It is important to bear in mind that the successful acquisition of knowledge requires a crystal-visual presentation, visualization of structures using ball-and-wire models, as well as moving images on a computer monitor. Perfect forms of natural crystals always aroused in people as a mystical rapture, and the desire to solve the mystery hidden in them . In medieval treatises on mineralogy and alchemy crystalline substance called a product of the higher realms: the sun, moon, stars and planets, as well as numerous gods of all times and peoples. Beauty of crystals not only admired: their physical properties used already in stone tools and in historical time crystalline minerals as raw material for steel smelting , producing paints and drugs manufacture of ceramics, glass , building materials and other products of the nascent industry. It's safe to say that in the history of mankind crystals have always been closely associated with chemistry - as mysterious ancient area of knowledge of the transformations of substances [3].

Crystal chemistry, ie, «the description of crystals», began as a scientific discipline in the XVII century. In the development of science, it has played a huge role: it is here that any representations about atoms and molecules as tiny «building blocks» of the structure of matter, which is then passed into the physics and chemistry. The first quantitative law of chemistry - the law of multiple proportions the number of elements in compounds - was proposed in 1803 by Englishman John Dalton. But the French founder of the atomic crystallography Hauy Rene had already formulated the law of another quantitative matter, something similar to Dalton's law: the mutual arrangement of the crystal faces correspond to different triples of integers. Only two centuries later grew out of the mathematical theory of crystallographic groups showed a deep kinship laws Hauy and Dalton: regular geometric shape of the crystals follow from the symmetry of the crystal lattice, while integer valence elements - from spherical symmetry of the atom [4].

Three centuries in a row crystallography was far ahead of all other areas of science . His law of integral relations Hauy brought on the basis of the first catalog of crystals composed another French researcher Romeu de Lisle. In 1783, this catalog contains descriptions of 500 crystalline substances. But in the early XVII century Kepler and later Newton, Huygens and Lomonosov independently explained the shape and optical properties of crystals ordered arrangement of the constituent particles, which then was not even a generally accepted term. Crystallographer XIX

century in his work used non-Euclidean geometry (trigonometry on the sphere), knew and often developed a mathematical theory of symmetry, inorganic chemistry, mineralogy, only arises crystal physics and many other disciplines. And yet he was able to measure the exact shape of the crystal, recording in the dark reflection of the weak candle flame from the faces of the sample, turning in an optical goniometer («protractor») - contemporaries compared these skills with the art of swordsman. According to the first law of crystallography, independently established many great naturalists (among them was Lomonosov) and finalized Romeu de Lisle, each substance has its own individual set of angles between the faces of the crystal - a «passport» chemical compound withstand up to a hundredth of a degree [4].

The first half of the twentieth century, crystallography, mineralogy and inorganic chemistry developed in parallel, borrowing and using new results from adjacent areas. By mid-century there was crystal chemistry: the science of the atomic structure of crystals and the relationship of this structure to the physical and chemical properties of crystalline substances. The creators of a new discipline - Victor Moritz Goldschmidt in Germany and Linus Pauling in the U.S. - based on a small number of experimentally determined structures derived simple universal principles that are still allowed to describe the structure of almost all known crystalline compounds. Crystal chemistry «Pauling» became the foundation of the entire theoretical and structural chemistry of the twentieth century. Development of the theory of diffraction and X-ray computer technology has transformed kristalografiyu in the application area of research, where objectively established («unscrambled») increasingly complex crystal structures. In the 1950's, Soviet physicist Kitaygorodsky founded the organic crystal, extending the principle of close packing of atoms on a complex organic molecules, and developed a method of atom-atom potentials, which allowed to calculate the molecular structure of crystals appeared at that time computers. A Pauling and other authors at the same time apply the method to the analysis of crystal structure of protein molecules, thus laying the foundations of structural biology. By the early 1960s, crystal chemistry as a science developed in the form in which there is a still developing. Today in the computer database of more than 600 thousand different crystal structures and the same powder pattern taken with polycrystalline samples of various compounds. In chemistry and mineralogy banks powder pattern successfully replaced atlases with geometric shapes of crystals, which a hundred years ago were the main instrument of identification known crystalline substances. Modern instruments and programs allow 1-2 hours to determine the qualitative and quantitative composition and often complex mixture of crystalline components of 20-30 mg powder sample of her (in synchrotron centers - several milligrams of the mixture). This method will also explore the conversion of reactants in solid state chemistry. «Fast» X-ray diffractometry is already competing with the classical methods of spectroscopy, penetrating into new areas of medical and combinatorial chemistry. Volume diffraction data on the structure of new materials is constantly growing and seems to double in the next decade [5].

The most powerful method in physical chemistry is x-ray diffraction (XRD), which gives full information about the arrangement of atoms in a crystal. In theoretical studies of the crystal structure is widely used computer simulation of crystal structures. But the greatest value to the chemist are qualitative laws that predict the composition and properties of the reaction products without calculation. Many of these laws, which were included in a series of chemical disciplines have crista llohimicheskuyu basis. Basic knowledge of the crystal chemistry of synthetic chemists allows to navigate in unusual situations, explain and even predict things that would otherwise have to learn just as stubborn, but the empirical facts are unclear.

Benefits for Chemical Crystallography is not limited to the influence of crystal structure on the properties and reactivity of specific classes of compounds. Basic knowledge of crystal optimizes and speeds up the whole process of research substances and materials. With this theoretical baggage chemist diffraction estimate the size of nanoparticles in the sample, calculate the density and predict the mechanical properties of the new compounds according to its crystal structure, determine the oxidation state of the atoms on the geometry of the near environment, right offer reagent for introduction into the channels of the selected zeolite matrix. The search for new materials with

desired properties modern researcher will begin by reviewing the bank's structural data - usually it allows you to compile a long list of known compounds with the desired property for further modification. Formed by synthetic chemists can distinguish correct SAR data from erroneous and will not fall into the trap of the analysis of disordered structures, solid solutions and other methodological complications. The huge volume of data in modern structural chemistry and its geometric language made crystal chemistry necessary part of the physico-chemical knowledge [6].

REFERENCES

1. Chuprunov EV, AV Khokhlov, MA Fadeev Fundamentals of Crystallography. - Moscow: Fizmatlit, 2004, 500 p.
2. Yu.K.Egorov-Tismenko. Crystallography and crystal chemistry. - Moscow: KDU, 2005, 592 p.
3. Rozin KM Practical crystallography. -M.: MISA, 2005, 486 p.
4. Tasks for crystallography. Ed. E.V.Chuprunova, A.F.Hohlovva. M. Fizmatlit, 2003, 208 p.
5. Crystallography. Laboratory workshop. Pod.red. E.V.Chuprunova Fizmatlit, Moscow, 2005, 412 p.
6. Mataev M.M, Aldabergenov M.K. Crystal chemistry 2002, 90p

РЕЗЮМЕ

*Матаев М.М., х.г.д., профессор, Абдирайымова М., магистр химии, Майгелдиева С.К.
(г. Алматы, Казахский государственный женский педагогический университет)*

РОЛЬ КРИСТАЛЛОХИМИИ В ПОДГОТОВКЕ КАДРОВ

В этой статье рассмотрены основные вопросы и этапы развития кристаллохимии. А так же систематизация конструкционного материала, экспозиции и интерпретации кристаллических веществ.

Ключевые слова: кристалл, кристаллическая решетка, кристаллография, рентгеноструктурный анализ, дифракция нейтронов, дифракция электронов

ТҮЙІНДЕМЕ

*Матаев М.М., х.г.д., профессор, Абдирайымова М., магистр химии,
Майгелдиева С.К.
(city Almaty, Kazakh State Teacher Training University)*

МАМАНДАРДЫ ДАЙЫНДАУДАҒЫ КРИСТАЛЛОХИМИЯНЫҢ РӨЛІ

Бұл мақалада кристаллохимияның қазіргі таңдағы рөлі мен даму сатылары қарастырылған. Сонымен қатар кешенді қосылыстардың және кристалдық заттардың құрылыстары туралы түсінік берілген.

Түйін сөздер: кристалл, кристалдық тор, кристаллография, рентгенқұрылымдық талдау, нейтрондар дифракциясы, электрондар дифракциясы.

ӘОЖ: 681.7; 678.6

ПОЛИУРЕТАН ЖӘНЕ ПОЛИИЗОЦИАНАТ НЕГІЗІНДЕГІ ЖЕЛІМДЕР

*Меңліғазиев Е., х.ғ.д., профессор
Қоғанбаева Н., 4 курс студенті
(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік
қыздар педагогикалық университеті)*

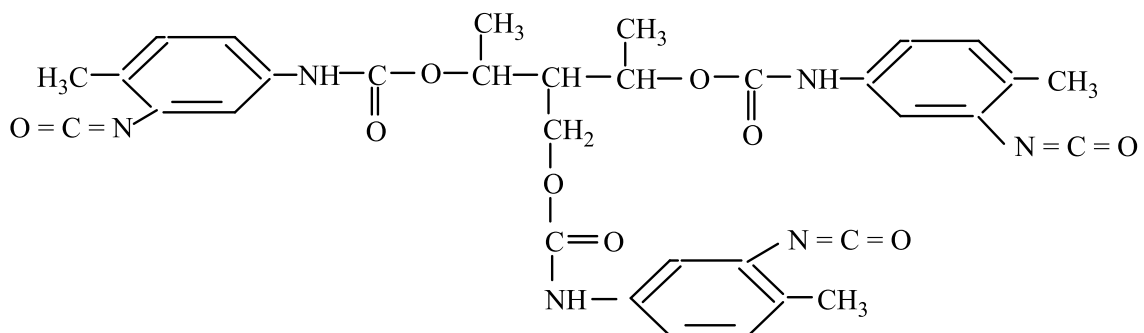
Аннотация: Мақалада құрамында негіздік қасиет көрсететін изоцианатты қосылыстардан жаңа типті, желімдік - адгезиялы, торлы полимерлер алынып, олардың түзілу механизмдері полихлорметилхлорфенил силоксанды шайырдан К-111 маркалы желім, полиметилфенилсилоксаннан және көптеген қатырғыштар негізінде К-105 маркалы желімдердің алынуы, кремнийорганикалық шайырмен резина қоспасынан КТ-9 желім өндірілсе, метилфенилполисилоксанды эпоксид шайырларымен модификациялау нәтижесінде ИП-9 маркалы желім алынып, өндірісте қолданыс табуы, бутилметракрилат пен метакрил қышқылы сополимерін кремний органикалық шайырлармен араластырып қыздыру нәтижесінде ВКТ-2 және ВКТ-3 маркалы металдары маталармен қаптау үшін қолданылатын желімдердің алынуы туралы жазылған.

Түйін сөздер: полиуретан, полиизоцианат, мочевино, меламино-формальдегидті және полиэфирлі шайырлар, карбамид-латекс.

Құрамында көп гидроксил топтары бар полифункционалды спирттер мен полиуратандардың қалыпты немесе жоғары температурада әрекетесу кезінде гидроксил группаларындағы сутегі атомдарының изоцианатты қосылыстардағы азот атомына көшуінің (миграциялану) арқасында жабыстырғыш (адгезия) қасиеті бар күшті желімдер алынды. Реакция төмендегі механизм бойынша өрбиді.

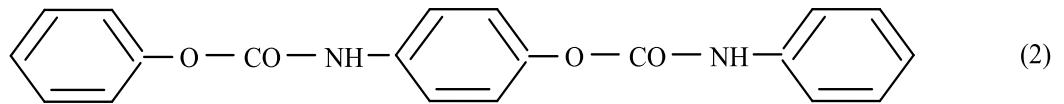
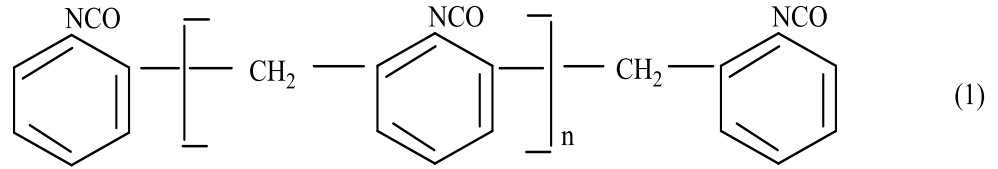
Гидроксил топтары рөліне көп атомды спирттер мен құрамында (тізбек буындарында) гидроксил топтары бар полиэфирлер қолданылса, диизоцианатқа 2,4 немесе 2,6 полуиленизоцианат алынды. Аталған полиэфирлер (Десмофон 900 деп аталады) мен полиизоцианат (2,4 және 2,6 толуизоцианат қоспасы Десмодур ТН маркасы деп аталады) қоспасынан Германияда Полисталь маркалы желім алынып көптеген заттарды желімдеуде қолданылуда. Десмодур- ТН изоцианатты шайыр құрылымын мынадай етіп көрсетеді.

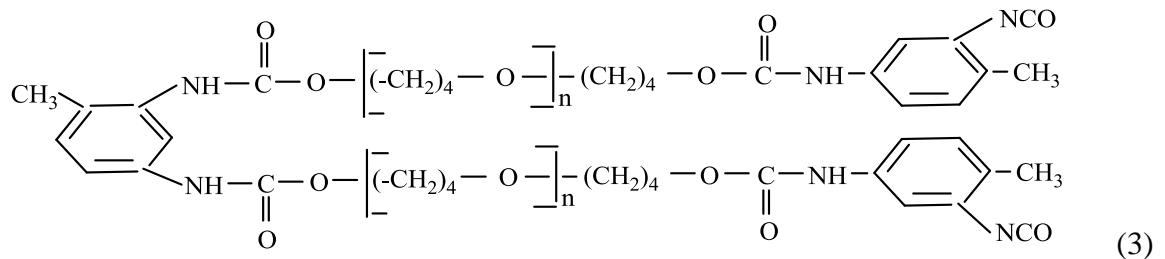
Десмофон 900 адипин қышқылының (3 моль) триметилпропанмен (4,2 моль) конденсациялау негізінен де алынатын зат.

Алифатикалық дикарбон қышқылы мен көп атомды спирттермен поликонденсациялау нәтижесінде ПУ-2 маркалы желімдер алынып, капрон, найлон негізіндегі маталар мен органикалық әйнектерді желімдеуге қолданыс табуда. Полиэфирлер полиизоцианаттар негізінде алынған ВК-5 маркалы желім алюминий құймаларын, болатты, пластмассалы полимерлерден жасалған бұйымдарды да желімдеуде пайдаланылады.

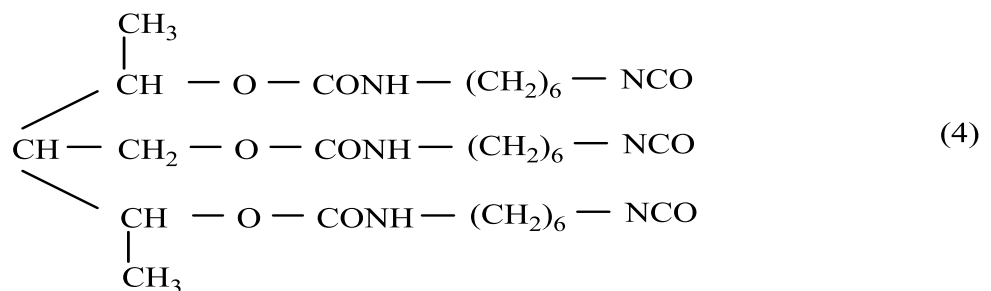
Перхлорвинильді полиуретанды композициялық шайырлардан ВК-11 маркалы желімдер алынып, целлюлоза маталарын, фанераларды, поролондарды, поливинилхлоридті, пластиктерді желімдеу үшін қолданылады. Хлоропренді каучукті полиамидті және полиэфирлі маталармен желімдеу үшін, төмендегідей құрылымы бар полиметиленфениленизоционат (1) немесе ксилен МР[метилен-бис-(фенил-4-фенилкарбонат)] (2) пайданылады.

2,4-толуиленизоцианат және полигликоль негізінен Адипрен L маркалы, төмендегідей құрылымы бар, 4,4'-метилен-бис-(2-хлоранилиннің) аллилглицидилэфиріндегі ерітіндісін қосқан кезде тез қататын желімдер алынды.

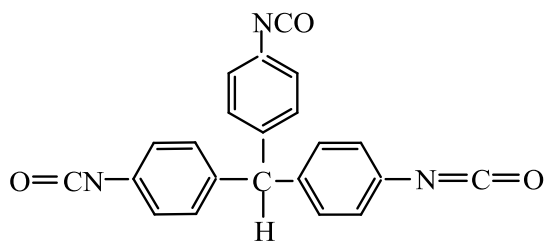

Адипрен L шайырына эпоксидті қосылыстарды қатырғыштар есебіне 4,4'-метилен-бис-(2-хлор)анилин араластырып та желімдер алынды. 1,6 гексаметилендиизоцианатты гексатриол мен полимерлендіру арқылы да, құрылымында активті изоцианатты (4) топтары бар әйнек, керамика және фарфордан жасалған бұйымдарды желімдей алатын композициялық заттар Десмодур-НН, Десмодур-О маркалы шығарылып өндірісте қолданыс табуда.

Бұл желімдер резиналардан жасалған бұйымдар мен металдарда да бір-бірімен желімдеуде таптырылмайтын зат.

Резиналы заттарды металдармен байланыстыру үшін n , n' , n'' -трифенилметантриизоцианаттың дихлорлы ерітіндісін Лейконат және Десмодур-*R* маркалы желім деп біледі. Оның құрылымының формуласы

Лейконат көбінесе дюралюминий, болаттан, жезден жасалған бұйымдарды табиғи, нитрильді немесе хлоропренді, вулканданбаған (невулканизованная резина) каучуктермен қаптау кезінде желім ретінде қолданылады. Қапталған заттың артынша вулкандалуы (тігілуі, сшивка) керек [1].

Мочевина-формальдегидті шайырлар негізіндегі желімдер. Мочевина кристалды әктүсті көмір қышқылының диаמידі немесе карбамиді. Бір қарағанда мочевина молекуласындағы барлық сутек атомдары бірдей активтілік көрсетуі қажет еді. Әйтседе, оның үш функционалды қосылыс екендігі анықталды. Сол себепті оны құмырсқа қышқылының аминотуындысының амидті қосылысы деп түсінген жөн. Оның құрамындағы -NH₂ тобы әлсіз негіздік қасиет көрсетеді.

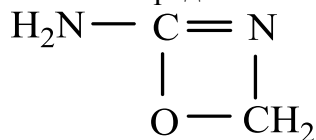
Мочевинаның балқу температурасы 133⁰С сол себепті ол осы температураға дейінгі жағдайда тұрақтылық көрсетіп, одан жоғары жағдайда құрылымсызданып, балқу температурасы 193⁰С құрайтын биуратты мына механизммен түзіледі.

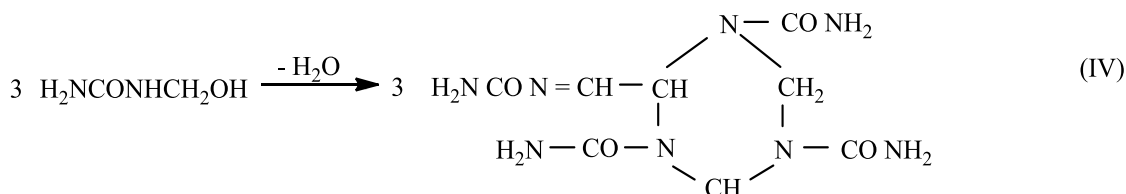
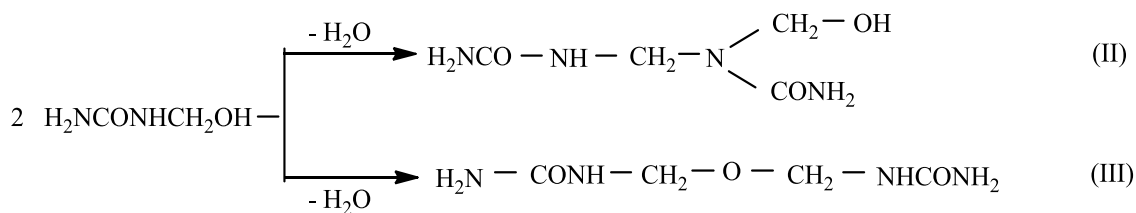
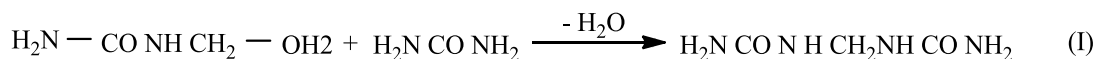
Әлсіз қышқылдық, негіздік, тіпті судағы ерітіндісі 50⁰С шамасында аммиакқа және көмірқышқыл газына айналады. Ол суда жақсы ерігенмен спиртте ондай қасиет көрсетпейді. Формальдегид түссіз, өзіндік иісі бар, қайнау температурасы – 19,2⁰С, балқу температурасы – 92⁰С, тығыздығы 0,8153 г/см³, өздігімен қалыпты температурада полимерленетін (аз мөлшерде хлорлы сутектің қатысуымен) газ.

Параформ немесе параформальдегид (СН₂О)_n аморфты полимерге жатады. Ол суда 50% ериді, соның арқасында гидратталған метиленгликоль формасында (НОСН₂-ОН) болады.

Жоғарыда аталған мономерлерден алынған соңғы заттардың, желімдердің түзілу механизмі бүгінгі уақытқа дейін толық анықталмаған. Өйткені, жүйенің (поликонденсация өтіп жатқан) қышқылдығының (рН), алғашқы алынған заттар мөлшерінің, процесс температурасының, өту уақытының өзгеруі әртүрлі құрылымы бар заттар береді. Мысалы, жүйе негізіндегі рН-11-13, сұйылтылған ерітіндіде мочевина мен формальдегид монометил мочевина (Н₂СОНН-СН₂ОН) берсе, нейтралды және әлсіз негіздік ортада (рН 7-8), алынған заттардың алғашқы мөлшеріне байланысты, моно немесе диметил-мочевина ОС(НН-СН₂-ОН)₂ береді. Соңғы зат монометил-мочевина мен формальдегидтің келесі молекуласының қосылу негізінде түзіледі. Қышқылдық ортада (рН<1-3) метил-мочевина дегидратация процесіне ұшырап, циклды метил-мочевина береді.

Бұл құбылыс ары қарай өзара әрекеттесіп құрылымы (С₂Н₄Н₂О)_n, балқымайтын, ерімейтін, аморфты, осыған орай, бүгінгі таңда, еш жерде қолданыс таппаған, заттар береді екен. Жоғарыда келтірілген моно және диметил-мочевиналар, ақ кристалдар, суда және металолда жақсы ериді. Кристалды ұнтақтарын (мононың балқу температурасы 111⁰С болса, диметил-мочевинанікі - 121⁰С) мысалы, біріншісін 100⁰, ал екіншісін 140⁰С-тан жоғары температурада қыздырса, жүйеде ерімейтін заттар алынады екен.

Қалыпты жағдайда жоғарыда көрсетілген реакциялар жүрмейтіні де дәлелденді.

Реакция жүру бағыты жүйе температурасына да байланысты екендігі анықталды. Мысалы жүйенің температурасын 40°C жоғарылатсақ (метилолмочевинаның түзілу реакциясы) неше түрлі қосымша реакциялар жүруіне жол беріледі.

Сонымен қатар мочевиная қышқылдық ортада солармен (қышқылдармен) реакцияласып тұрақсыз қосылыс түзіледі. Құмырсқа қышқылы үнемі мочевиная құрамында кездеседі. Сол себепті мочевинаяны формалин ерітіндісіне құйсақ жүйе негіздігінің артатыны байқалады. Реакция жүру нәтижесінде мочевиная молекуласы азайып, құмырсқа қышқылының мөлшері артады.

Процестің бастапқы стадиясында метилолды туындылары алынады (бұл нейтралды немесе әлсіз негіздік ортада рН 7-8), ары қарай жүйе негіздігі азайып, төмендеп, рН 3-6,5 аралығында поликонденсация реакциясы жүру механизмі күрделене бастайды. Жоғарыда көрсетілген механизм бойынша мочевиная мен формальдегид негізінде, алыну әдістерінің әртүрлілігіне байланысты МФ-17, МФ, МФС-1, М-4, М-48, М-60, М-70, МФСМ, Бартре шайырлар, ал оларды қымыздық қышқылымен, хлорлы аммониймен, триаммоний нитратпен қатыру (отвердитель) арқылы К-17, МФ, МФС-1, М-4, М-48, М-60, М-70, МФСМ, Бартрев маркалы желімдер алынып фанераны, ағаштан жасалған бұйымдарды желімдеу үшін қолдануда.

Тұтқырлығы жоғары шайырлардан басқа ұнтақты түрін алуға болады. Өйткені, оларды тасымалдау процесі оңайға түседі. Ұнтақталған мочевиная-формальдегидті шайырды алу үшін қою шайырды үлкен қысымда ыстық жүйеге үрлеу (распыления) және түзілген түйіршіктерді кептіру (сушка) арқылы іске асады. Осындай әдіспен СМК-2 маркалы ұнтақ желім алынды. Жоғарыда көрсетілген шайырды негізінде көбіктенетін (вспененные) желімдерде алынды. Түзілген заттың көлемінің ұлғаюына байланысты, негізгі компоненттердің қолданыста шығымы азаяды.

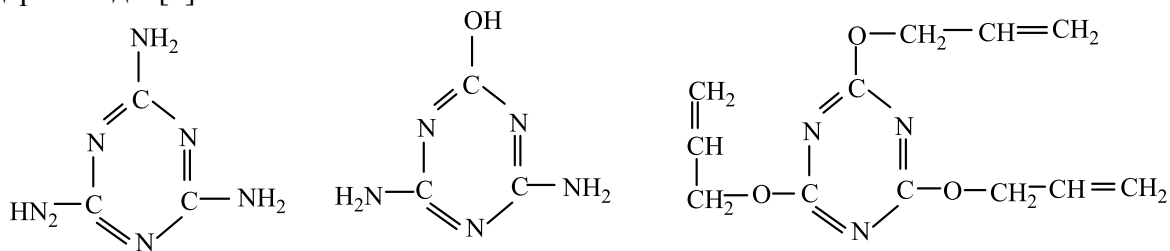
Көбік түзетін заттар негізінде беттік керімділігі үлкен, альбумин, белоктар, сапонин атты қосылыстар қолданылады және олардың жүйедегі жалпы массасы 0,2-1,0% аралығында болады.

Алмания мен Франция елдерінде көбіктенетін желімдерді Каурит атты маркасымен өндірілсе, Швейцарияда «Циба» фирмасы Мелоколл Н, ал АҚШ-та Аэро Ризерч фирмасы Аэролит маркасымен шығарады.

Меламино-формальдегид шайырлары негізіндегі желімдер. Меламино-формальдегидті шайырлар меламина мен формальдегид негізінде негіздік немесе қышқылдық орта әсерімен бірден алтыға дейінгі метиолды тобы бар зат мына схема бойынша беретіні белгілі.

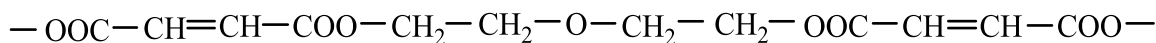

Метилл пластинкаларын, әйнек маталарынан алынған бұйымдарды желімдеу үшін меламин, аммелин және триаллилцианурат мономерлері алынып триазинді ВК-7 маркалы желімдер алынды [2].

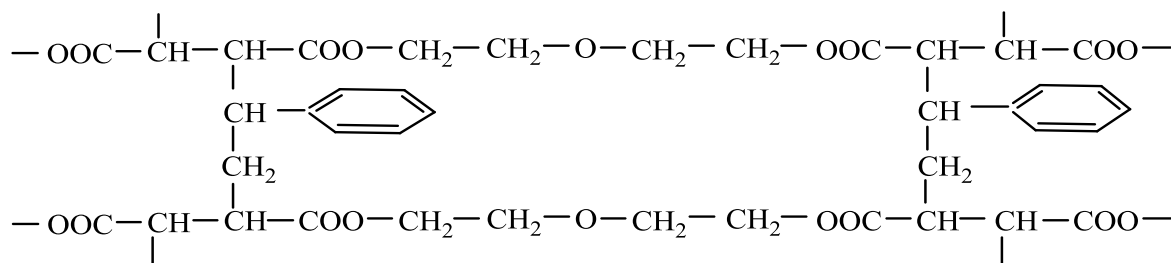

меламин (2, 4, 6 триаминотриазин), аммелин (2-окси-4, 6 ди- триаллилцианурат аминотриазин), (2,4,6-триаллилцитриазин).

Полиэфирлі шайырлар негізіндегі желімдер. Олар көп атомды спирттермен көп негізді қышқылдардың поликонденсациялану нәтижесінде түзілетін заттар. Алынған шайырлар металдарды әйнекке, асбесті мыс пластинкасына, алюминий металынан алынған жұқа пластинкаларды (фольга) тығынға, әйнек маталарынан жасалған бұйымдарды бір-біріне желімдеу үшін қолданылады. Олардың желімдік қасиеті алынған қосылыстар буындарындағы гидроксил және карбоксил топтарының бір-біріне әсері деп түсінген жөн. Мақта, әйнек және тоқымалардан жасалған бұйымдарды, кездемелерді метал пластинкаларының бетіне желімдеу үшін МК маркалы желімдер пайдаланылады. Кейбір кезде қанықпаған көмірсутектері бар, мысалы малейн қышқылы мен полиэтиленгликольден де, құрылымы төменде көрсетілгендей, желімдік заттар алынады.

Реакция нәтижесінде түзілген полиэтиленгликольмалеинатты торлы қосылысқа айналдыру үшін стирол, винилацетат, метилметакрилат, дикарбон қышқылының аллил эфирлі мономерін қосады да мақсатына құрылымы төмендегідей полимер алып жетеді.

Бұл желім ағаштан, фанерадан және қағаздан жасалған заттарды жақсы желімдейді.

Желімдер түрлерін көбейту мақсаты үшін құрамында гидроксил топтары көп гидролизді реакцияларға икемді, температураға төзімді кремний органикалық қосылыстар да шетке қалмай олардың негізінде ВК-2, ВК-8, ВК-10, ВК-15, К-105, К-111, КТ-9, ИП-9, КТ-15, КТ-25, ВКТ-2, ВКТ-3 маркалары алынды.

ВК-2 маркалы желімді кремнийорганикалық шайырлар мен асбест қосындысы болса, ВК-8 фенолокремний органикалық шайырларымен жасанды каучукпен композициясы. Егер кремний органикалық қосылыс құрамында ароматикалық буындар болса, онда желімнің температураға төзімділігі артады. Желімденетін заттар үшін жоғары температура қажет болса, мысалы 1200-1300⁰С, онда кремний қосылыстар құрамына бор атомдарын енгізген жөн.

Мысалы ВК-10 маркалы полиорганоборсилексан негізінде алынған желім 30 ХГСА болат металдарды 1200⁰С аралығында желімдеуге мүмкіндік береді.

Жоғары температураға төзімді кремний негізіндегі желімді құрамында қос байланысы бар силександы тізбектері бар қосылыстарды полимерлеу арқылы ВК-15 маркалы желімдер алынды.

ӘОЖ:517.9

КВАЗИ-СЫЗЫҚТЫ АВТОНОМДЫ ТЕҢДЕУЛЕРДІҢ
ПЕРИОДТЫ ШЕШІМДЕРІ

Ж.М. Мырзалиев, ф-м.ғ.д., профессор
А.Т. Қаленова, магистрант
(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік
қыздар педагогикалық университеті)

Аңдатпа: Жұмыста екінші ретті автономды квази-сызықты теңдеу үшін периодты шешімдер жиыны анықталған. Периодты шешімдерді іс жүзінде құру жолы қарастырылған.

Түйін сөздер: Дифференциалды теңдеу, интегралдау, квази-сызықты жүйе, автономды теңдеу.

Бұл жұмыста екінші ретті квази-сызықты теңдеуді қарастырамыз. Пуанкаренің кіші параметр әдісін пайдаланып, іс жүзінде периодты шешімдерді құру жолдары келтіріледі.

Біздің қарастырып отырған теңдеуіміз автономды болғандықтан, оны былай жазуға болады:

$$\ddot{x} + k^2 x = \mu F(x, \dot{x}, \mu) \quad (1)$$

мұндағы F -функциясы $x, \dot{x}$ -аргументтері бойынша кейбір D облысында, ал параметр μ бойынша нөл нүктесінің кейбір аймағында аналитикалық функция деп есептелінеді, яғни F -функциясы барлық аргументтері бойынша жинақты дәрежелік қатарға жіктеледі. Теңдеудегі k – кез келген сан.

Егер $\mu = 0$ болса, онда туылма теңдеу аламыз:

$$\ddot{x}_0 + k^2 x_0 = 0 \quad (2)$$

Бұл біртекті сызықты теңдеулердің шешімі

$$x_0(t) = M_0 \cos kt + N_0 \sin kt \quad (3)$$

түрінде жазылады. Мұндағы M_0 және N_0 тұрақты сандарын сәйкес $x_0(t)$ және $\dot{x}_0(t)$ функцияларының бастапқы мәндері деп алуға болады. Шынында да, (2) өрнектен туынды алып және сол қатынаста $t = 0$ деп алсақ, $x_0(0) = M_0$, $\dot{x}_0 = N_0$ болып шығады. Теңдеу автономды болғандықтан, бастапқы нүкте үшін туынды нөлге тең болатын нүктені алуға болады. Сондықтан туылма теңдеудің шешімі мына түрде жазылады:

$$x_0(t) = M_0 \cos kt$$

Бұл функцияның периоды $\frac{2\pi}{k}$. Ал негізгі (1) теңдеудің шешімінің периоды алдын ала белгісіз, ол жалпы жағдайда кіші параметрге байланысты болады. Бірақ, ол туылма теңдеудің шешімінің периоды $\frac{2\pi}{k}$ -ға жақын болуы керек, ал параметрдің нөлдік мәнінде олар бірдей болуы керек. Сондықтан іздеп отырған шешімнің периодын T' – ны мына түрде жазамыз:

$$T = \frac{2\pi}{k} + \alpha(\mu) = \frac{2\pi}{k} (1 + h_1 \mu + h_2 \mu^2 + \dots) \quad (4)$$

Мұндағы $h_1, h_2, \dots$ – тұрақты сандар, олар шешімді құру кезінде бір мәнді болып анықталады.

Бұл жағдай автономды теңдеулердің автономды емес теңдеулерден басты айырмашылығы болып есептелінеді.

Негізгі (1) теңдеудегі t -ның орнына жаңа τ -айнымалысын енгіземіз:

$$t = \frac{\tau}{k}(1 + h_1\mu + h_2\mu^2 + \dots) \quad (5)$$

Бұл қатынастан мынандай шарт аламыз: $t = 0$ болғанда $\tau = 0$, $t = \frac{2\pi}{k}(1 + h_1\mu + h_2\mu^2 + \dots)$ болғанда $\tau = 2\pi$ -ға болады, яғни жаңа тәуелсіз айнымалы τ –ға көшкеннен соң, біз өзгертілген негізгі теңдеудің 2π – периодты шешімін іздейтін боламыз. Енді негізгі теңдеуді түрлендірейік:

$$\begin{aligned} \dot{x} &= \frac{dx}{dt} = k \frac{dx}{d\tau} (1 + h_1\mu + h_2\mu^2 + \dots)^{-1}, \\ \ddot{x} &= \frac{d^2x}{dt^2} = k^2 \frac{d^2x}{d\tau^2} (1 + h_1\mu + h_2\mu^2 + \dots)^{-2} \end{aligned}$$

Осы қатынастарды негізгі (1) теңдеуге қойсақ, төмендегі теңдеуді аламыз:

$$\frac{d^2x}{d\tau^2} + x(1 + h_1\mu + h_2\mu^2 + \dots)^2 = \frac{\mu}{k^2} F\left[x, \frac{dx}{d\tau} (1 + h_1\mu + h_2\mu^2 + \dots)\mu\right] * (1 + h_1\mu + h_2\mu^2 + \dots)^2 \quad (6)$$

Бұл теңдеудің шешімнің периоды кіші параметрге тәуелсіз, ол 2π -ге тең. Сондықтан (6) теңдеудің шешімін белгілі әдіс бойынша кіші параметр μ бойынша дәрежелік қатар түрінде іздеуге болады:

$$x(\tau, \mu) = x_0(\tau) + \mu x_1(\tau) + \mu^2 x_2(\tau) + \dots \quad (7)$$

Мұндағы әрбір $x_i(\tau)$ функциясы μ – ге байланыссыз және 2π – периодты функциялар. Бұл функциялардың бірінші туындыларының бастапқы мәндері нөлге айналып отыруы керек.

$$\left(\frac{dx_i}{d\tau}\right)_{\tau=0} = 0, \quad (i = 1, 2, \dots) \quad (8)$$

Енді (7) қатарды (6) теңдеуге қойып, параметр μ –дің сәйкес дәрежелерінің коэффициенттерін теңестірсек, төмендегідей сызықты біртекті, біртектісіз теңдеулердің шексіз жүйесін аламыз:

$$\frac{dx_0(\tau)}{d\tau} + x_0(\tau) = 0,$$

$$\frac{dx_1(\tau)}{d\tau} + x_1(\tau) = F_1(x_0(\tau), \dot{x}_0(\tau), 0), \quad (9)$$

$$\frac{dx_2(\tau)}{d\tau} + x_2(\tau) = F_2(x_1(\tau), \dot{x}_1(\tau), 0),$$

Бұл (9) жүйенің біріншісінің шешімі мына түрде жазылады:

$$x_0(\tau) = M_0 \cos \tau \quad (10)$$

Мұндағы M_0 – кез келген тұрақты сан. Бірақ, ол белгілі бір теңдеудің түбірі болуы керек. Оны келесі $x_1(\tau)$ функциясын анықтаған кезде көруге болады. Сол $x_1(\tau)$ функциясы үшін төмендегідей теңдеу аламыз:

$$\frac{d^2x_1}{d\tau^2} + x_1 = -2h_1M_0 \cos \tau + \frac{1}{k^2} F(M_0 \cos \tau, -kM_0 \sin \tau, 0) \quad (11)$$

Бұл теңдеу резонансты теңдеу. Өйткені, теңдеудің сол жағының шешімі $M_1 \cos \tau + N_1 \sin \tau$ түрінде болғандықтан, теңдеудің оң жағындағы функцияның Фурье қатарында a_1, b_1 – коэффициенттері нөлге тең болуы керек. Сондықтан

$$\begin{aligned} a_1 &= \frac{1}{\pi} \int_0^{2\pi} \left[-2h_1 M_0 \cos \tau + \frac{1}{k^2} F(M_0 \cos \tau, -kM_0 \sin \tau, 0) \right] \cos \tau d\tau = 0 \\ b_1 &= \frac{1}{\pi} \int_0^{2\pi} \left[-2h_1 M_0 \cos \tau + \frac{1}{k^2} F(M_0 \cos \tau, -kM_0 \sin \tau, 0) \right] \sin \tau d\tau = 0 \end{aligned} \quad (12)$$

Осыдан төмендегідей екі теңдік аламыз:

$$-2h_1 M_0 + \frac{1}{\pi k^2} \int_0^{2\pi} F(M_0 \cos \tau, -kM_0 \sin \tau, 0) \cos \tau d\tau = 0, \quad (13)$$

$$\int_0^{2\pi} F(M_0 \cos \tau, -kM_0 \sin \tau, 0) \sin \tau d\tau = 0$$

Бұл екі теңдеу іздеп отырған $x_1(\tau)$ функциясының периодтылық шарты деп есептелінеді. Осы екі теңдеу белгісіз M_0 және h_1 сандарын анықтайды, яғни олар осы теңдеулердің түбірлері болып келеді, ал N_0 – тұрақты саны туындының бастапқы шартын қанағаттандыратын теңдіктен анықталады. Оны барлық уақытта нөлге тең деп алуға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Мырзалиев Ж.М. Дифференциалдық теңдеулер. – Алматы: Қазақ университеті, – 2006.–248 б.
2. Малкин И.Г. Методы Ляпунова и Пуанкаре в Теории нелинейных колебаний. –М.–Л.1949.
3. Сүлейменов Ж. Дифференциалдық теңдеулер. – Алматы: Білім, 1996.–263 б.

РЕЗЮМЕ

*Мырзалиев Ж.М., д.ф.-м.н., профессор, Қаленова А.Т., магистрант
(г. Алматы, Казахский государственный женский педагогический университет)*

АВТОНОМНОЕ РЕШЕНИЕ ПЕРИОДИЧЕСКИХ КВАЗИ-ЛИНЕЙНЫХ УРАВНЕНИЙ

В работе методом малого параметра устанавливается существование периодического решения квазилинейного уравнения второго порядка в автономном случае. Построение решение с точностю второго порядка.

Ключевые слова: Дифференциальное уравнение, интегрирование, квазилинейное система, автономное уравнение.

SUMMARY

*Myrzaliyev Zh.M., d.phy.-math.sc., professor, Kalenova A.T., master
(city Almaty, Kazakh State Women's Teacher Training University)*

AUTONOMOUS SOLUTION OF THE PERIODIC QUASI-LINEAR EQUATIONS

In this paper, the method of small parameter sets the existence of periodic solutions of second order quasilinear equation in the autonomous case. Building a solution with the second order accuracy.

Keywords: Differential equation, integration, quasi-linear system, autonomous equation.

ӘОЖ 37.026.9:371.212:371.385.3

БОЛАШАҚ ФИЗИКА ПӘНІ МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ КӘСІБИ БІЛІКТІЛІГІН ДАМУ ЖОЛДАРЫ

Н.Ә. Сәндібаева, п.ғ.к., доцент м.а.

С.Е. Маханбетова, физика магистрі

(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті)

Қ. Зейдін, физика пәнінің оқытушысы

(Алматы қ., Алматы индустриалды колледжі)

Өз тәжірибесін жүйелі талдап, жалпылап отыру ғана мұғалімнің күнделікті педагогикалық қызметіне шығармашылық сипат береді.

М.Скаткин

Аңдатпа: Мақалада физика пәні мұғалімдерінің кәсіби біліктілігін қалыптастыру және дамыту жолдары қарастырылады. Қазіргі заманауи талаптар негізінде физика пәні мұғаліміне қойылатын міндеттер де ауыр, жауаптылығы да басым. Сондықтан мұғалім ізденімпаздықпен жаңаша сабақтарын ұйымдастыра отырып, оқушылар білім деңгейін анықтаудың жаңа әдіс-тәсілдерін қолданғаны жөн. Бұл өз кезегінде кәсіби-құзырлы және шеберлік деңгейі жоғары мамандардың қатарын арттырады. Мақалада оқушылардың білім деңгейін бағалау үшін физика пәні мұғалімдеріне таныс болған синергетика ғылымының статистикалық заңдылықтарын жаңа әдіс ретінде тиімді пайдалануды ұсынады.

Түйін сөздер: Кәсіби біліктілік, қабілеттілік, жаңа технология, синергетика.

Болашақ физика пәні мұғалімдерінің кәсіби біліктілігін қалыптастыру – бүгінгі білім жүйесіндегі алға басудың негізгі факторы. Білім беру саласын ізгілендірудің басты бағыттарының бірі – физика пәнін белсенді оқыту түрлері мен әдістерін жетілдіру. *Елбасы Н.Ә.Назарбаев: «Білімді, сауатты адамдар – бұл ХХІ ғасырда адамзат дамуының негізгі қозғаушы күші» деп айтқандай*, білім – адам сапаларының өзгеруін басқаратын үрдіс болғандықтан, ол педагогикалық мамандықтың кәсіби біліктілік қабілеттерін дамытуға бағытталады. Біліктілік – бұл білімді меңгерудегі, тәжірибедегі білімділікті, құндылықты бейнелейтін жалпы қабілеттілік. Бүгінгі күні физика пәні мұғалімдерінің кәсіби біліктілігін арттыруды жалпы қоғамдық мәселе ретінде қарастыру қажеттігі туындап отыр. Себебі білімді тереңдету, жетілдіру, арттыру адамның жеке басы үшін ғана емес, қазіргі қоғамға қажет әрекет болып табылады. Еліміздің бүгінгі мен ертеңі өскелең ұрпақ еншісінде. Ал, осы ұрпақты бүгінгі таңда жан-жақты, терең білімді, интеллектуалдық деңгейі жоғары, өз бетімен ізденуге қабілетті етіп қалыптастырудың бірден-бір жолы – оқушыны шығармашылыққа жетелеу.

Бұл физика пәні мұғалімдерінен терең біліктілікті қажет етеді. Себебі, шығармашыл ұстаз ғана білімді, ізденімпаз тұлғаны қалыптастыра алады. Бүгінгі Қазақстандық мектептерге қоғамның қарқынды дамуына ілесе алатын, заман талабына сай ойлайтын, ғылыми-әдістемелік білімі жеткілікті, физика пәнін, жаңа технологияларды терең меңгерген ізденімпаз мұғалім қажет. Бұл физика пәні мұғалімінің кәсіби шеберлігінен көрінеді. Білім беру үдерісі мұғалімнің дайындық деңгейі мен мамандық сапасына үлкен талап қояды. Ол мұғалімнің өзін-өзі дамуына, өзіндік білім алуына және өздігінен шығармашылық түрде қызметтерін іске асыруға мүмкіндік береді. Мұғалім – бүгінгі оқушы – ертеңгі қоғамның, елдің тірегін өмірге дайындаушы. Физика пәні мұғалімінің кәсіби білігі оның практикалық қызметінде іске асырылады, сондықтан оның педагогикалық, әдістемелік біліктілігімен, дағдысымен, демонстрация, зертханалық жұмыстар жүргізумен тығыз байланысты. Физика пәні мұғалімдерінің өз білімдерін жүйелі көтеріп отырулары – олардың шығармашылықпен жұмыс істеуіне ықпал ететін негізгі фактор. Еліміздің білім беру саясатындағы көкейкесті

мәселелердің бірі де осы физика пәні мұғалімдерінің біліктіліктерін жүйелі арттыру болып табылады. «Біліктілік» деп қандайда бір еңбектің түріне дайындалудың, дайындық дәрежесінің деңгейін айтады. Физика пәні мұғалімдерінің кәсіби біліктілігіне мынадай көрсеткіштер жатады:

- мұғалімнің кәсіби шеберлігі;
- арнайы пәндік білімі мен біліктілігі;
- іс-тәжірибесі;
- бәсекеге қабілеттілігі;
- білім беру сапалылығы;
- еңбектің тиімділігі;
- әдістемелік жұмыстағы шеберлігі;
- педагогикалық мәдениеті;
- еңбекке шығармашылық көзқарасы;
- жаңа технологияларды пайдалана отырып, тәжірибелік жұмыстар жүргізуі.

Оқу үдерісінде инновациялық технологияларды енгізудің негізгі өзекті мәселесі – жаңа әдістерді қолдана отырып оқушылардың интеллектуалдық, шығармашылық ойлауын дамыту, қазіргі заман талабына сай көзқарастары мен белсенділігін қалыптастыру. Олардың өз бетінше білім алу, зертханалық зерттеу жұмыстарын жүргізуге, еңбек ету дағдыларына негіз салу болып табылады.

Жаңа заман талабына сай физика пәні мұғалімі – ізденімпаз, сабақта, оқушылар білім деңгейін анықтауда жаңа әдіс-тәсілдерді қолдана алатын, өзіне талап қоя білетін, кәсіби-құзырлылық және шеберлілік деңгейі жоғары маман. Физика пәні мұғалімдері оқушылардың білім деңгейін бағалауда жаңа әдіс ретінде синергетикалық ғылымның статистикалық заңдылықтарын пайдаланғаны тиімді болады.

Синергетика – пәнаралық сипаттағы жаңа ғылым саласы ретінде күрделі жүйелердің өзін-өзі ұйымдастыруын түсіндіре алатын ғылым. Синергетикалық әдісті тек физикалық тұрғыдан ғана емес, басқа да ғылым салаларында қолдануға болады.

Бұл үшін синергетикалық ғылымның статистикалық заңдылықтарына негізделген арнайы төмендегідей формулаларды қолданамыз. Формула мен кестедегі белгілеулер:

L – оқушы саны;

I – берілген сұрақтардың саны;

N – әрбір сұраққа дұрыс жауап берген оқушы саны;

P_i – әрбір сұраққа дұрыс жауап беру ықтималдығы;

$\sum$ – әрбір оқушының дұрыс жауаптарының саны;

J_i – сұрақтың информациясы;

S – информациялық энтропия (оқушының салыстырмалы білім деңгейі);

N – оқушылардың конкурстық орны;

S – информациялық энтропиясы (оқушының салыстырмалы білім деңгейі).

$$S = \sum P_i J_i \text{ немесе } S = -\sum P_i \ln L_i \text{ формуласымен есептеледі.}$$

L/i	1	2	3	4	5	$\sum$	S	N
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	+	+	+	+	+	5	1,52	1
2	+	-	+	-	-	2	0,54	10
3	+	-	-	-	-	1	0,176	14
4	+	-	+	-	+	3	0,88	5
5	+	+	-	-	-	2	0,45	12
6	+	-	-	+	+	3	0,87	6
7	-	+	+	-	-	2	0,64	2
8	+	+	-	-	+	3	0,79	7
9	+	-	-	+	-	3	0,53	11
10	+	-	+	+	+	4	1,24	2

1	2	3	4	5	6	7	8	9
11	+	+	-	-	-	2	0,45	12
12	-	+	-	-	-	1	0,28	13
13	+	-	-	+	-	2	0,53	11
14	-	+	+	-	-	2	0,644	8
15	+	-	-	+	-	2	0,53	11
16	+	-	+	-	-	2	0,54	10
17	+	+	-	-	-	2	0,45	9
18	-	+	-	+	-	2	0,64	9
19	+	+	-	-	-	2	0,45	12
20	+	+	-	-	-	2	0,45	12
21	+	+	+	-	-	3	0,82	4
22	+	+	-	-	-	2	0,45	12
23	+	+	+	-	+	4	1,16	3
24	+	+	-	-	-	2	0,45	12
25	-	+	+	-	-	2	0,644	8
n	20	16	10	7	6			
Pi	0,8	0,64	0,4	0,28	0,24			
Ji	0,22	0,44	0,91	1,27	1,42			
PiJi	0,176	0,28	0,364	0,36	0,34			

$$S_1=0,176+0,28+0,364+0,36+0,34=1,52$$

$$S_2=0,176+0,364=0,54$$

$$S_3= 0,176$$

$$S_4= 0,176+0,364+0,34=0,88$$

$$S_5= 0,176+0,28= 0,45$$

$$S_6=0,176+0,36+0,34= 0,87$$

$$S_7= 0,28+0,364=0,64$$

$$S_8= 0,176+0,28+0,34=0,8$$

$$S_9=0,176+0,36=0,53$$

$$S_{10}= 0,176+0,364+0,36+0,34= 1,24$$

$$S_{11}=0,176+0,28=0,45$$

$$S_{12}=0,28$$

$$S_{13} =0,176+0,36=0,53$$

$$S_{14}=0,28+0,364=0,644$$

$$S_{15}= 0,176+0,36=0,53$$

$$S_{16}=0,176+0,364=0,54$$

$$S_{17}= 0,176+0,28=0,45$$

$$S_{18}= 0,28+0,36=0,64$$

$$S_{19}= 0,176+0,28=0,45$$

$$S_{20}= 0,176+0,28=0,45$$

$$S_{21}= 0,176+0,28+0,364= 0,82$$

$$S_{22} = 0,176+0,28=0,45$$

$$S_{23} = 0,176+0,28+0,364+0,34= 1,16$$

$$S_{24} = 0,176+0,28=0,45$$

$$S_{25}=0,28+0,364=0,644$$

Нәтижесінде оқушылардың дұрыс жауаптарының саны тең болғанымен, қиын сұрақтарға жауап берген оқушылардың информациялық энтропиясы жоғары болады, яғни конкурстық орны жоғары деген сөз. Ал, оқушылардың дұрыс жауап берген сұрақтарымен энтропиясының мәні бірдей болса, онда олардың алатын конкурстық орындары да бірдей болады. Осындай есептеулерде синергетиканың статистикалық заңдылықтарын қолдану оқушылардың білімін дұрыс, нақты ғылыми негізде бағалауда физика пәні мұғалімдеріне арналған мүмкіндігі жоғары педагогикалық құрал болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Жаңабаев З.Ж., Ильясов Н.И., Тынтаева Ш.Б. Физиканы оқыту теориясы және әдістемесі: оқу құралы.– Алматы: ТОО Полиграфия сервис и К⁰, 2006.–169 бет.
2. Жаңабаев З.Ж., Ильясов Н., Темірқұлова Н.И. Бейсызық физика практикумы. – Алматы: Қазақ университеті. 2003.– 123 б.
3. Жаңабаев З.Ж. Синергетика знания.– Алматы: Каз.универ., 1999. –37 с.

РЕЗЮМЕ

*Сандибаева Н.А., к.п.н., доцент, Маханбетова С.Е., магистр,
(г. Алматы, Казахский государственный женский педагогический университет)
Зейдин К., преподаватель
(г.Алматы, Алматинский индустриальный колледж)*

РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КВАЛИФИКАЦИЙ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ПО ФИЗИКЕ

В данной статье рассматриваются развитие и формирование профессиональной квалификации учителей по предмету физика. Так же в статье предоставляются эффективные статистические методы новой науки синергетика, для оценивания знаний учащихся.

Ключевые слова: Профессиональная квалификация, способность, новые технологий, синергетика.

SUMMARY

*Sandibaeva N.A., cand.ped.sc., associate professor, Mahanbetova S.E., master,
Zeydin K., teacher*

LINE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL QUALIFICATIONS OF FUTURE TEACHERS

In this article development and forming are examined professional qualification of teachers on the article of physicist.

Keywords: Professional qualifications, ability, new technologies, synergy.

ФИЛОЛОГИЯ– PHILOLOGY

ӘОЖ 82(091)

ТҰЛҒА БЕЙНЕСІ

*А.Найманбаев, оқытушы
(Алматы қ., Алматы үздіксіз
білім беру университеті)*

Аңдатпа: Мақалада Алашорда көсемі, қазақтың рухани мәдениетін алғашқы зерттеушілердің бірі – Әлихан Бөкейханов пен Сұлтанмахмұт Торайғыров арасындағы тілектестік, үндестік тақырыбы нақты мысалдар негізінде сараланады.

Түйін сөздер: Тұлға, алаш идеясы, ұлттық сана, ақын, алаш ұраны, рухани мәдениет.

Екі ғасыр арасында қазақтың ұлттық санасының оянуына үлкен әсер еткен тұлғаның бірі – Әлихан Бөкейханов. Ол қазақ хандарының тікелей ұрпағы, ұлт-азаттық қозғалыстың жетекшісі, қазақтың алғашқы саяси партиясының басшысы, қазақтың бірінші ұлттық үкіметі

– Алашорданың көсемі болды. Әлихан Бөкейханов сан қырлы қоғамдық қызметтерімен бірге қазақтың рухани мәдениетін алғашқы зерттеушілердің қатарында танымал.

Қазақ халқының маңдайына біткен Әлихандай алып тұлғаның жанында оның идеясын қолдаушылар көп болды. Ахмет, Міржақып, Мағжандардан кейін артынан еріп келген Сұлтанмахмұт Торайғыров бірден-бір Әлихан Бөкейхановтың бастаған ісіне тілектестік танытушы тұлға. Оның «Алаш ұраны» атты өлеңінен осы айтылған ой көрініс табады.

Алаш туы астында
Күн сөнгенше сөнбейміз.
Енді ешкімнің алашты
Қорлығына бермейміз [1,122б.].

«Жасасын, алаш, жасасын!» деп Сұлтанмахмұттың жігерлене жырлауы сол заман ақиқатын көз алдымызға елестетеді. Өлең әрі қарай Алаш ісіне адалдықты, оны қолдауды уағыздайды, бірлікке шақырады. Патша отаршылдығы мен қоғамдық әділетсіздікке қарсы күрескен Сұлтанмахмұт «мұндай заманда қазақ оқығандарының қазақ ішінде болмауы иттік» деп, 1917 жылдың 10 наурызында Семей қаласына арнайы келеді. 1917 жылдың қазан айында Семейге келген Әлихан Бөкейхановты қарсы алушылар ішінде болады. Жастар атынан шығып сөз сөйлейді, Әлиханның келуін былайша құттықтайды:

Көш басында еріміз!
Қуанышта келіңіз.
Төбеміз көкке жеткендей,
Көкіректен бүгін кеткендей,
Сізді көріп шеріміз.
Еліңіздің бұл шағын,
Алаш туын һәм бағын,
Көзбен көріп төленді,
Көптен бергі теріңіз,
Алаш туын қолға алған
Қараңғыда жол салған
Арыстаным келіңіз!

Жастар атынан шығып сөйлеген сөздерін көп уақыт өтпей «Әлиханның Семейге келуі» («Сарыарқа», 1917 ж. 30 қазан, 13 қараша) атты мақала етіп бастырады. Сұлтанмахмұт мақалада елдің «еңбегі сіңген ерін» күтіп алғанын суреттей келіп: «Ол ері, елі үшін құрбандыққа жанын берген, бит, бүрге, қандалаға қанын берген, көрдей сасық ауа, темірлі үйде алаш үшін зарығып бейнет көрген, басқан аяқ кер кеткен заманда жасымай, алашына қызмет еткен болса да қалың тұман, қараңғы түн туатын бақ жұлдызына көзі жеткен, жарқылдаған түймеге алданбаған, басқадай бір басы үшін жалданбаған, қайткенде алаш көркейер деген ойдан басқа ойды өмірінде малданбаған Әлихан Нұрмұхамедұлы Бөкейханов еді», – деп жазады [2]. Шындығында Әлиханның Семейге келуін халық зор мереке ретінде өткізген.

Сұлтанмахмұт шығармашылығы ақынның заман туралы үлкен толғанысынан туады. Ақын Әлихан Бөкейхановты дәріптеуді бір уақыт та тоқтатпайды. 1918 жылдың басында алаш азаматтарын бүкіл елге таныстыру мақсатында «Таныстыру» поэмасын жазады. Ақын екі қазақты сөйлету арқылы өз мақсатына жетіп отырады. Қара қазақтың ел тұтқасын ұстар қазақ елінде қандай азаматтары бар деген сауалына оқыған қазақ былай деп жауап береді. Бұл поэмада да ең бірінші ауызға Әлихан Бөкейханов ілінеді.

Ешкімнің Әлиханға бар ма сөзі,
Демейді қандай қазақ оны оң көзі.
Семей тұрсын, жеті облыс бар қазақтан,
Талассыз жеке дара тұр ғой өзі.

Осы айтылған ойды іле шала қара қазақ та қостайды. Ол былай деп көсіледі:

Басында ол қарағым тұр ғой дайын,
Тез ұзақ өмір берсін бір құдайым.

Дулатов, Байтұрсынов, Бөкейханов,
Білемін бұл үш ердің айтпай жайын.
Кешегі қара күнде болмап па еді,
Бірі – күн, бірі – шолпан, бірі – айым.
Солардан басқа кеше кім бар еді,

Қазақ үшін шам қылған жүрек майын [3, 146 б.], - деп Бөкейхановпен бірге оның сенімді серіктерін де жырға қосады.

Дегенмен алаш идеясын жырлау, Бөкейхановты жырлау көп уақытқа созылмайды. Ақынның бала күнінде жармасқан жазылмас дерті одан сайын асқынып, ақын арманы толық орындалмай қалады. Одан бөлек алаш идеясын жақтаушылардың артына кеңес өкіметі шам жағып түсіп, алаш ойын қуаттаушыларды қуғынға ұшыратады.

Қорыта айтқанда, Сұлтанмахмұттың Алашордаға тілектестігін, олардың жолын қуаттап еңбектер жазуын кездейсоқ дүние деп қарауға болмайды. Оны ақынның сол кездің маңызды саяси-қоғамдық мәселелеріне, ел өміріндегі жаңалықтарға сергектікпен үн қосуы ретінде қарау орынды. Оның алаш идеясын жырлаған еңбектері, Әлиханды суреттеп жазған өлеңдері бүгінгі күн үшін үлкен мұра болып қала бермек.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Торайғыров С. Екі томдық шығармалар жинағы. – Алматы: Ғылым, 1993.– 215 б.
2. Сарыарқа журналы, 1917. 30 қазан, 13қараша.
3. Сұлтанмахмұт шығармалары. Үшінші том. – Алматы: Алаш, 2005.– 268 б.

РЕЗЮМЕ

Найманбаев А., преподаватель

(г. Алматы, Алматинский университет непрерывного образования)

ОБРАЗ ЛИЧНОСТИ

В данной статье примером истинных дружеских отношений показывается взаимодействие и взаимопонимание первых исследователей казахской духовной культуры Алихана Букейханова и Султанмахмута Торайгырова, основателей Алашорды.

Ключевые слова: личность, идея алаш, национальное сознание, поэт, призыв алаш, духовная культура.

SUMMARY

Naimanbayev A., lecturer

(city Almaty, Almaty university of continuous education)

IMAGE OF PERSONALITY

In this paper, an example of true friendship is shown as mutual interaction between Alikhan Bukeykhanov and Sultanmakhmud Toraigyrov, the first researchers of kazakh spiritual culture, founders of Alashorda.

Keywords: personality, idea of Alash, national consciousness, poetry, motto of Alash, spiritual culture.

UDC 372.881.111.1

USING INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL PROCESS

*Y. Nurlanbekova, candidate of pedagogical sciences
(city Almaty, Kazakh State Women's Teacher Training University)*

Abstract: This article discusses the role of information technology in teaching English language. Information and Communication Technology (ICT) is known to be a great source to any conventional classroom, especially when used properly and could be an asset to the foreign language classroom. Using technology in education can be a great benefit for teachers. Whether it be through email or on message boards, teachers now have the ability to work together to create more meaningful, engaging instruction for all students without having to schedule common planning time. Teachers can use websites to post class schedules, assignment requirements and even samples for student and parent use.

Keywords: English language, Methods, Information Technology, Internet.

The problem of learning languages is very important today. Kazakhstan is integrating into the world community and the problem of learning English for the purpose of communication is especially urgent today. To know English is absolutely necessary for every educated person, for every good specialist. Learning an English language is not an easy thing. Different methods appeared. Information technology benefits both traditional education institutions and online educational models in fundamental ways.

Information and Communication Technology (ICT) refers to technologies that provide access to information through telecommunications. It is similar to Information Technology (IT), but focuses primarily on communication technologies. This includes the Internet, wireless networks, cell phones, and other communication mediums. In the past few decades, information and communication technologies have provided society with a vast array of new communication capabilities. For example, people can communicate in real-time with others in different countries using technologies such as instant messaging, voice over IP (VoIP), and video-conferencing. Social networking websites like Facebook allow users from all over the world to remain in contact and communicate on a regular basis. Modern information and communication technologies have created a «global village» in which people can communicate with others across the world as if they were living next door. For this reason, ICT is often studied in the context of how modern communication technologies affect society (www.techterms.com/definition/ict).

Needless to say, «The Internet is a tool which has great potential in the language classroom, but its effectiveness in practice depends to a large extent on the way it is exploited by teachers and students. Your general methodology is also important» (Windeatt, Hardisty and Eastment). Lanni, Daniela (2005) listed some skills and strategies involved in ICT based language activities:

Technology skills in the use of hardware and software.

- Navigation skills (search, discrimination, skimming, scanning, evaluation of sources, material, types of texts, style, information).
- Choice of suitable paths inside the hypertext/hypermedia in order to find the desired results.
- Definition of the characteristics of the information (origin, quality, relevance, reliability).
- Use of search engines (planning the search, devising the possible key words, choosing different types of search engines according to the purpose of the search).
- Use of the information according the pre-determined objectives and tasks.
- Use of the written language as a means of communication (formal/ informal) in email and chat exchange as well as blogs.
- Use of the oral language as a means of communication in video conferencing.

- Use of the oral language as a means of communication while discussing, reporting, negotiating and mediating inside the class with the teacher and the other students.

Using ICT might be very beneficial to both learner-centered and teacher-centered education. Many learners can adapt to new technology and using ICT in school more rapidly today on account of their environment. However it is not the same case for teachers. They find it hard to adapt this new system because they have a social background distant from ICT and they have taught for years with traditional methods and deprived of technology. Yet, ICT might be shown as a support to the traditional academic methods, especially problem based view. For example; for a teacher who has a homepage, the tools that are on his web page are excellent tools for maintaining lesson-based teaching tradition (Notland, Johannesen & Vavik, 2001).

By using information and communication technology in all areas of education, teachers can encourage a more constructive classroom environment. Computers can handle a range of activities and carry out programmed functions at amazing speed. They can check exercises after they are done, move students gradually from easier to more difficult exercises according to their levels and abilities. When students fail to answer questions correctly or perform activities, the computer can simulate, drill, or explain the phenomenon in a way that makes it easier for the learner to understand. Here are some activities which I use of ICT in language teaching.

The regular lesson

It is possible to hold a regular lesson in a computer class with internet access. A teacher may download the necessary material beforehand, and have students work through it, helping out when needed. There are many sites that provide learning materials on the internet. The World Wide Web (WWW) can be thought of as the largest library in the world, with Web sites the equivalents of books, full of information in English on almost any topic that can be imagined making it a vast storehouse of free and authentic materials for the ESL teacher to use. The Web pages contain not only text and pictures but also sounds, music, animation and movies and are linked together differently to the linear method of books and page numbers through the use of hyperlinks whereby clicking on a textual or graphic link transports you directly to a different page in a different book.

Using the net as a research resource

We decide to search the Web for some data. Every student gets an address, or a name, or some words, which they find through a search engine. They take notes while working, so that next day, we can have feedback. Such lessons are extremely motivational, since the students enjoy using the Web, and they have an additional motivation because they know that they have to report to their peers during the next lesson.

Web site project

We are engaged in a project which is related to one of our topics. Students may write their essays in class, then the teacher checks them, then we have a lesson in the computer lab where they type their works and e-mail them to a project site, or post them if possible.

Real communication

Students love to e-mail what they call their 'key pals'. Instead of the former write a letter to your imaginary friend in another country and tell them about your country, they have real virtual friends, to use a funny modern word combination, with whom they exchange information, photos etc. It is also useful to decide if this task requires one person per computer or if it is possible to set the tasks up for pairs or even three people per computer.

There are a few students who wish to do more, they are the ones who choose a theme and make a report, get published in various student publications around the world, take part in competitions and conferences. While doing all these kinds of work within the framework of the curriculum, they learn many more new words, they also acquire inter-cultural and interactive skills.

The site The Internet Movie Database at <http://us.imdb.com/> are very comprehensive and will provide more than enough information for class use. This site claims to have information on more than 160,000 titles and this includes video clips and reviews where available. Prior to viewing, a movie either at the theatre or on video, students can use the web to thoroughly research the movie reading reviews, movie synopsis and even viewing preview video clips. Various activities can be

built around these materials found on the Internet including reading and vocabulary building exercises as well as listening exercises from the video clips. It's better to concentrate on reviews of the movie and have the students write their own review after they have viewed the movie. The genre of movie reviews is analyzed and compared in several reviews of the movie and used by the students to write their own review after they view the movie. Also after the movie discussion can ensue on which reviews the students agreed and disagreed with. Specific objectives relevant to particular follow up activities will apply according to the activity and these include improving students' reading skills, listening skills, vocabulary and confidence and ability to express their own opinions. Finally researching the movie, doing the follow up activities thereby knowing about the story and what to expect can help in improving the students understanding of the movie when they view it.

Information technologies will be able to locate students within the frame work of the project and consider what actions might be appropriate within the context and how it can contribute to the development of their education and the application of the English in different sectors of economic and social life in their future. One can see possibilities of using Information Technologies in teaching English and their advantages in comparison with the traditional methods. Computer is really considered to be a tool for stimulating motivation, forming firm language skills and improving knowledge of English. But in conclusion I'd like to say that harmonious combination of traditional and new methods on all levels of teaching and learning will lead to the best results.

REFERENCES

1. www.techterms.com/definition/ict.
2. Windeatt Scott, Hardisty David. The Internet (Resource Books for Teachers).
3. Lanni, Daniela The Rationale: ICT in language teaching in 6 Points [online] available from <http://www.itiacannizzaro.net.lanni/articles/rationale.htm>. 2001.
4. Notland M., Johannesen J. & Vavik L. A case study of ICT and school improvement at Ringstabekk Lower Lower Secondary School, Baerum. OECD/CERI ICT Programme. Norway. 2001.
5. http://www.ehow.com/about_6373172_information-communication-technology-education.html#ixzz2kNSMQ77a.

ТҮЙІНДЕМЕ

Нұрланбекова Е., п.ғ.к.

(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті)

АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАТИВТІК ТЕХНОЛОГИЯНЫҢ ОҚУ ҮДЕРІСІНДЕ ҚОЛДАНЫЛУЫ

Мақалада оқу үдерісінде ақпараттық-коммуникативтік технологияны қолдану ерекшелігі қарастырылған. Коммуникативтік әдіс – дұрыс сөйлеуге үйрету мен тілдік қарым-қатынасты қалыптастыру. Ең нәтижелі стратегия интернетті қолдану арқылы іске асады.

Түйін сөздер: ағылшын тілі, әдістер, ақпараттық технологиялар, интернет.

РЕЗЮМЕ

Нұрланбекова Е., к.п.н.

(г. Алматы, Казахский государственный женский педагогический университет)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ И КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ

В статье рассматриваются особенности применения инновационно-коммуникативных технологии в обучений иностранному языку. Коммуникативный подход подразумевает обучение общению и формированию способности к межкультурному взаимодействию, что является основой функционирования интернета.

Ключевые слова: английский язык, методы, информационные технологии, интернет.

**ТАРИХ, ЭКОНОМИКА, ҚҰҚЫҚ – ИСТОРИЯ, ЭКОНОМИКА И ПРАВО
HISTORY, ECONOMY AND LAW**

УДК 36.2-486.7(574)

**СОЦИАЛЬНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ И СОЦИАЛЬНАЯ ЗАЩИТА ИНВАЛИДОВ
В КАЗАХСТАНЕ ЗА 2005-2013 ГГ.**

*А. Есиркеп, магистрант
(г. Алматы, Казахский государственный
женский педагогический университет)*

Аннотация: В статье рассматриваются различные аспекты социокультурная адаптация людей с ограниченными возможностями здоровья в современных условиях: экономические, законодательные, культурные. Анализируются материальное положение инвалидов, динамика численности инвалидов за 2005–2013 гг., занятость инвалидов в Казахстане, в связи с чем, в настоящее время наиболее важной задачей является защита интересов работающего населения.

Ключевые слова: анатомический дефект, социокультурная адаптация, обязательное социальное страхование, «Дорожная карта занятости – 2020».

В программной статье «Социальная модернизация Казахстана: двадцать шагов к Обществу Всеобщего Труда» Глава государства Назарбаев Н.А. отметил, что сегодня труд – как решающий национальный фактор в условиях XXI века, в условиях глобальной конкуренции, должен быть выдвинут на первый план.

Социальное обеспечение и социальная защита инвалидов была и остается одним из главных приоритетов социальной политики государства и направлена на повышение благосостояния инвалидов, посредством введения многоуровневой системы социального обеспечения, обязательного социального страхования.

Важным шагом в приближении системы социальной защиты Казахстана к мировым стандартам стало подписание Главой государства в декабре 2008 года Конвенции Организации Объединенных Наций «О правах инвалидов», Конвенция ООН направлена на защиту и поощрение прав инвалидов, ликвидацию дискриминации по отношению к ним, обеспечение их права на работу, здравоохранение, образование и полное участие в жизни общества, доступа к правосудию, личной неприкосновенности, свободы от эксплуатации и злоупотреблений, свободы передвижения, индивидуальной мобильности. В национальном плане предусмотрены мероприятия по обеспечению прав инвалидов в основных сферах жизнедеятельности (здравоохранение, образование, трудовая, жилищная, информационная и т.д.) и формированию к 2018 году условий для беспрепятственного доступа к основным объектам и услугам с целью интеграции инвалидов в общество.

В соответствии со статьей 156 Налогового кодекса Республики Казахстан доходы инвалидов первой, второй и третьей групп за год в пределах 55-кратного минимального размера заработной платы, установленного законом о республиканском бюджете и действующего финансового года, не подлежат налогообложению, то есть с них не удерживается индивидуальный подоходный налог.

Инвалидность является достаточно сложным явлением, ограничивающим не только физические возможности человека по полной интеграции в социум, но и возможности в трудоустройстве и заработке как основы для жизнедеятельности современного человека. В этой связи, государственная политика социального обеспечения направлена, прежде всего, на оказание финансовой поддержки гражданам в случае утраты ими трудоспособности. Вместе с тем в настоящее время не учитываются многие возможности и способности инвалидов, здесь уместно привести слова председателя Алматинского городского общества

инвалидов Али Аманбаева: «Давно пора понять, что инвалид в состоянии не только сам себя прокормить, но и приносить пользу обществу».

В связи с чем, в настоящее время наиболее важной задачей социальной политики является защита интересов работающего населения. Это особенно актуально при наступлении определенных социальных рисков, в частности при утрате трудоспособности.

Обязательное социальное страхование, введенное в Казахстане с 1 января 2005 года является вторым уровнем социального обеспечения. В соответствии с Законом РК от 25 апреля 2003 года «Об обязательном социальном страховании» основной целью системы обязательного социального страхования является обеспечение социальной защиты ее участников, за которых работодателями либо самостоятельно занятыми лицами за себя уплачиваются ежемесячные социальные отчисления в Государственный фонд социального страхования.

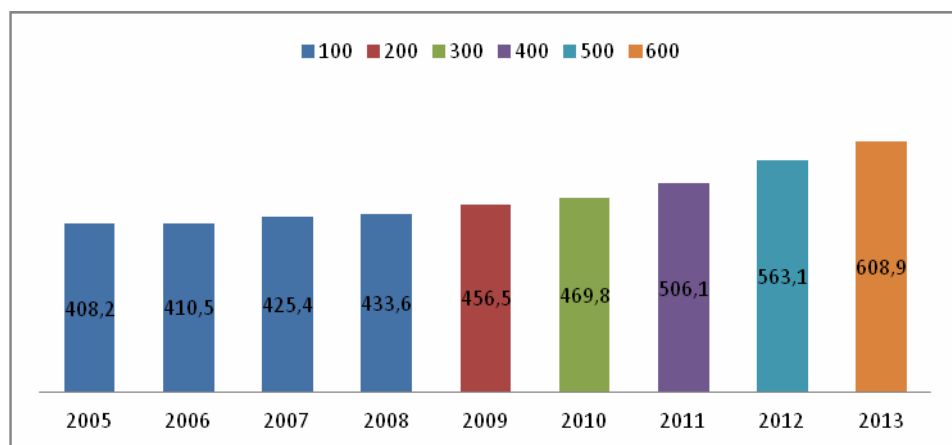
Из ГФСС осуществляются следующие виды социальных выплат: по утрате трудоспособности; по потери кормильца; по потери работы; по беременности и родам; усыновлением (удочерением) новорожденного ребенка (детей); по уходу за ребенком по достижении им возраста одного года [1].

Численность инвалидов по состоянию на 1 января 2013 года шестисот десяти тыс. человек, более шестидесяти пяти тысяч детей – инвалидов. В Республике Казахстан достигнуты результаты последовательной работы по социальной защите инвалидов, направленной на улучшение социального положения и качества жизни инвалидов, обеспечение техническими вспомогательными средствами реабилитации и услугами, улучшение качества медико-социальной экспертизы. Этому способствовали принятие и реализация ряда законодательных нормативных правовых актов, в том числе Законы Республики Казахстан «О медико-коррекционной поддержке детей с ограниченными возможностями», «О социальной защите инвалидов в Республике Казахстан», «О специальных социальных услугах»; Программы реабилитации инвалидов на 2003 – 2005 годы, на 2006–2008 годы [2].

В области медико-социальной экспертизы, с 2005 года внедрены механизмы упрощения процедуры освидетельствования лиц, повышена ответственность врачей медицинских организаций при направлении на медико-социальную экспертизу.

С 2006 года формировался централизованный банк данных системы учета инвалидов (далее – ЦБДИ), на основе которого проводится мониторинг причин, структуры и состояния инвалидности по республике. В 2008 году расширен перечень анатомических дефектов, при которых группа инвалидности определяется без срока переосвидетельствования.

В последние наблюдается тенденция роста численности инвалидов на фоне снижения первичной инвалидности (см. рис.1), что говорит о низком уровне реабилитации ранее установленной инвалидности.

Источники: Агентство РК по статистике, Министерство труда и социальной защиты РК.

Рисунок 1. Динамика численности инвалидов за 2005–2013 гг. (тыс. человек)

Ежемесячные государственные пособия по инвалидности (см. табл. 2).

Таблица 2 – Государственные социальные пособия по инвалидности (тенге)

Категория инвалидности	Группа инвалидности	005	006	007	008	009	010	011	012	013
Инвалиды общего заболевания, а также военные служащие и сотрудники ОВД при несчастных случаях	Группа 1	0615	2656	3568	5936	8656	0335	2166	3460	5378
	Группа 2	294	0895	2061	3568	4541	5850	7276	8276	9780
	Группа 3	239	595	1065	781	0151	1065	2061	2985	3808
Дети- инвалиды до 16 лет		298	456	248	0515	3717	4952	6298	7860	8660
Инвалиды с детства, дети- инвалиды с 16 до 18 лет	Группа 1	585	1548	3717	5002	8656	0335	2166	3995	5378
	Группа 2	589	452	1898	3569	5226	6597	8091	9560	0713
	Группа 3	685	525	458	148	1934	3009	4180	5455	6234
Военнослужащие срочной службы, ликвидаторы ядерных аварий, инвалиды вследствие чрезвычайны х экологически х ситуаций	Группа 1	4556	6550	8550	0458	2085	4073	6240	8440	0043
	Группа 2	855	1230	3550	5488	7833	9438	1188	3560	4258
	Группа 3	554	560	0420	1455	3717	4952	6298	7450	8660
Военнослужащие и сотрудники ОВД, получившие инвалидность при исполнении служебного долга	Группа 1	0458	2566	5149	6439	8669	1250	4063	5665	8999
	Группа 2	1419	3555	6445	8439	0439	2279	4285	5895	7803
	Группа 3	229	445	885	1259	3717	4952	6298	7860	8660

С 1 января 2013 г. размеры пособий по инвалидности по сравнению с 2005 годом увеличились на 40-45%, в то время как рост инфляции составил, по оценке Правительства РК (9%). Как известно, пособие по инвалидности зависит от величины прожиточного минимума, он складывается из продовольственной корзины (на 60%) и затрат на непродовольственные товары и услуги (40%). Однако, расчет корзины производится без учета некоторых потребностей инвалидов, затрат на медицинские услуги и лекарства, пособия по инвалидности должны соответствовать европейским стандартам [3].

За последние три года в полтора раза увеличилось общее количество трудоустроенных инвалидов (с 5910 до 9128 человек). При этом трудоустройство среди инвалидов второй группы находится в пределах от 0,7% до 3,7% третьей группы – от 8,9% до 16,1%. Несмотря на некоторый рост абсолютных показателей, численность трудоустроенных инвалидов составляет незначительную часть от общего числа инвалидов трудоспособного возраста [4].

По итогам 2013 года каждому инвалиду, обратившемуся, за содействием в трудоустройстве оказана мера господдержки. Немалая роль в этом отводится «Дорожной карте занятости 2020». За период ее реализации (2011 – 9 месяцев 2013 гг.) контракт об участии в Программе подписали 2600 инвалидов, из них охвачены обучением 460 человек, трудоустроены на постоянные рабочие места после завершения обучения 394 человека, на социальные рабочие места – 1300 человек, еще 373 человека заняли временные рабочие места по направлениям на молодежную практику, около ста четырнадцати человек получили микрокредиты.

Главными приоритетами государственной политики нашей страны в рамках ежегодных Посланий Главы государства является развитие человеческого капитала, повышение уровня и качества жизни населения. Реализуемые в этих целях социальные программы направлены, прежде всего, на сохранение занятости, повышение уровня доходов, социальную защиту наиболее уязвимых категорий населения.

Вместе с тем здесь уместно привести слова Послание Главы государства Нурсултана Назарбаева народу Казахстана: «Надо усилить внимание нашим гражданам с ограниченными возможностями. Для них Казахстан должен стать безбарьерной зоной. Позаботиться об этих людях, которых немало, наш долг перед собой и обществом. Во всем мире этим занимаются. Люди с ограниченными возможностями могут работать на предприятиях бытового обслуживания, пищевой промышленности, сельского хозяйства. Я еще раз обращаюсь ко всему нашему бизнесу оказать им содействие в трудоустройстве. Также можно рассмотреть возможность введения специальной квоты на 5-10 человек.

Мы вовлечем их в активную жизнь, они будут не просто получать пособия, а будут осознавать себя членами общества, полезными работниками. Всем нашим социальным институтам, неправительственным организациям, партии «Нур Отан» следует взяться за эту работу. Если необходимо, то Правительству с 1 июля 2015 года повысить на 25 процентов размеры социальных пособий по инвалидности и утере кормильца. Следует усовершенствовать правовую базу деятельности объединений инвалидов» [5].

Надо отметить, что инвалиды являются самой уязвимой группой бедного населения с позиции многоаспектного понимания бедности (т.е. с точки зрения возможностей развития человеческого потенциала). Риск бедности среди инвалидов наиболее высок, во-первых, в силу ограничения возможностей удовлетворить свои базовые потребности. Во-вторых, инвалиды в Казахстане более ограничены по сравнению с другими группами населения в доступе к участию в общественной и политической жизни, к услугам образования, к удовлетворению социально-культурных потребностей.

Несмотря на то, что социальная поддержка и защита инвалидов в Казахстане, обеспечение им равных возможностей в реализации экономических, политических и других прав и свобод гарантированы Конституцией страны и другими нормативно-правовыми документами, со стороны общества и государства имеет место пренебрежительное отношение их проблемам, сохранившееся еще с советских времен.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Закон РК «О занятости населения» от 27 июня 2011.
2. Закон РК «О социальной и медико-педагогической коррекционной поддержке детей с ограниченными возможностями» от 11 июля 2002.
3. <http://zeinet.enbek.gov.kz>.
4. <http://adilet.zan.kz>.
5. <http://www.akorda.kz>.

ТҮЙІНДЕМЕ

Есіркеп А., магистрант,

(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті)

ҚАЗАҚСТАНДА 2005-2013 ЖЖ. МҮГЕДЕКТЕРДІ ӘЛЕУМЕТТІК ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУ

Мақалада мүгедек балалардың денсаулығын неғұрлым толық қалпына келтіруге байланысты жүргізілетін әлеуметтік жұмыстардың мәселелері қарастырылған. Оларды белсенді өмірге қайта оралту үшін медициналық, әлеуметтік, әлеуметтік-психологиялық және педагогикалық мәселелерді кешенді шешу қажеттілігі баяндалған.

Түйін сөздер: анатомиялық кемшілік, әлеуметтік бейімделу, міндетті әлеуметтік қамсыздандыру, «Жұмыспен қамтамасыз ету – 2020 Жол картасы».

SUMMARY

A. Esirkep, master

(Kazakh State Women's Teacher Training University)

SOCIAL SECURITY AND SOCIAL PROTECTION OF DISABLED PEOPLE IN KAZAKHSTAN IN 2005-2013

To achieve the goal of rehabilitation successfully: the most complete health recovery and return to the active life of a child with a disability is necessary to solve medical, social, psychosocial and educational problems not only for children with disabilities, but their parents as well as active involvement of the whole family into rehabilitation process.

Keywords: anatomical defect, sociocultural adaptation, compulsory social insurance, «Roadmap 2020 employment».

UDK 339.9(091)(574 +510)

REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND THE SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION: HISTORY AND PERSPECTIVES OF DEVELOPMENT

G. Esmurzanova, master

(city Almaty, Kazakh State Women's Teacher Training University),

G. Issanova, lecturer

(city Almaty, Faculties of Social-humanities and Natural Sciences, Departments of History and Geography)

Abstract: Republic of Kazakhstan, China, Kyrgyzstan, Russia, Tajikistan and Uzbekistan, are the founders of states of the Shanghai Cooperation Organization (hereinafter SCO or the Organisation) based on the historical ties between their peoples; Aiming to further deepen comprehensive cooperation; Desiring to jointly contribute to the strengthening of peace, security and stability in the region in terms of development of political multipolarity, economic and information globalization.

Keywords: Shanghai Cooperation Organization, Kazakhstan, China, information globalization.

Over the past ten years the international circles focuses on the geopolitical and geo-economic role of the Central Asian countries, and its place and importance in the system of international security.

The importance of the Central Asian countries due to the desire of a number of major powerful countries to establish control over the region and influence the situation to promote and implement their national and global interests.

Russia, USA, China and countries of the European Union among the countries in the world have a significant impact in the forming of geopolitical situation in the Central Asia.

Nowadays CAC (Central Asian countries) acts as a space where quite clearly visible interlacing ambitions new «players» and the traditional rivalry in the leading countries of the world. CAC includes Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Turkmenistan and Tajikistan. They have a balance in a foreign policy, external interests, following the basic vectors - spread their political influence, the designation of an market and other natural resources, economic and military cooperation.

Foreign policy of the Republic of Kazakhstan has traditionally distinguished activity, balance, pragmatism, constructive dialogue and multilateral cooperation.

Historical, geopolitical and economic factors largely caused by the fact that the country conducts multiways foreign policy that is based on the principles of international cooperation's, good neighborliness and respect for the territorial integrity of other states or countries [1].

Kazakhstan took a rightful place in the international system during the period of independent development. The national interests has been recognized, developed its own foreign policy concept, developed legal base of international relations, established friendly and partnership relations not only with its immediate neighbors, but also with most of the Member States of the East and West. Significant economic growth, openness to foreign capital, and the increasing interest of the leading countries in the CAC are factors that contribute to weight gain and authority of the republic in regional associations.

Kazakhstan remains an active participant in the wider international cooperation aimed at revitalizing our state to ensure regional stability because many problems are transboundary in Kazakhstan, which can be solved only with neighboring states [2].

Active participation of Kazakhstan in the integration processes of Central Asian countries has become a vital prerequisite for economic and political stability, prosperity, competitiveness and national security. Kazakhstan is as the initiator of the acceleration process of the Central Asian and Eurasian integration. Kazakhstan interested in preserving the potential integration and that the economy of CAC will not being under the influence of some powerful countries, and depending on the trade exchange with them. The importance of international organizations is increasing in the current global geopolitical situation and in the modern international and regional conditions. The international organizations are becoming an important force contributing to the strengthening of security and stability in Central Asia.

In this context, Kazakhstan and other Central Asian countries are actively involved in the establishment and strengthening of structures of activities in regional integration of the SCO. One of the priorities given to the SCO as a relatively rapidly developing structure that will create a new geopolitical configuration in Central Asia [3].

Relevance and practical importance of the topic defined by a number of important following factors:

To ensure political stability and security of the Republic of Kazakhstan;

Cooperation with the SCO is an important tool for regional interactions in various fields of life of our society;

Cooperation with the SCO sets the conditions for not using of nuclear weapons and the settlement of territorial issues, strengthening of regional and global security.

Shanghai Cooperation Organization found in 2001 on the basis of «Shanghai five-China, Kazakhstan, Russia, Kyrgyzstan and Tajikistan» Agreements on confidence-building measures in the military field in the border area and the Agreement on Mutual Reduction of Military Forces in the border area.

According to the SCO Charter from June 7, 2002, one of the priority goals of the organization is to strengthen friendship, mutual trust and neighborhood; encourage an effective cooperation in political, trade-economic, cultural, educational, scientific, technological, energy, transport, environment and other fields.

Nowadays China, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Russia, Tajikistan and Uzbekistan are members of the SCO. Mongolia has an observer status in the SCO since 2004 and India, Iran and Pakistan since 2005. In June 2009, at the Summit which was held in Yekaterinburg was made decision about SCO partners as a Belarus and Sri Lanka [3].

Kazakhstan considers the activity of the SCO as priority directions of the foreign policy and has a position in the organization as a practical and important tool for regional cooperation in the political, military and cultural spheres [4].

Cooperation in the SCO allowed Kazakhstan to settle a number of contentious territorial issues, systematic and transparent reduction of armed forces in the border regions are defused

residual elements of the military-political tension. The problem of resolving of the territorial issues arisen since the formation of sovereign states after the collapse of the USSR. Border demarcation process and delimitation occurred for several years. Thus, on the basis of the activities of the Republic of Kazakhstan as a basis for future of the SCO on the forum

«Shanghai Five» Kazakhstan has managed to complete the long process of negotiations and to identify our state borders. According to the result of these negotiations got a conclusion and then ratification of the Agreement on confidence-building measures in the military field (1996) in the border area and the Agreement on Mutual Reduction of Military Forces in the Border (1997). Additionally, the fourth meeting of heads of the «Shanghai Five» was held on August 24-25, 1999 in Bishkek. During the meeting were signed the «Agreement about the junction point on the state borders between Kazakhstan and the People's Republic of China and the Kyrgyz Republic» [5].

Particular attention was paid to retrieve the Great Silk Road which connecting territory of all the states of the «Shanghai Five». The «Bishkek Declaration» document was the results of the summit signed by the five States. Thus, after determining the boundaries of State in cooperation with neighbor countries the interaction in other cooperation had a completely different level. After the first meeting, «Shanghai Five» this forum has become a permanent place of council representatives in the Central Asian region. Kazakhstan as the most interested in further development of cooperation in the party intensified process of interaction in the political, economic and social problems that occur in the Central Asian countries.

The Shanghai Cooperation Organization has sufficient organizational and legal infrastructure in order to promote a long-term economic projects. To establish partnership between the public and private sectors is effective form as well as the active involvement of business and financial circles through Business Council and Interbank Consortium of the SCO.

Launching of special account of the Development Fund of the Shanghai Cooperation Organization has great importance. Creation of a new mechanism of cooperation - Meeting of Health Ministers of the SCO became an important initiative during Kazakhstan's chairmanship. Continued fruitful cooperation in the sphere of culture and education, launched the project «University of the SCO» held a forum of Rectors of institutions of higher education of the member states. According to the proposition of Kazakhstan have taken steps to promote cooperation in the field of environmental protection. Active work is also carried out on cooperation in the prevention in emergency situations. In general, the SCO has gained extensive experience in combating modern threats and challenges [7].

Kazakhstan sought to ensure the qualitative content of the SCO activity based on the development of all directions of the organization activity in the field of economic, cultural and humanitarian cooperation. Under the Plan of action of the SCO for 2010-2011 and in accordance with the motto presidency «10 years on the safety way and cooperation» conducted more than 100 joint activities.

A key priority of Kazakhstan's chairmanship in the SCO was to strengthen regional and global security. Taken into account that the SCO is not a military and political bloc directed against third countries. This is primarily an organization to implement a statutory goals and objectives mainly peaceful not by force and facilities. The SCO cannot ignore the harsh realities of the modern world. The Organization has to take into account a number of local and regional «hot spots/areas», as well as the fight against the «three evils» – terrorism, separatism and extremism. Given these circumstances, during the presidency of Kazakhstan held counterterrorism military exercise «Peace Mission-2010», held meetings of Secretaries of Security Councils, ministers of foreign affairs, defense and interior ministers of member States of the SCO [8]. Current activities of the SCO and its prospects get different estimates of the international expert community. Expert opinions regarding the effectiveness of the activities of the Organization diverge and in most cases contradictory. Critical analysis of the SCO revealed a number of unresolved issues and further deepening which may have negative consequences for Kazakhstan

and other Member States. In this regard Kazakhstan played the role of moderator in the organization in 2010-2011 faced the following problematic issues on the agenda of the SCO:

1. Participation opportunities and prospects of the SCO in the conflict resolution in its responsibility. One of the main issues of the SCO is the lack of clear mechanisms for responding to force majeure, as well as a clear position of the Member States on the extraordinary events occurring on the territory of its members.

2. The problem of enlargement.

3. Competing interests between Russia and China in the SCO [9 171-174].

Kazakhstan and SCO act consistently for a speedy solution to the Afghan problem, the strengthening of Afghanistan as a sovereign, peaceful and neutral state. In the SCO reflects that fate of the entire region is deciding in Afghanistan.

The SCO countries implement a number of social infrastructure and humanitarian projects that are essential to the long-suffering post-conflict reconstruction of Afghanistan. The SCO will assume the burden of the many problems that can occur in Afghanistan after the withdrawal of the international coalition troops from the country in 2014.

During the presidency of Kazakhstan in the SCO had been established three-level interaction mechanism on combating a drug menace in the SCO. Kazakhstan has made a significant contribution to the development of Anti-drug strategy of SCO of Member States for 2011-2016. It was during the Kazakh chairmanship on signed a Protocol of Understanding between Regional Anti-Terrorist Structure of the SCO (RATS) and the Central Asian Information and Coordination Centre for combating illicit drug drugs and psychotropic substances. Negotiable is signing a Memorandum of Understanding between the SCO and the UN Office on Drugs and Crime [8]. The understanding with the SCO is essential fact that the interaction brings to our country some success in the geopolitical and strategic plans for Kazakhstan. The SCO activities contributes China's integration into the structure of regional cooperation, therefore Kazakhstan has got reliable security guarantees, including the nonuse of nuclear weapons by signing a series of strategic Agreements with China. The presence of two regional States (China and Russia) in SCO objectively harmonizes their interests and influence, especially in the trade – economic and military- political spheres.

Kazakhstan has more ambitious goals: it seeks to eventually become a leader within the SCO. These ambitions of Kazakhstan improve its success in both the external and the internal, primarily economic, politics. The competent politic of socio-economic reform pursued by the Government of Kazakhstan has allowed the country to become one of the leaders of economic growth among the CIS Member States. A few years ago such influential institutions of Kazakhstan recognized as a market economy, and the leading international rating agencies of the Republic in international investment rating by the USA Congress and the Council of Europe. The importance is increasing on growth of the region and the countries of Central Asia which situated on its territory will grow the interests of other countries in the region. Consequently, members of the Organization must strengthen the integration process in those areas where we have highlighted the problematic issues such as the participation of the SCO in the conflicts in its area of responsibility, expansion of the organization and the presence of competing interests between Russia and China. After solving problems of the organization Kazakhstan will be able to realize a supplied perspective goal of a sustainable and competitive area of Central Asian integration. Thus, the Shanghai Cooperation Organization is not a military bloc and not closed alliance directed against anyone, but an open organization, focused on wide international cooperation, including the possibility of expanding its membership.

The main objectives of the SCO are to maintain peace, stability and security in the region, the development of trade and economic cooperation. The SCO is a lever that in the long term can fully realize the integration of Central Asian countries and help strengthen the position of States in the region. It will ensure the safety and protection of the population of the Member States, will open new perspectives to the States in the way of entering in the developed countries. The SCO is one of the most important «helpers» in achieving these goals, as international practice

convincingly given that the Shanghai Cooperation Organization was held as an important factor with international relations and as one of the most influential subjects in world geopolitics.

REFERENCES

1. Foreign policy [Electronic resource] /Embassy of Embassy of RK in Turkmenistan [web-site]. URL: embkaztm.org/article/120 (request date 13.10.2012).
2. Address of the President of Kazakhstan NursultanNazarbayev to the people of Kazakhstan 2008 [Electronic resource] /Ministry of foreign affairs [web-site] URL: mfa.kz/ru/#!/informatsiya_o_kazahstane/poslaniya_prezidenta_stranyi_narodu_kazahstana/42/ (request date 13.10.2012).
3. Ermekbayev N.S. SCO: Kazakhstan role in regional activity / Collection Committee for International Affairs, Defense and Security of the Senate of PK/. – Astana: Akpol, 2008. — 48 p.
4. Kasymov G.E. SCO: Kazakhstan role in regional activity / Collection Committee for International Affairs, Defense and Security of the Senate of PK/. – Astana: Akpol, 2008. – 48 p.
5. Documentary base of SCO [Electronic resource] /SCO [web-site]. URL: infoshos.ru/ru/? id=5/ (request date 12.10.2012).
6. SCO development history [Electronic resource] /SCO [web-site]. URL: shos2007.ru/ (request date 12.10.2012).
7. Barlybayev T. Kazakhstan chairmanship in SCO in 2010-2011 / Materials of international scientific and practical conference. – Almaty. May 6, 2011/ Publisher B.K.Sultanov. – Almaty: KISR of RK president, 2011. – P.21-22. –140 p.
8. SCO: Ten years of history 03.06.2011. [Electronic resource] /Embassy of RK in Russian Federation [web-site]. URL: kazembassy.ru/issue/? issueId=1776/ (request date 12.10.2012).
9. MukhamedzhanovaD.Sh. Kazakhstan and international integration processes: monography. – Almaty: KISR of RK president, 2011. – 197 p.

ТҮЙІНДЕМЕ

Есмурзанова Г., магистрант

(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті)

Исанова Г., оқытушы

(Алматы қ., Тарих және география департаменті)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕН ШАНХАЙ ҒЫНТЫМАҚТАСТЫҚ ҰЙЫМЫ: ТАРИХЫ МЕН ҒЫНТЫМАҚТАСТЫҚ ЖОБАСЫ

Бұл мақалада Шанхай Ғынтымақтастық Ұйымының тарихы және аймақтық қауіпсіздік мәселелері қарастырылған.

Түйін сөздер: Шанхай Ғынтымақтастық Ұйымы, Қазақстан, Қытай, жаһандану.

РЕЗЮМЕ

Есмурзанова Г., магистрант

(г. Алматы, Казахский государственный женский педагогический факультет)

Исанова Г., преподаватель,

(г. Алматы, Департамент истории и географии)

РЕСПУБЛИКА КАЗАХСТАН И ШАНХАЙСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ СОТРУДНИЧЕСТВО: ИСТОРИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ СОТРУДНИЧЕСТВО

В данной статье рассматривается история Шанхайской Организации Сотрудничества и региональная безопасность.

Ключевые слова: Шанхайская Организация сотрудничества, Казахстан, Китай, информационная глобализация.

УДК 793

РАЗВИТИЕ ШОУ ПРОГРАММЫ И ОСОБЕННОСТИ ИХ ОРГАНИЗАЦИИ

*А.М. Каржаубаев, старший преподаватель
(г. Алматы, Казахский государственный
женский педагогический университет)*

Аннотация: В статье описываются программы и особенности организации шоу, рассматриваются предпосылки возникновения шоу программ и этапы становления. Путём рассуждений и результатов исследований определён комплекс действий и организаций, направленных на обеспечение и развитие шоу программ.

Ключевые слова: Шоу программа, корпоратив, отдых, мероприятия.

Предпосылки возникновения шоу программ и этапы становления.

Термин «шоу» пришел на эстраду из английского («лексикона шоу») показать, демонстрировать. В интересующем нас аспекте шоу – эстрадное развлекательное представление. Словосочетание «шоу бизнес» знакомо всем, оно у всех на устах, но нет четкого определения, характеризующего данное сочетание. В какой-то степени шоу-бизнес – это сочетание творчества и бизнеса, интуиции конъектуры. Шоу-бизнес можно рассматривать как вид или направление бизнеса, в котором зарабатывают деньги и делают себе имя. В то же время шоу-бизнес является закрытой сферой деятельности СО своими правилами игры, своей структурой, своими технологиями и устоявшимися схемами. Это закрытый мир, в котором не любят делиться информацией. Каждый старается занять здесь прибыльное место. Кому-то это удастся, а кому-то нет шоу-бизнес суров ко всем без исключения. Его участникам приходится каждый день сражаться за свое место под солнцем.

Шоу программы – ведущая форма шоу-бизнеса, его продукция, отражающая современное состояние общества, с его социальными и экономическими проблемами, и помогающая посредством искусства выводить аудитории из эмоционального и стрессового тупика. Основными компонентами шоу-программы являются однообразные эстрадные номера, которые, органично сочетаясь друг с другом, создают красочное зрелище. А так как в последнее время это стало острой потребностью человека, то значение организации шоу-программ немаловажно. В первую очередь, это должно быть заслугой продюсера, от которого исходят все художественные идеи. Продюсерская деятельность наилучшим образом реализуется через новые формы и методы режиссерско-постановочного замысла, знание технологического процесса, рекламную деятельность. Для популярности исполнителей у продюсера обычно есть разработанная продуманная система гастрольных туров, телевизионных шоу-программ, видеороликов, где непосредственно, воочию зритель может встретиться со своим кумиром. Структура шоу-бизнеса состоит из разветвленной системы, организующей рыночные отношения в искусстве. В настоящее время шоу-бизнес как особое направление коммерческой деятельности в искусстве включает огромное число разнообразных видов и жанров. Растет число поклонников и потребителей продукции этой сферы, особенно среди молодежи.

Зародившись в эпоху Возрождения на уличных подмостках и начав с клоунады примитивных фарсов скоморошества, шоу программы в разных странах эволюционировали по-разному отдавая преимущественное предпочтение то одним то другим жанрам тем или иным образам маскам. В шоу программах возникших позднее салонов, кружков и клубов в балаганчиках, мюзикл холлах, кафешантанах, кабаре, театрах миниатюр и на сохранившихся

садово-парковых площадках преобладают жизнерадостный юмор отраслевые пародии и шаржи, едкая общежитейская сатира заостренная гипербола буффонада, гротеск игривая ирония задушевная лирика, модные танцевально-музыкальные ритмы.

Шоу программы могут проходить по-разному например:

Корпоративные мероприятия уже давно стали важнейшим инструментом HR – рендин помогающим решить проблемы командообразования, повышения лояльности к компании, нематериальной мотивации сотрудников. Более того, некоторые и руководители нередко используют формат корпоративного мероприятия, чтоб донести до коллектива те или иные изменения (реорганизацию компании, новые назначения и т.д.).

Значение корпоративного мероприятия: гулянка в ресторане, дискотека и т.п. – это оттяг сотрудников и начальства за счет фирмы.

Что такое корпоратив или корпоративный праздник?

Корпоративная вечеринка – это радостное общение с коллегами в неформальной обстановке, это улыбки, смех и звон бокалов. У каждой организации или отдельного менеджера совершенно разные представления о корпоративном празднике.

Корпоратив может выглядеть так: накануне Нового года, 8 марта, 7 мая или профессионального праздника каждый отдел собирается в своем кабинете или весь коллектив на кухне, заказывают пиццу, пару бутылок шампанского и через два часа после первого госта праздник заканчивается.

Корпоратив может выглядеть так весь коллектив приглашается в кафе, куда для развлечения нанимаются ведущий или тамада, Дед мороз со Снегурочкой, если сбор по случаю нового года, ну и за счастье один два творческих коллектива. Бывают корпоративы, которые призваны оторвать людей от привычных серых будней и обыденных банкетов. Коллектив вывозят за город, на базы отдыха, санатории, тематические комплексы. Вот тут начинаются забавы, игры, состязания, а уже потом праздничный ужин.

Если же компания не готова вывозить всех сотрудников далеко за пределы города, но «просто банкет» им надоел, вот тут корпоратив превращается в некое символическое действие, которое станет интересным, необычным и в тоже время, не напряжённым для ваших сотрудников.

Виды корпоративных вечеринок:

Отдых бывает разный: корпоратив на природе, деловое мероприятие, командообразование, тимбилдинг (team building), вечеринка, встреча друзей, коллег, встреча одноклассников, однокурсников. Торжественное мероприятие счастливого дня: свадьба, день рождение, юбилей, 8 марта, 7 мая, Новый год, встречи и многие другие праздники.

Прежде чем выбирать подрядчиков для организации корпоратива, определитесь с бюджетом и с тем, что из себя должен представлять ваш корпоративный праздник. Будет ли это праздник чисто из соображений «чтобы было» или вы преследуете более благотворные цели, такие как создание условия для позитивного общения сотрудников вне стен офиса, развлечения и отдых сотрудников вместе с семьями, командообразование и т.д. и т.п. Или вы хотите, чтобы корпоративный праздник стал настоящим событием для ваших коллег?

Прежде чем принять окончательное решение, оцените психологическую обстановку в коллективе и степень ожидаемой поддержки ваших креативных начинаний со стороны простых служащих. Есть риски, что грандиозный праздник может провалиться из-за того, что люди просто не приходят или придут заведомо в плохом настроении.

Отдых бывает разный: корпоратив на природе, деловое мероприятие, командообразные, тимбилдинг (team building), вечеринка, встреча друзей, коллег, встреча одноклассников, однокурсников. Торжественное мероприятие счастливого дня: свадьба, день рождение, юбилей, Новый год, встречи и многие другие праздники.

1. Банкетные мероприятия.

Это самый часто встречающийся тип организации праздника. Выбирается по причине своей «традиционности», привычности. Проводится в ресторанах, банкетных залах. Надо сказать, что в специфичных российских условиях организовать его так, чтобы

консолидирующим факторам стал фактор корпоративности, отнюдь не алкоголь, порой непросто. При выборе этого типа праздника особое внимание следует уделить программе банкета, разнообразив ее включениями развлекательных мероприятий на тематику, как-то: шуточные викторины по истории фирмы и блеф-туры по специфике занятий, несерьезные награждения «ярких» сотрудников фирмы забавными призами и тому подобное.

2. *Загородные мероприятия.*

К праздникам такого типа можно отнести, как выезды «на шашлыки» всем коллективом фирмы, так и развернутые «дни компании» (company day) которые могут занимать целый уикенд и обычно проходят в пригородных пансионатах, гостиницах, как правило, все они проводится не в банкетных условиях и включают в себя спортивное или околоспортивные состязания. Роль еды и алкоголя в этих мероприятиях не столь влеяющая, как в «банкетных» построениях. Проводятся такие праздники обычно поздней весной и летом.

3. *Семейные мероприятия.*

Часто этот тип корпоративных праздников, особенно в западно-ориентированных компаниях именуют «Family day». Отличной особенностью таких мероприятий является приглашение членов семей сотрудников компаний. Как и «загородное», за редким исключением проводятся на открытом воздухе. Крупные предприятия проводят такие праздники на своей территории. Правильно спланированное торжество такого типа включает в себя: короткую экскурсию по производству (офису) – домочадцам сотрудников рассказывают где и как работают их родственники развлекательную либо соревновательную программ.

Причем следует упомянуть, что если мы не говорим об устройстве семейных стартов типа («Мама, папа, я – спортивная семья»), необходимо разделить праздник на два потока: детская программа и взрослая программа. Пересечение и временное слияние этих «потоков» не исключается и даже желательно, но важно понимать, что, по сути, это разные программы. Попытки построение компромиссной, свободной программы и для взрослых, и для детей, особенно при количестве гостей, исчисляющимся сотнями, заранее проигрышны.

4. *Концептуальные мероприятия.*

Такого рода праздники встречаются нечасто и заказываются, обычно, компаниями либо имеющими сильную «корпоративную легенду» (тогда мероприятие строиться как «визуализации» этой легенды), либо фирмами, выражающими желание увидеть нечто совсем нетривиальное (попросту желающими увидеть, поразить гостей). Отличительная особенность таких программных построений – масштабность и значительный бюджет.

5. *Презентации.*

Наиболее «прикладной» из корпоративных мероприятий – это праздник, посвященный открытию нового ресторана, цеха, филиала, продвижению новой услуги, товара. Мероприятие почти всегда идеологически ориентировано на партнеров, потенциальных клиентов, прессу. Атрибуты: ведущий в смокинге, выступления с речами, фуршет и т.п. наличие развернутой развлекательной программы на таких – редкость.

Исключениями являются случаи, когда презентация (например, презентация нового магазина) рассчитана на «случайную публику», скажем на прохожих, оказавшихся рядом. При таком развитии событий упор делается на развлекательную программу с конкурсами, викторинами, розыгрышами. Грубо говоря, задачей здесь становится создать толпу, которая сформировавшись, имеет свойство увеличиваться подобно снежному кому. Презентация становится заметным событием местного масштаба, что нам и требуется.

Правильно подобранный сценарий предстоящей вечеринки, используя интересные игры и смешные розыгрыши, превратить банальную попойку в запоминающийся праздник, способный сплотить коллектив и оставить массу приятных воспоминаний.

Что такое живые квесты?

Можно организовать необычный корпоратив: Сюжетную игру – *живой квест*.

Живые квесты – это детективные игры с сюжетом. У каждого игрока своя роль и свои уникальные цели, которые можно достичь только общаясь с другими игроками.

На три часа вы погружаетесь в атмосферу приключения, и развязка зависит только от ваших действий! Живые квесты помогут быстро познакомиться коллектив и взглянуть по-новому друг на друга. Игры сочетаются с легким фуршетом, могут проходить в офисе, кафе или не свежем воздухе, в любом случае это будет море эмоций и захватывающее приключение!

Как происходят живые квесты ?

Каждый игрок получает маленький буклет с описанием своего персонажа и руководствуется целями, указанными в буклете. Суть игры – выполнить как можно больше целей. Цели у всех разные: кто-то хочет найти убийцу, кто-то замести следы, кто-то ищет свою любовь, а кто-то строит интриги, чтобы воспользоваться ситуацией.

В ходе игры вы будете как собираться вместе, обсуждая различные версии произошедшего, так и в стороне от посторонних ушей обмениваться своими догадками с теми, кому доверяете .

- Попробуйте себя в новом образе.
- Наслаждайтесь неожиданными поворотами сюжета.
- Пользуйтесь логикой и интуицией для решения загадки.
- Разгадывайте мотивы ваших противников.

Тимбилдинг (team building) – дословно «построение команды» – активный корпоративный отдых, направленный коллектива.

Все многообразие мероприятий, подчиненных задачам тим-билдинга, с трудом поддается делению на четкие категории. Диапазон *корпоративных мероприятий* включает и городские корпоративы, и *мероприятия*, проводящиеся за городом.

Корпоративные мероприятия праздники могут быть рассчитаны на один вечер или длиться в течение нескольких суток, во время которых сотрудникам дается возможность лучше узнать нескольких суток, во время которых сотрудникам дается возможность лучше узнать друг друга и получить новые навыки. Есть *корпоративные мероприятия*, включающие спортивные элементы (такие, например, как корпоративные игры в пейнтбол, в которых участвуют все сотрудники компании). Многие *корпоративные мероприятия* подразумевают проведение тренингов.

Среди *корпоративных мероприятий* есть такие, как уже ставшие привычными – фуршет, а возможно *банкет*, корпоративный праздник новогодний праздник. Это и *корпоративные мероприятия*, ориентированные на бизнес образование. Они включают тренинг, образовательный семинар, корпоративный круглый стол разнообразные конференции, изучение языков сотрудниками компании.

Ведущие шоу-программ.

Создание хорошего сценария – это только часть работы. Без ведущего, который сможет представить всех артистов и события в нужном ключе, можно не добиться нужного эффекта. Хороший ведущий сможет из несвязанных на первый взгляд событий и артистов создать законченное действие. Это именно то, что хотелось бы добиваться от цельных шоу-программ.

Организация шоу-программ.

Организация шоу требует большого опыта, умений, профессионализма и креатива. Ведь подобрать сценарий под различные представления и предпочтения людей бывает очень не просто, а шоу-программа должна быть организована так, чтобы довольными стали все без исключения гости.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Барсуков А. П. Управление творческим коллективом. – М., 1990.

2. Дудуков Е.В. Анализ современных механизмов. Функционирования государственных, негосударственных, театрально зрелищных предприятий. – М.: Информ. Культура. 1994.

3. Жарков А.Д. Социально-культурные основы эстрадного искусства история, теория, технология. Учебное пособие. 2003.

4. Жарков А.Д. Теория и технология культурно-досуговой деятельности.

5. Зуев С. Э. Несколько замечаний к понятию рынок. Мин. Культуры. 2004.

ТҮЙІНДЕМЕ

Қаржаубаев А.М., аға оқытушы

(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті)

ШОУ БАҒДАРЛАМАЛАРДЫҢ ДАМУЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Шоу бағдарламаларының ұйымдастыру ерекшеліктері жалпы көркемөнер саласында маңызды орын алады. Түрлі әдіс-тәсілдері, формалары арқылы бұқара халыққа өнер түрлері арқылы замана бағдарламаларды ұйымдастырудың жолдары ашылып көрсетіледі.

Түйін сөздер: Шоу бағдарлама, корпоратив, демалыс, іс-шара.

SUMMARY

Karzhaubayev A.M., senior lecturer

(city Almaty, Kazakh State Women's Teacher Training University)

DEVELOPMENT OF SHOW OF PROGRAM AND FEATURE OF THEIR ORGANIZATION

In this article author opens from a scientific point formation and development of show of the program. Organizationculturally actions show of the programs. In article works be possible opens subject. Independents year show program historical,to scientifically work write. In scientific article author showed the main competitor. Shown nowadays author's works it is possible to see that he is the worker of the teacher «Development of show of the program and feature of their organization» give on listing.

Keywords: Show program; Company party, Vacation, Events.

УДК 94(574)''19'':94(47).084.2

ОБ ОЦЕНКАХ ПРИСОЕДИНЕНИЯ КАЗАХСТАНА К РОССИИ В ИСТОРИОГРАФИИ ПОСТСОВЕТСКОГО ПЕРИОДА

М.Ж. Ташенев, д.и.н., профессор

(г. Алматы, КазНУ им.аль-Фараби),

А.Б. Башикова, магистр

(г. Алматы, КазНУ им.аль-Фараби)

Аннотация: В статье рассматриваются теории и оценки присоединения Казахстана к России в историографии постсоветского периода. Также автор дает анализ взглядов и методологических подходов современных казахстанских, российских и зарубежных ученых в изучении вышеуказанной темы. В большинстве своем российские историки

подчеркивают положительное влияние Российской империи на Казахстан и Среднюю Азию. Присоединение Казахстана к России российскими историками рассматривается либо как столкновение двух цивилизаций – кочевой и земледельческой, либо с позиций осовремененной теории модернизации, либо с точки зрения системного подхода (где Россия выступает ядром системы, а Казахстан – периферией).

Ключевые слова: Присоединение Казахстана к России, историография, модернизация, империя, Бекмаханов Е.Б.

Развал Советского Союза в 1991 г. прервал единую историю и стал точкой отсчета поиска новых методологических подходов в научной трактовке присоединения Казахстана и других национальных окраин к России. В бывших Советских Республиках Центральной Азии пишется своя «национальная история», происходит пересмотр многих, ставших за годы коммунистического режима стереотипными положений.

В казахстанской историографии произошел ренессанс «школы Покровского и раннего Бекмаханова» в оценке присоединения Казахстана к России – переход от теории «меньшего зла», т.е. декларации «добровольности» и «прогрессивности» присоединения национальных окраин, характерной для послевоенной советской эпохи, к теории «абсолютного зла», отличительной для 20-30-х годов XX века. Ее основоположники Покровский М.Н., Галузо П.Г., Тынышбаев М., Бекмаханов Е.Б. рассматривали царскую политику как колониально-захватническую, приведшую к потере независимости и экономическому закабалению казахского народа, а повстанческие движения казахских народных масс (в том числе и движение под предводительством Кенесары Касымова) – как национально-освободительную борьбу.

Экстраполяция этой теории и на политику коммунистического Кремля стала явно прослеживаться в трудах казахстанских историков. Так, отечественные историки в переходный период тяготели оценивать политику Кремля в советский период как продолжение имперской политики дореволюционного периода, принявшей формы тоталитаризма, направленной на насильственную седентаризацию и коллективизацию, голодомор и геноцид коренного населения, превращение Казахстана в сырьевой придаток советской экономики, русификацию, сокращение образовательных учреждений на казахском языке, репрессии в отношении ярких представителей казахской интеллигенции, что нанесло непоправимый ущерб национальной культуре и т.д.

В казахстанской историографии переходного периода произошел ренессанс «школы Покровского и раннего Бекмаханова» в отношении проблематики присоединения Казахстана к России, но на более высоком качественном уровне, освободившись от марксистско-ленинских догм, обогатившись новыми документальными данными. Однако, казахстанской научной историографии удалось преодолеть искушение впасть в пропаганду этноцентризма и так называемого исторического романтизма (мифологизация и героизация прошлого, «удревнение» отечественной истории и др.) – «болезней» национальных историй [1] коими в постсоветских республиках сопровождался процесс создания государственности и становления национального самосознания, а также «цветные революции».

На наш взгляд, нельзя также допускать в исторических работах культивирование виктимности травмированного национального самосознания, комплексов исторической обиды и вменения вины, страхов и ненависти, вынесение приговоров «задним числом», конфронтационные подходы, политизацию истории, превращающие историю в орудие манипулирования общественным сознанием.

Вышли труды казахстанских историков, посвященные методологическим вопросам изучения колониального господства России, национально-освободительного движения, историографии присоединения Казахстана к России и др. [2]. Необходимо отметить и большое внимание к казахской исторической науке Президента РК Н.А.Назарбаева, ставшего инициатором государственной программы по изучению исторического и культурного наследия «Мәдени мұра» («Культурное наследие» – 2004-2011г.г.), госпрограммы исторических исследований «Народ в потоке истории», национальной идеи

«Мәңгілік ел». Такое отношение Главы государства к исторической науке связано с насущными задачами консолидации, единства народа и целостности нашей страны.

Работы современных казахстанских историков по истории присоединения Казахстана к России демонстрируют поиск новых подходов к изучению разнообразных аспектов данной темы, таких, как: особенности кочевой государственности, институты власти у казахов, процесс формирования политических элит в Степном крае, историко-политические портреты казахских государственных деятелей (зачастую совмещавших в себе функции правителя, полководца, дипломата, реформатора), цели и задачи проводимой ими внутренней и внешней политики, причины присоединения, взаимоотношения с представителями царской администрации, влияние политической ситуации в сопредельных регионах, характеристика социально-экономических отношений, последствия колонизации во всех сферах общественной жизни, влияние на культурную идентичность казахов и др.

Тема присоединения Казахстана к России и произведенные ею далеко не безболезненные трансформации политических, правовых, социально-экономических отношений в кочевом обществе вызывают интерес у специалистов других дисциплин – политологов, историков, правоведов, экономистов, демографов, культурологов, антропологов и др. Думается, что освоение междисциплинарного, комплексного, системного подходов принесут плодотворные результаты в будущих исследованиях проблематики данной темы.

Интерес представляет трактовка понятия «*вхождение в подданство*» казахскими ханами, которое они использовали в дипломатической переписке с первыми лицами империи. Как справедливо заметила казахстанский историк Ерофеева И.В., менталитет казахских ханов предполагал под словом «подданство» не потерю независимости казахских земель, а режим наибольшего благоприятствования и взаимовыгодного добрососедства [3], что больше походит на отношения протектората при сохранении политической самостоятельности либо союзнические отношения в борьбе с внешними врагами (А Казахстан в XVII-XVIII веках был окружен агрессивными соседями в лице Джунгарии, Китая, Кокандского, Бухарского и Хивинского ханств).

Данная трактовка объясняет, почему казахские ханы, обращаясь с прошениями о принятии в «подданство» России в обычном для того времени «высоком штиле», тем не менее восставали, как только царская власть начинала ущемлять территориальную независимость свободолюбивого народа. Е.Б.Бекмаханов также отмечает: «В это время (начало 40-х годов XVIII в. – авт.) отношения Абульхайыра с царской Россией напоминали, скорее, отношения союзные, чем вассальные. Почетные и пышные приемы, которые устраивала хану царская администрация, только подчеркивали этот союзный характер отношений» [4].

Нельзя вкратце не отметить тенденции, обозначившиеся в российской историографии, в которой отмечается всплеск интереса к истории взаимодействия национальных окраин и Российской империи, проявляются новые «старые» подходы в рамках дискуссии об имперском аспекте российской истории, которые отражают текущий тренд политики возрождения «великодержавности» России и православия [5].

Актуальность имперской тематики для России в контексте переосмысления имперского прошлого и реализации задач построения демократического федеративного государства, интеграции и модернизации огромных пространств, отмечают и зарубежные исследователи. Так, видный британский специалист по теории империй Д.Ливен отметил: «Нигде и никогда вопрос позитивного или негативного отношения к империи не стоял так остро и не был столь противоречив, как в современной России. Для того, чтобы осознать свои новые цели и задачи, посткоммунистической России необходимо определить своё отношение к царскому и советскому прошлому» [6].

В большинстве своем российские историки подчеркивают положительное влияние Российской империи на Казахстан и Среднюю Азию. Присоединение Казахстана к России российскими историками рассматривается либо как столкновение двух цивилизаций –

кочевой и земледельческой, либо с позиций осовремененной теории модернизации, либо с точки зрения системного подхода (где Россия выступает ядром системы, а Казахстан – периферией). В первом случае присоединение Казахстана к Российской империи привело к конфликту двух цивилизаций: кочевой, исчерпавшей свой потенциал развития и земледельческой современной, основанной на более совершенных принципах политической, экономической, социальной организации. Именно этот конфликт вызвал неприятие и многочисленные восстания казахского народа, самым продолжительным из которых явилось движение Кенесары Касымова, но оно, однако, не признается российскими историками в качестве национально-освободительного [7].

Согласно второму подходу в русле теории модернизации присоединение национальных окраин к России оценивается как процесс усовершенствования, улучшения (обновления) всех сторон казахского социума путем перехода от традиционного общества к европейской модели общества (индустриального, капиталистического)[8].

Огромный всплеск интереса к истории империй, их колониального прошлого и настоящего, наблюдается в современной западной историографии. В своих работах об истории взаимоотношений царской империи с национальными окраинами западные ученые разрабатывают новые методологические подходы, исходящие из полиэтничности Российской империи, исследуют компаративную историю ряда империй (Андреас Каппелер, Германия), типологию империй, их плюсы и минусы в мировой истории, империю как способ выживания государства, особенности Российского государства как периферийной империи, причины национальных движений (Доминик Левин, Великобритания), отличия империи от других форм политической организации общества, вопросы управления империями (Джейн Бурбанк, Фредерик Купер – США) и др. [9].

Вклад Е.Б.Бекмаханова в становление казахской исторической науки неocenим, а жизнь его, ставшая и историей и легендой, является примером служения науке для молодых ученых. Научный потенциал и широта поднятых им социально-экономических и общественно-политических тем довольно велики. Своих исследователей, подобных одному из лучших представителей отечественной исторической науки Е.Б.Бекмаханову, ждут такие интересные проблемы, как периодизация истории присоединения Казахстана к России; особенности отношений зависимости Казахстана от России на разных этапах; взаимодействие двух культур (казахской и русской) и влияние этого взаимодействия на культуру и менталитет обоих народов; изменения в геополитике многих ведущих держав мира, в частности, Великобритании, Германии, Турции и ряда восточных стран, которые были вызваны присоединением Казахстана и Средней Азии к Российской империи, вопросы существования царской и других империй XIX-XX веков в русле компаративной истории и др.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Национальные истории на постсоветском пространстве – II. (Под редакцией Бомсдорфа Ф. и Бордюгова Г.). –М., 2009;
2. Козыбаев М.К. Отечественная история XX века: мифы и реальность // Проблемы методологии, историографии и источниковедения истории Казахстана (Избранные труды). – Алматы, 2006. С.158-179;
3. Масанов Н.Э. Научное знание и мифотворчество в современной историографии Казахстана /Масанов Н.Э., Абылхожин Ж.Б., Ерофеева И.В. /. – Алматы, 2007;
4. Ерофеева И.В. События и люди Казахской степи периода XVIII – середины XIX вв. как объект новейшего мифотворчества. - <http://www.iie.kz/?p=849>.
5. Мажитов С.Ф. Вопросы методологии изучения характера колониального господства России в контексте истории Казахстана начала XX века // Казахстан в начале XX века: методология, историография, источниковедение. – Алматы, 1994. – С.62-73;
6. КасымбаевЖ.К. Проблемы истории национально-освободительных движений в Казахстане в XVIII – начале XX в. теоретико-методологические аспекты // Отан тарихы.

2003. № 1.

7. Галиев В.З. Национально-освободительное движение казахского народа в свете новых исследований // Мысль. 1993. № 11. – С.77-81;

8. Галиев В.З. Движущие силы народно-освободительной борьбы под предводительством Кенесары Касымова /Национально-освободительная борьба казахского народа под предводительством Кенесары Касымова/. – Алматы, 1996. – С.7-26.

9. Кундакбаева Ж. Проблема политики России в Казахстане в XVII – XIX в.в отечественной историографии // Вестник КазГУ. Серия. историческая. 2003. № 1. – С.82- 86.

10. Айтенова Б.К. Современная историография Казахстана о проблемах российской колонизации и национально-освободительного движения в казахской степи. Дисс. ... к.и.н. – Омск, 2007; и др.

11. Ерофеева И.В. Хан Абылай: батыр, полководец, политик / Казахстанская правда. 15.04.2011.

12. Бекмаханов Е.Б. История Казахской ССР с древнейших времен до наших дней (Издание 1943 г.). – Алматы, 2011. – С. 238-239.

13. Гавров С.Н. Модернизация во имя империи. Социокультурные аспекты модернизационных процессов в России. – М., 2004.

14. Дякин В.С. Национальный вопрос во внутренней политике царизма (XIX в.) // Вопросы истории. 1995. №9.

15. Ремнев А.В. Имперское управление азиатскими регионами России в XIX – начале XX в. некоторые итоги и перспективы изучения // Пути познания истории России: новые подходы и интерпретации. – М., 2001.

16. Ерофеева И.В. Русская имперская идея в истории (К проблеме западно-восточного культурно-идеологического синтеза) // Россия и Восток: проблемы взаимодействия. Т.2.– М., 1993.

17. Ливен Д. Российская империя и её враги с XVI в. до наших дней. – М.: Европа, 2007. – С. 42-43.

18. Асеев А.А. Политика России в отношении восстания Кенесары Касымова 1837-1847 гг.: Региональный аспект. – Автореф. дисс... к.и.н. – Барнаул, 2004.

19. Каспэ С. Империя и модернизация. Общая модель и российская специфика. – М., 2001;

20. Каспэ С. Imperial Political Culture and Modernization in the Second Half of the Nineteenth Century. Статья в коллективной монографии // J.Burbank, M. von Hagen (eds.) Russian Empire: Space, People, Power, 1700-1930. – Bloomington: Indiana University Press, 2007;

21. Лурье С.В. Русские в Средней Азии: доминанты имперского сознания и способы их реализации // Цивилизации и культуры. Вып.2. – М., 1995.

22. Каппелер А. Россия – многонациональная империя: Возникновение. История. Распад. –М., 2000; Lieven D. Empire. The Russian Empire and its Rivals, John Murray/Yale U.P.(«Российская империя и её враги», – Москва, 2007);

23. Jane Burbank J., Cooper F. Empires in World History. Princeton University Press, 2010;

24. Ferguson N. Empire: The rise and demise of the British World Order and the lessons for Global Power. N. Y., 2003;

25. Мифы и заблуждения в изучении империи и национализма (сб. статей зарубежных историков). – М.: Новое издательство, 2010.

ТҮЙІНДЕМЕ

*Тәшенев М.Ж., т.ғ.д., профессор, Башикова А.Б., магистр
(Алматы қ., ал-Фараби атындағы ҚазМУ)*

ҚАЗАҚСТАННЫҢ РЕСЕЙГЕ ҚОСЫЛУЫ, КЕҢЕС КЕЗЕҢІНЕН КЕЙІН БОЛҒАН ТАРИХИ БАҒАЛАР ТУРАЛЫ

Мақалада Қазақстанның Ресейге қосылуы, кеңес кезеңінен кейін тарихнамада болған теориялар және бағалар қарастырылады. Сонымен қатар отандық, ресейлік және шетелдік ғалымдардың көзқарастарымен, осы ғылыми тақырыпты зерттеуінде пайдаланған методологиялық тәсілдемелері көрсетіледі. Ресей тарихшыларының көбі Қазақстан және Орта Азияға Ресей империясының оң ықпал жасағанын ерекше атап көрсетеді. Ресейлік тарихшылар келесі тәсілдемелер бойынша Қазақстанның Ресейге қосылуының: мысалы, көшпелі және егіншілік өркениеттердің соқтығысы немесе қазіргі заманға лайықталған жаңарту қағидасының айқындамасымен әлде жүйелі тәсілдеме көзқарасымен (осы жерде Ресей жүйенің ядросы, ал Қазақстан – шеткі аймақ ретінде танылады) көрсетеді. Қазіргі батыс тарихнамада империялар тарихының кешегі және бүгінгі көрінісіне өте көп қызығады.

Түйін сөздер: Қазақстанның Ресейге қосылуы, тарихнама, жаңарту, империя, Е.Б.Бекмаханов.

SUMMARY

*M.Zh.Tashenev, doctor of historical sciences, professor A.B. Bashikova, master
(city Almaty, Kazakh National university named after al-Farabi)*

THE POST-SOVIET HISTORICAL CONCEPTUALIZATIONS OF KAZAKHSTAN'S ACCESSION TO RUSSIA

The theories and conceptualizations of Kazakhstan's accession to Russia presented in post-Soviet and international historiography are considered. The author also provides an analysis of the views and methodological approaches of modern Kazakh, Russian and foreign scientists in the study of the above mentioned subject. The majority of Russian historians emphasize the positive impact of the Russian Empire on Kazakhstan and Central Asia. Russian historians consider Kazakhstan's accession to Russia either as a clash of two civilizations (nomadic and farming ones), or from the standpoint of the theory of modernization, either in terms of a systematic approach (where Russia stands as a core of system, and Kazakhstan – as a periphery).

Keywords: Kazakhstan's accession to Russia, historiography, modernization, empire, E.B.Bekmakhanov.

**ПЕДАГОГИКА - ПСИХОЛОГИЯ
PEDAGOGY - PSYCHOLOGY**

УДК 37

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ ПЕДАГОГОВ
ПО «САМОПОЗНАНИЮ»**

*И.А. Абеуова, к.п.н., доцент
(г. Алматы, Казахский государственный
женский педагогический университет)*

Аннотация: В статье рассматривается проблемы профессиональной готовности педагогов по «Самопознанию» одним из основных компонентов профессиональной готовности является нравственно-этическая готовность будущего педагога.

Ключевые слова: Профессиональная подготовка, педагог, самопознание, личность, профессиональная деятельность.

Согласно Закону Республики Казахстан «Об образовании» «главная задача системы образования – создание условий для развития, профессионального совершенствования, формирования личности на основе достижений науки и практики на национальных и общечеловеческих ценностях».

В настоящее время происходят значительные преобразования во всех сферах социальной и духовной жизни, в том числе и в сфере образования. От того, каким будет образование, во многом зависит будущее всего человечества. В связи с этим особое внимание уделяется подготовке педагогических кадров, где главная роль отводится формированию готовности педагога к выполнению профессиональной деятельности.

Двойне ответственная задача у педагогов по «Самопознанию». Личность преподавателя самопознания должна быть яркой, притягательной для студентов, отличаться этико-эстетической выразительностью и самобытностью, обладать высоким творческим потенциалом. Преподавателю самопознания должны быть присущи такие черты, как открытость и готовность к сотрудничеству; критическое мышление; способность вдохновлять студентов и побуждать их к самостоятельности и творческому росту.

Существуют различные подходы к исследованию проблем профессиональной готовности педагога и множество трактовок понятия «готовность к педагогической деятельности» («профессиональная готовность педагога»), раскрывающих различные аспекты формирования готовности будущих педагогов. Как отмечает А.С.Магауова, исследование проблем профессиональной готовности педагога ведется в нескольких направлениях:

1. Личностный.
2. Функциональный.
3. Личностно-деятельный.

Однако необходимо отметить, что в представленных различных точках зрения отечественных и зарубежных учебных не рассматривается вопрос о состоянии готовности педагога находить пути и способы содействия гармоничному развитию личности учащегося, его физическому и психическому здоровью, основываясь на принципе «Не навреди». При этом следует отметить, что это есть и состояние уровня осознанности имеющихся знаний, умений, навыков педагога, необходимых для выполнения его профессиональных обязанностей в соответствии с деонтологическими принципами. Описываемое состояние определяется нами как осознанная готовность педагога.

Таким образом, деонтологическая готовность педагога – это позитивное профессиональное состояние сознания учителя в действии (деонтологическое сознание), которое затем трансформируется в его самосознание. Проявлением самосознания учителя является возникновение рефлексии, осознание им мотивов своего поведения, понимание

профессионального долга. Иначе его можно назвать деонтологическим самосознанием педагога.

Содержанием деонтологического самосознания педагога составляют следующие установки:

- установка на формирование высокой педагогической культуры, предусматривающая веру в святость принципа «Не навреди психическому, физическому здоровью ученика!»;

- установка на наличие обостренного чувства справедливости, выражающееся в умении безошибочно, объективно оценивать труд, знание учащихся, в умении критически оценить свое и чужое поведение, и самокритичном отношении к собственным действиям;

- установка на формирование общего и специального-профессионального интеллекта, эрудированности, оперативной информационной насыщенности не только в узкой сфере своей профессиональной деятельности, но и смежных с нею областях, овладение пассионарной индукцией (заражением своими идеями, настроением других людей), педагогическим мастерством.

Деонтология учение о правах и обязанностях человека, учение о его нравственности. От греческого – deon (должное) и logos – учение.

В условиях гуманизации современного образования, предполагающего формирование активной жизненной позиции личности, важное место в общекультурной и профессиональной подготовке будущих специалистов занимает учебная дисциплина «Самопознание».

При изучении самопознания всесторонне раскрываются психологические и социальные качества студентов, улучшается их взаимодействие с окружающей средой, актуализируется гуманитарный потенциал социальной жизни, формируется устойчивая мотивация на самостоятельный жизненный путь, достижение профессионального самоутверждения, успешной семейной социализации.

Профессии, относящиеся к системе «человек-человек», оказывают влияние на внутренний мир человека, формируют его личностные качества, создают условия для развития природных качеств.

Принципы педагогической деонтологии, определенные Кертаевой Г.М. следующие:

1. Принцип содействия гармоничному развитию воспитанника в соответствии с его природой.

2. Принцип справедливости, согласно которому педагог должен оценивать себя и всех участников учебно-воспитательного процесса по реальным заслугам и пропорционально затраченным усилиям.

3. Принцип благотворительного влияния на ученика, не нанося вреда его физическому и психическому здоровью.

Учитывая специфику рассматриваемой нами готовности, мы полагаем, что в ее структуру должны входить педагогические ценности, так как они служат ориентиром и стимулом социальной и профессиональной активности будущего педагога. Как отмечает В.Д.Шадриков, наличие у человека профессионально значимых ценностей обеспечивает добросовестное отношение к делу, побуждает к поиску, творчеству и в определенной мере компенсирует недостаточно развитые умения и навыки.

На наш взгляд, наиболее полно педагогические ценности предоставлены в классификации И.Ф.Исаева, включающей две плоскости их существования. Рассмотрим каждую из них относительно темы нашего исследования. Горизонтальную плоскость составляют ценности – цели, ценности – средства, ценности – знания, ценности – отношения, ценности – качества. Считаем, что будущего педагога с деонтологической подготовкой в качестве ценностей должны выступать прежде всего, такие категории как «цель», «средство», «знание», «отношение», «качество».

Категория «знание» как ценность. «Знание – продукт общественно-материальной и духовной деятельности людей; идеальное выражение в знаковой форме объективных свойств и связей мира, природного и человеческого». Знания могут быть житейские и научные.

Научные знания, в свою очередь, подразделяются на эмпирические и теоретические. Будущий педагог в различных сферах жизнедеятельности должен оперировать научными знаниями, так как достоверность житейских знаний устанавливается благодаря непосредственному применению на практике, а достоверность научных знаний может быть установлена экспериментальным контролем за их получением и выводимостью одних знаний из других, истинность которых уже доказана.

Исходя из вышеизложенного, мы полагаем, что значимыми для будущих педагогов должны быть именно научные знания. О ценности знания для будущих специалистов сказано и в выступлении Президента Республики Казахстан Н.А.Назарбаева: «Ни один преподаватель, каким бы хорошим и профессиональным он не был, не сможет ничему научить студента, если тот сам не тянется к знаниям, если он сам не хочет стать профессионалом. Необходимо постоянно овладевать новыми знаниями, работать над собой. Только так можно стать успешным человеком.

Каждые 10 лет объем человеческих знаний удваивается. В результате знания становятся наиболее ценным и всегда востребованным ресурсом. В информированном обществе решающее значение будут иметь не компьютеры или линии связи, и не станки, а знания и творческий потенциал мышления».

Будущий педагог, для которого категория «отношение» является ценностью, сможет правильно определить взаимосвязь и характер расположения элементов системы (системы воспитания, системы обучения, системы ценностей и так далее), выразить свою личностную позицию, быстро адаптироваться к окружающей его среде, оказывая влияние на других людей в процессе совместной деятельности и общения.

Категория «качество» как ценность. «Качество – целостная интегральная характеристика предмета, явления, процесса (единство его свойств) в системе его связей и отношений с другими предметами».

«Всемирная декларация об образовании для XXI века», принята в 1998 году на международной конференции, организованной ЮНЕСКО, гласит: «Качество в сфере образования является многомерной концепцией, которая должна охватывать все его функции и виды деятельности: учебные и академические программы; научные исследования и стипендии; укомплектование кадрами; учащихся; здания; материально-техническую базу; оборудование; работу на благо общества и академическую среду».

На встрече представителей более 300 еврейских вузов в Саламанке в 2001г. Проблема качества образования и его оценки стала одной из главных в повестке дня. В принятом по итогам встречи Послании качеству отведена ключевая роль в ряду фундаментальных академических ценностей, без которых не возможно создание Европейского образовательного пространства. Вновь было отмечено многомерное всеобъемлющее значение понятия качества и подчеркнуто, что оно, не являясь неизменной категорией, нуждается в постоянном подтверждении.

Будущий педагог, рассматривающий категорию «качество» как ценность, будет при выполнении профессиональной деятельности стремиться достичь результатов, соответствующих требованиям стандартов, нормативных документов, регламентирующих данный вид деятельности, что в свою очередь, отразится на ее продуктивности.

Таким образом, категории «цель», «средство», «знание», «отношение», «качество» представляют собой горизонтальную плоскость педагогических ценностей, которое, в свою очередь, в зависимости от развития общества, сферы образования и сознания человека располагаются на определенной вертикали. В вертикальной плоскости выделяют общественно-педагогические, профессионально-групповые, индивидуально-личностные ценности.

Общественно-педагогические ценности отражают характер и содержание ценностей, функционирующих в различных социальных системах и регламентирующих деятельность и общение в рамках своего общества. Профессионально-групповые ценности отражают

характер и содержание ценностей, регулирующих и направляющих профессионально-педагогическую деятельность в рамках определенных образовательных институтов.

Индивидуально-личностные ценности отражают характер и содержание ценностей, характеризующих целевую и мотивационную направленность личности. Это означает, что будущий педагог, аккумулируя общественно-педагогические и профессионально-групповые ценности, создает свою личную систему ценностей, на основе которой формируется сознание студента, являющееся не только результатом его эмоционального отклика на предметы, явления, процессы профессиональной деятельности, но и их осмысления, глубокого осознания и личностного принятия.

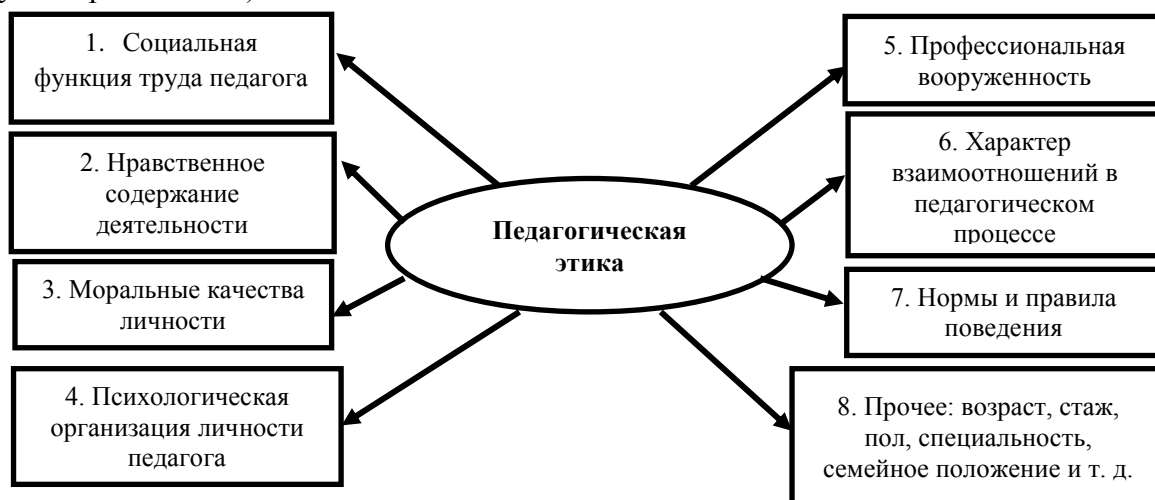
Следует заметить, что описанные выше педагогические ценности имеют синкретический характер, обусловленный их взаимодействием и взаимопересечением в процессе функционирования. Кроме того, эти ценности выполняют функции внутреннего регулятора, ориентира поведения будущих педагогов, обуславливают предпочтение в стремлениях и желаниях, содействуют превращению норм и идеалов в личные убеждения и принципы жизнедеятельности.

Описанные нами ценности, интересы, мотивы, потребности являются необходимыми составляющими мотивационного компонента в структуре деонтологической готовности будущих педагогов. Следующим компонентом в структуре готовности является эмоционально-волевой компонент, в состав которого входят эмоциональные переживания будущих педагогов, возникающие в процессе организации и осуществления педагогической деятельности, общения с ее участниками познание себя как будущего педагога, освоение различных ролей в профессиональной сфере деятельности, и наличие у студентов волевой регуляции.

Следующим компонентом в структуре рассматриваемой нами готовности является содержательно-операциональный компонент в состав которого входят компетенции в профессиональной сфере деятельности: социальная, коммуникативная, специальная, когнитивная.

В целом, принципы, категории и основные компоненты педагогической этики, раскрывая содержание нравственных требований, служат важным критерием уровня профессиональной деятельности и условием нравственного развития личности преподавателя, его нравственной культуры, которая опосредованно не может не оказывать, своего влияния на уровень нравственно-духовной культуры общества.

Схема – №1 Структурная схема основных компонентов этики преподавателя (по Урунбасаровой Э. А.)

Социальная роль учителя вот все времена была и остается очень высокой, так как на него возлагается надежда позитивного воздействия на развитие человеческого фактора в обществе. Функции педагога в этих целях должны содействовать формированию

генеративных, порождающих структур мышления и поведения растущих людей, так как он может заложить в душу детей сознательную тягу к самоактуализации, к самосовершенствованию и совершенствованию общественной жизни, к национальной культуре через любовь, духовность, творчество и науку (228 Д.).

Научно-педагогические исследования, посвященные нравственной подготовленности учителя, его этичности, воспитанности ведутся с давних пор.

Нравственная основа личности, убежденность педагога должны реализовываться в его активной жизненной позиции, в профессиональной деятельности, направленной на повышение качества содействия гармоничному развитию личности учащегося при сохраненном физическом и психическом здоровье, основанного на принципе «Не навреди!».

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Закон РК «Об образовании». Казахстанская правда. – 27.07.2007. – С. 1-3.
2. Кертаева Г.М. Основы педагогической деонтологии: учебное пособие. /Г.М.Кертаева. – Павлодар: Кереку, 2009. – 286 с.
3. Назарбаев Н.А. К экономике знаний через инновации и образование: Послание Президента Н.А. Назарбаева народу Казахстана. – Астана, 2006.
4. Урунбасарова Э.А. Нравственно-этические основы профессиональной подготовки будущего учителя: учебное пособие. – А.: КазНПУ им. Абая, 2007. – 160 с.

ТҮЙІНДЕМЕ

Абеуова И.А., п.ғ.к., доцент

(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті)

«ӨЗІН-ӨЗІ ТАНУ» ПӘНІ БОЙЫНША БОЛАШАҚ ПЕДАГОГТАРДЫҢ КӘСІБИ ДАЙЫНДЫҒЫН ЖЕТІЛДІРУ

Мақалада «Өзін-өзі тану» пәні бойынша болашақ педагогтардың кәсіби дайындығының мәселелері қарастырылған. Болашақ педагогтардың кәсіби дайындығының негізгі компоненттерінің бірі – адамгершілік-этикалық дайындығы болып табылады.

Түйін сөздер: кәсіби дайындық, өзін-өзі тану, тұлға, кәсіби әрекет.

SUMMARY

*I.A. Aueuova, candidate of pedagogical sciences, associate professor
(city Almaty, Kazakh State Women's Teacher Training University)*

IMPROVING THE TRAINING OF TEACHERS FOR «SELF-KNOWLEDGE»

In the article the problem of professional preparedness of teachers of «Self-discovery» one of the major components of the job alert is a moral and ethical commitment of the future teacher.

Keywords: training, teacher, self-knowledge, personality, professional activities.

ӘОЖ 37.026:004.031.42:372.8:37.01

ОҚЫТУДЫҢ ИНТЕРАКТИВТІ ЖАҢА ӘДІСТЕРІ МЕН ҮЛГІЛЕРІ

М.Б. Атагельдиева, магистрант

*(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік
қыздар педагогикалық университеті)*

Аңдатпа: Интерактивті оқыту әдістері дәстүрлі оқыту әдістерінен оқу үрдісінде білім алушылардың өзінің өмірлік тәжірибелерін пайдалану арқылы есте берік сақтауымен,

мәліметтерді талдап, жинақтау арқылы жеке және кәсіптік қабілеттерін аша алуымен ерекшеленеді. Мақалада жалпы оқытудың жаңа әдістері мен үлгілері қарастырылған.

Түйін сөздер: Ақпараттық-коммуникациялық технология, инновация, тренинг, телеконференция, On-line сабақ, дельфи әдісі, интерактивті оқыту, электрондық пошта, электрондық оқулық, интерактивті әдістер.

XXI ғасыр – жаңа технология мен ақпараттандыру ғасыры. Барлық сала компьютерлендіріле бастады. Сонымен бірге еліміздің ертеңі болар жас ұрпақ компьютерді терең меңгеруі тиіс.

Ақпараттық-коммуникациялық технологияны дамыту – білім берудің бір бөлігі. Соңғы жылдары заман ағымына сай күнделікті сабаққа компьютер, электрондық оқулық, интерактивті тақта қолдану жақсы нәтиже беруде. Білім беру жүйесі электрондық байланыс, ақпарат алмасу, интернет, электрондық пошта, телеконференция, On-line сабақтар арқылы іске асырылуда. Бүгінгі күні инновациялық әдістер мен ақпараттық технологиялар қолдану арқылы студенттердің ойлау қабілетін арттырып, ізденушілігін дамытып, қызығушылығын тудыру, белсенділігін арттыру – ең негізгі мақсат болып айқындалады [1, 2].

Ақпараттық және педагогикалық технологиялар негізінде мұғалімнің рөлін түбегейлі өзгертуге мүмкіндік туды. Мұғалім тек қана білімді алып жүруші ғана емес, сонымен қатар білім алушылардың өзіндік шығармашылық жұмысының жетекшісі және бағыт берушісі болып анықталды. Осыған орай сабақ беру үрдісінде қазіргі күннің, яғни инновациялық әдістерді оқытудың интерактивті оқыту моделі болып табылады. Инновациялық әдістердің ең негізгісінің бірі – «интерактивті оқыту әдісі».

Негізгі әдістемелік инновациялар бүгінгі таңда оқытудың интерактивті әдістерін қолданумен байланысты. «Интерактив» сөзі бізге ағылшын тілінің «interact» деген сөзінен келген. «Inter» – бұл «өзара», «act» – әрекет ету дегенді білдіреді. Интерактивті сөзі – өзара әрекет ету бейімділігін білдіреді немесе әңгімелесу, әлдекіммен (адаммен) не болмаса әлденемен (мысалы, компьютермен) сұхбаттасу режимінде болады. Демек, интерактивті оқыту – бұл ең алдымен, сұхбаттасып оқыту, оның барысында оқытушы мен оқушының өзара әрекет етуі жүзеге асырылады. Жаңа әдістер мен үлгілерге тоқтала кететін болсақ:

«Дельфи» әдісі, «Ми шабуылы», «ми итурмы» – бұл әдіс берілген сұраққа кез келген білім алушы жауап бере алатын әдіс. Маңыздысы айтылған көзқарасқа бірден баға қоймау керек, барлығын қабылдау қажет және әрқайсысының пікірін тақтаға немесе парақ қағазға жазған дұрыс. Қатысушылар олардан негіздеме немесе сұраққа түсініктеме талап етілмейтінін түсінулері керек.

«Ми шабуылы» хабарландыруды анықтау керек болғанда немесе қатысушылардың белгілі сұраққа қатынасы кезінде қолданылады. Жұмыстың бұл нысанын кері байланыс алу үшін қолдануға болады [3, 4].

Өткізу алгоритмі:

1. Қатысушыларға талқылау үшін белгілі бір тақырып немесе сұрақ беру.
2. Осы мәселе бойынша өзінің ойын айтуға ұсыныс жасау.
3. Айтылғандардың барлығын жазу. Егер сізге ол түсініксіз болатын болса, айтылғандарды қайталап анықтауға жол беріледі (кез келген жағдайда идея қатысушының аузынан қалай шықса, солай жазылады).
4. Барлық идеялар мен талқылаулар айтылып біткеннен кейін, берілген тапсырма қандай болғанын қайталау керек және қатысушылардың сөзінен сіз не жазып алдыңыз, соның барлығын тізіп шығу керек.
5. Қатысушылардан, олардың пікірі бойынша алынған нәтижеден қандай қорытынды жасауға болатынын және тренингтің тақырыбымен байланысты оның қалай болатынын сұрай отырып жұмысты аяқтау қажет.

«Ми шабуылы» аяқталғаннан кейін (көп уақытты алмай, орташа 4-5 минут), жауаптың барлық нұсқаларын талқылау керек, бастыларын және келесілерін таңдау қажет. «Ми шабуылы» қажеттілігіне қарай тиімді әдіс болып табылады:

- даулы мәселелерді талқылау;

- талқылауға қатысуға онша сенімді емес қатысушыларды ынталандыру;
- қысқа мерзім ішінде идеяны көптеп жинау;
- дәрісханалардың дайындығы мен хабарландырылуын анықтау.

Шағын топтардағы жұмыс. Алдын ала сақтандыру оқуы процесін білім алушыларға шамамен жобалап құру қажет. Аталған жағдайда ең тиімдісі топтарда жұмыс істеу. Мұндай жағдайда оқытушы диагностика мен мониторингті қамтамасыз етеді, оқу-жаттығу ортасын ұйымдастырады, алғашқыда басқа ресурстар болмаса қолдау (кеңес, нұсқаулар береді) көрсетеді.

Ұқсастығын немесе белгілі бір құбылыстардың айырмасын жариялау қажет болса, жұмыстың мұндай нысаны қолданылады, қатысушылардың әртүрлі топтарының бір және сол мәселеге қатынасын анықтайды.

Білім процесінің субъектісі ретінде топтың интерактивті режимін енгізу не береді? Бұл ең алдымен:

- қарым-қатынас жасау және өзара әрекет ету машығын дамытады;
- топтың бағалық-бағыттаушылық бірлігін қалыптастырады;
- жағдайға байланысты әлеуметтік рөлдер ауысуының икемділігін кеңейтеді.

Рөлдік ойын. Рөлдік ойын – бұл өмірлік жағдайлардың белгілі бір мінез-құлық немесе эмоционалдық жақтарын меңгеру ниетінде алдын ала бөлінген рөлдер арқылы қатысушы топтардың сахналап ойнауы.

Рөлдік ойындар шағын топтарда (3-5 қатысушы) жүргізіледі. Қатысушылар карточка арқылы (тақтада, қағаз парақтарда және т.б.) тапсырма алады, рөлдерді бөледі, жағдайды ойнайды және барлық топқа ұсынады (көрсетеді). Оқытушы білім алушылардың мінез-құлқын ескере отырып, рөлді өздері бөледі.

Бұл әдістің артықшылығы сол, әрбір қатысушы өзін ұсынылған рөл жағдайында көрсетеді, сол не басқа жағдайды айтарлықтай шынайы байқайды, сол не басқа әрекеттердің салдарларын сезінеді және шешім қабылдайды.

Жұмыстың аталған нысаны ойын жағдайларын құрастыру жолымен, тапсырылған шарттармен алдын ала белгіленген мінез-құлқын, сол немесе басқа жағдайларда адамдардың мінез-құлқы мен эмоционалдық реакциясын бейнелеу үшін қолданылады.

Тест сынағы. Тест сынағы әдісінің көмегімен жастардың хабарландырылу деңгейін немесе олардың талқыланатын тақырыпқа қатынасын анықтайды. Тест сынағын дұрыс жасау әдісі орынды болуы тиіс: олар сауатты, анық, ұғынықты тілде жасалуы қажет және білім алушылардың сезімін қорғауы керек.

Тест сұрақтарын ала отырып білім алушылар оларды назар сала оқулары және тиісті графада өздерінің жауап нұсқаларын: «дұрыс», «дұрыс емес», «білмеймін» деп белгілеулері тиіс.

Содан кейін, егер тест жасырын болмаса, жауаптары сабақтарда немесе топтарда талқыланады. Жасырын тест сынағы қорытындысын оқытушылар (тренерлер) шығарады. Ал, кәдімгі тест сынағы қорытындысын-жауаптарын білім алушылармен бірге талқылағаннан кейін оқытушылар (тренерлер) шығарады.

Жобаны әзірлеу. Бұл әдіс қатысушыларға ойша аудиториялардан шығып, талқыланатын мәселе бойынша өз әрекетінің жобасын жасауға мүмкіндік береді. Ең бастысы, топ немесе жекелеген бөлімшелердің өз жобасын қорғайтын, басқалардың алдындағы өзінің артықшылығын дәлелдейтін және достарының пікірін білуге мүмкіндігі болады.

Мысалы: өзінің қаласындағы дүлей апаттың қаупін төмендету жөнінде жоба жасау. Қатысушылардың мамандандырылған мекемелерден кеңес алуға, кітапханалардан әдебиеттер алуға және т.б. алуға мүмкіндіктері бар.

Қатысушыларға газеттен тақырып мәселелеріне қатысы бар басылымдар, суреттер, мақалалар жинауға, содан кейін бұл материалдарды топ болып талқылауды ұсынуға болады.

Шағын дәрістер. Шағын лекциялар теориялық материалды ұсынудың тиімді материалдарының бірі болып табылады. Оны бастар алдында алдыда тұрған тақырыппен байланысты, ми штурмын немесе рөлдік ойынды өткізу қажет, ол қатысушылар үшін оның

маңызын арттырады, оларды ақпараттандыру дәрежесі мен тақырыпқа қатынасын анықтайды.

Материал қатысушылар үшін ұғынықты тілде мазмұндалады. Әрбір терминге анықтама беру қажет. Теорияны «жалпыдан жекеге» қағидаты бойынша түсіндірген дұрыс. Келесі сұраққа көшер алдында айтылғандардың бәрін жинақтау және сіздің дұрыс түсінгеніңізге көз жеткізу керек.

Шағын лекцияларды интерактивті режимде өткізу ұсынылып отыр: қандай да бір ақпаратты хабарлар алдында тренер қатысушылардан бұл туралы не білетінін сұрайды; қандай да бір бекітуді ұсынғаннан кейін тренер бұл мәселе бойынша қатысушылардың ой-пікірін талқылауға ұсыныс жасайды. Мысалы:

- Ал Сіз қалай ойлайсыз?
- Сіз мұны қалай істеуді ұсынасыз?
- Бұл неге алып келуі мүмкін, Сіз қалай ойлайсыз? және т.б.

Кері байланыс. Кері байланыс қатысушылардың талқылап отырған тақырыптарының реакциясын ұғынуға, оқуды ұйымдастыру мен өткізудің кемшіліктері мен артықшылықтарын көруге, нәтижелерін бағалауға мүмкіндік береді.

Қатысушылар (ерікті түрде) өткізілген жаттығулар, ақпараттық блок, нақты күн немесе барлық тренинг бойынша өз ойларын айтуды ұсынады.

Әрқайсысының сезімдері мен қобалжуларына назар аударып отыру маңызды.

Барлық айтылған пікірлер тренерлер тарапынан да, басқа қатысушылар тарапынан да үнсіз, даусыз, түсініктемесіз және сұрақсыз тыңдалуы тиіс. Әрбір сөйлеушіге айтқандары үшін алғыс айтқан дұрыс. Басқалармен тең дәрежеде тренерге де кері байланыс ұсынған дұрыс.

Бейнефильмдерді көру және талқылау. Сабақтарда дүлей апаттардың қаупін төмендету жөнінде көркем және деректі бейнефильмдерді, олардың фрагменттерін, сондай-ақ бейнероликтер мен бейнесюжеттерді пайдалануға болады. Тиісті мазмұндағы бейнефильмдерді тек қана қосымша материалдар ретінде емес, сабақтардың және тренингтердің кез келген түріне, оның тақырыбы мен мазмұнына сәйкес пайдалануға болады. Фильмді көрсетер алдында білім алушылардың алдына бірнеше (3-5) шешуші сұрақтар қою керек. Бұл келесі талқылауға салудың негізі болады. Алдын ала таңдалып алынған кадрлармен фильмді тоқтатып, пікір сайыс өткізуге болады.

Соңында білім алушылармен бірігіп, міндетті түрде жиынтығын шығару және қорытындысын жариялау керек.

Ширату. Ширату денеге және психологияға түскен салмақты кетіру мақсатында қолданылады. Ширату – сондай-ақ коммуникативтік машықты (қарым-қатынасты) дамытуға мүмкіндік береді. Олар мазмұны, іс-әрекеттің нысаны және ұзақтығы бойынша ретті болуы тиіс. Мысалы, айталық, зейінді жинақтауды талап ететін жаттығудың алдында көп қимылды керек ететін ширату ойынын жүргізудің керегі жоқ.

Тренинг. Оқудың интерактивті әдістерін пайдаланумен өткізілетін сабақ *тренинг* деп аталады. Тренинг дегеніміз не? Тренинг сөзі (ағылшын тілінен train – тәрбиелеу, оқыту, үйрету, машықтандыру) – бұл жұмыс нәтижесіне және қажетті машықты дамытуға қол жеткізуге бағытталған, машықтану және қандай да бір саладағы жүйелі тапсырмаларды, әрекеттерді немесе ойындарды орындай білу.

Тренинг оған қатысушыларға ақпарат жетіспейтін бөлімшелерге, құрдастарының қысымына төзе алатындай дағды, тәлім (мінез-құлық) қауіпсіздігі дағдысын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Тренингтің талассыз беделі – ол оқу процесіне барлық қатысушылардың белсенді болуын қамтамасыз ету болып табылады.

Тренинг өткізуге қойылатын талап қандай? Бұл, ең алдымен:

- тренингке қатысушылардың қолайлы саны 20-25 адам;
- тренингке қатысушылардың көлеміне сәйкес, қатысушылардың өзара белсенді әрекет етуіне мүмкіндік беретін, «тренингтік шеңбер» бойынша орналастыратын орны бар ғимараттың болуы;

- тренингтің кез келген сабағының басында аталған сабақтың мақсаттарымен және тапсырмаларымен қатысушылардың танысу міндеттілігі;
- тренингтің бірінші сабағында «таныстыру» мен «келісім» қабылдау жаттығуларын топтардың жұмыс істеу ережесін өткізу;
- достық қалыптағы сенімді атмосфера қалыптастыру және бүкіл тренинг бойында соған қолдау көрсетіп отыру;
- бүкіл тренинг бойында барлық қатысушыларды белсенді араласуға тарту;
- әрбір қатысушының сезімдері мен пікірлерін құрметтеу;
- тренингке қатысушыларды мадақтау;
- тренингке қатысушылардың (білім алушылардың) алдарына қойған оқу-жаттығуларының мақсатына, өз пікірлеріне таңбай қол жеткізу;
- тренингтің әрбір кезеңінде тренерлердің уақытша шекті қадағалауын қамтамасыз ету;
- теориялық материалдар мен интерактивті жаттығуларды тиімді үйлестіруді қамтамасыз ету;
- тренинг аяқталысымен оның қорытындысын шығарудың міндеттілігі.

Тренинг бір немесе бірнеше сабақтан тұрады, олардың ұзақтығы – бір сағаттан бірнеше күнге дейін созылуы мүмкін.

Оқудың интерактивті әдістерінің артықшылығы қандай? Ең алдымен, интерактивті әдістер:

- білім алушылардың қызығушылығын туғызады;
- әрқайсысының оқу процесіне қатысу белсенділігін кеңейтеді;
- әрбір білім алушының сезіміне назар аударады;
- оқу материалдарын тиімді меңгеруге бейімдейді;
- білім алушыларға көп жоспарлы әрекет етуге әсер етеді;
- кері байланысты (аудиторияның жауап беру реакциясын) жүзеге асырады;
- білім алушылардың пікірлері мен қарым-қатынастарын қалыптастырады;
- өмірлік машықтарды қалыптастырады;
- мінез-құлықтың өзгеруіне көмектеседі.

Біз неліктен интерактивті әдістерге «иә» дейміз? Олар мыналарды:

- жоғары уәжділікті;
- тиянақты білімді;
- қиялдау мен шығармашылықты;
- тез тіл табысуды;
- белсенді өмірлік көзқарасты;
- командалық рухты;
- жеке, дербестіктің құндылығын;
- өз пікірін білдіру еркіндігін;
- іс-әрекетке ерекше назар аударуды;
- өзара сыйластықты;
- демократиялықты қамтамасыз етеді.

Интерактивті оқыту әдістері дәстүрлі оқыту әдістерінен оқу үрдісінде білім алушылардың өзінің өмірлік тәжірибелерін пайдалану арқылы есте берік сақтауымен, мәліметтерді талдап, жинақтау арқылы жеке және кәсіптік қабілеттерін аша алуымен ерекшеленеді және жалпы оқытудың жаңа әдістерін қолдануға болады [5,6].

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Интерактивті әдістерді тиімді пайдалану жолдары. // Қазақстан мектебі, №4, 2011.
2. Интерактивті әдіс-тәсілдерді пайдалану – оқытудың нәтижелілігінің қажетті шарттары.// Тарих Қазақстан мектебінде, №3 (33) 2012.
3. ТЖ және АҚ жөніндегі материалдардың ақпараттық-әдістемелік жинағынан материалдар. №1 (41),

4. Мұхаметжанова С.Т., Жартынова Ж.Ә. Интерактивті жабдыктармен жұмыс жасаудың әдіс-тәсілдері.– Алматы, 2008.

5. Иманбаева А. Оқу-тәрбие үрдісін ақпараттандыру ділгірлігі.// Қазақстан мектебі, №2, 2000.

РЕЗЮМЕ

Атагельдиева М.Б., магистрант

(г. Алматы, Казахский государственный женский педагогический университет)

НОВЫЕ МЕТОДЫ И МОДЕЛИ ИНТЕРАКТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ

Статья посвящена новым методам и примерам интерактивного обучения. Использование таких методов обучения приводит к изменению привычных форм общения на уроке, они позволяют каждому обучающемуся принять участие в подготовке и проведении урока, выступить на одном из этапов урока в роли учителя. Уроки, построенные с использованием интерактивных методов – один из наиболее эффективных путей формирования умения учиться. Это и накопление опыта творчества, сотрудничества, умения переноса знаний в нестандартную ситуацию, умения отстаивать свою точку зрения.

Ключевые слова: Информационно-телекоммуникационные технологии, инновация, тренинг, телеконференция, On-line занятия, метод дельфи, интерактивное обучение, электронная почта, электронный учебник, интерактивные методы.

SUMMARY

Atageldiyeva M.B., master

(city Almaty, Kazakh State Women's Teacher Training University)

NEW METHODS AND MODELS OF INTERACTIVE LEARNING

The article is devoted to new methods and examples of interactive learning. The use of these methods of training leads to a change in the usual forms of communication in the classroom, they allow each student to participate in the preparation and conduct of the lesson, to speak at one of the stages of the lesson as a teacher. Lessons built using interactive methods - one of the most effective ways of developing the ability to learn. This accumulation of experience and creativity, cooperation, knowledge transfer skills in an irregular situation, the ability to defend their point of view.

Keywords: The information and communications technology, innovation, training, teleconference, On-line lessons, Delphi method, interactive training, email, electronic textbook, interactive methods.

ӘОЖ 681.142.37

СТУДЕНТТЕРДІҢ ТАНЫМДЫҚ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҚТАРЫН ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР АРҚЫЛЫ АРТТЫРУ ЖОЛДАРЫ

М.З. Беркутбаева, оқытушы

(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік

қыздар педагогикалық университеті)

Аңдатпа: Берілген мақалада студенттердің танымдық белсенділігін дамытуда ақпараттық технологияларды қолдану қарастырылады. Студенттердің маман ретінде қалыптасуына ең алдымен оның оқып білуі, сапалы білім алуы басты негізгі күш болады.

Сабак беру нысандарын таңдау кезінде студенттердің танымдық мүмкіндіктерін ескеру қажет. Дәстүрлі әдістерден гөрі ізденімпаздық жұмысты неғұрлым кеңірек пайдалануда танымдық қызығушылықты, студенттердің танымдық белсенділігін қалыптастыруға септігін тигізеді.

Түйін сөздер: ақпараттық технологиялар, педагогикалық қарым-қатынас, инновациялық әдіс, оқытудың әдіс-тәсілдері, студенттердің танымдық белсенділігі, білім сапасы.

Ұстаздар қауымының алдында тұрған басты мақсат – рухани жан дүниесі бай, бәсекеге қабілетті, өз пікірін ұсына және қорғай алатын, өмірге икемді жан-жақты жарасымды дамыған жеке тұлғаны қалыптастыру. Бүгінгі таңда білім берудің негізгі күретаымыры – білім беру ісіндегі озық үлгілермен, тұғырлы ұстанымдармен тығыз байланыстыра отырып дамыту, жас ұрпақтың қабілеті мен талантын ашу, шығармашылық қабілетін жетілдіру, өзіне деген сенімін нығайту, өз жолын өзі таңдауына түрткі болу. Еліміздің болашақ азаматтарын аса маңызды әлеуметтік экономикалық және мәдени қажеттіліктеріне бейімдеу, кәсіптік мамандыққа баулу – ұстаздардың қолында. Педагогтық мамандық білімділікті қажет етеді. Мұғалім белгілі бір мамандықты жетік меңгерген мамандық иесі. Болашақ ұстаздың біліктілігі оқу орнында алған білімі арқылы қалыптасады. Студенттер үшін ұстаздың рухани жан дүниесі, өздеріне деген көзқарасы маңызды.

Педагог-психолог Ж. Аймауытұлы «Білімге деген ынталанушылық – адам бойындағы ой еңбегі күшінің қайнар көзі, сондай көздерді көбірек ашу, бөгетсіз саулатып ағызу, өркендету жері – мұғалімнің бойына біткен қасиет болу керек» деп атап өткендей, ұстаздың басты мұраты – баланың рухани өсуіне басшылық жасау болып табылады. Болашағы зор ұлағатты елдің саналы азаматы болар білімді де өнегелі жас ұрпақтың – ХХІ ғасыр ғаламның сан түрлі құпияларын ашатын, бабаларымыз баса алмаған биіктерді басатын, ел үшін, халықтың жарқын болашағы үшін үлкен қадамдар жасайтын, болашағынан зор үміт, жақсылық күттіретін ғасыр. Дүниежүзілік өркениеттілікке жету жастардың қолында. «Еліміздің ертеңі – бүгінгі жас ұрпақтың қолында, ал жас ұрпақтың тағдыры – ұстаздың қолында» деп Елбасы Н.Ә.Назарбаев айтқандай білімді іскер еліміздің болашағына, оның гүлденуіне үлес қосатын жас жеткіншектерді даярлауда ұстаздың атқаратын қызметі орасан зор. Білім беру, тәрбиелеу мен оқытудың үздіксіз процесс екені заңды нәрсе. Қазіргідей білім реформасы жүріп жатқан өркениеттілік көшіне ұмтылып жатқан уақытта тіпті маңызды. Олай дейтініміз, өз білімін көтеріп, өз бетінше жетілдіріп отырмаса, тынбай ізденбесе, мұғалімнің балаға берер білім дәрежесі жеткіліксіз болары анық. Осы орайда атақты педагог В.А.Сухомлинский «Оқытушы жұмысының жемісті болуы – балаға жүрек жылуын ұсына отырып, оқыту мәселесін бірінші орынға қойғаны» деген болатын. Бүгінгі таңда студенттердің кәсіби біліктілігін арттыру, тұжырымды ойлау мәдениетін дамытып, ішкі әлемі жан-жақты дамыған саналы жеке тұлғаны қалыптастырып, оны дамыта оқыту, жоғары оқу орындарында оқыту үдерісінің негізгі мақсаты болып табылады.

Тілдік емес жоғары оқу орындарында ағылшын тілін оқыту үдерісінде ақпараттық білім беру технологияларын қолдану студенттердің ағылшын тілін меңгеруге деген ынталарын арттыруға ықпал етіп, жан-жақты білім алуына жол ашып, мемлекетіміздің үш тұғырлы тіл саясатына сай жақсы, жан-жақты дамыған студент иесі ретінде танылуларына негіз бола алады. Мультимедиялық құралдар мен электронды оқулықтарды қолдануға деген қызығушылығы, кәсіби шыңдалудағы ақпараттық технологияның ролі, оқу материалдарын өз қажеттілігіне қолдану студенттердің ақпараттық мәдениетін қалыптастырады. Мультимедиялық, электрондық оқулықтар студенттердің ағылшын тілін үйрену оқу іс-әрекетінің негізгі көзі болып табылады.

Жоғары оқу орындарында ақпараттық технологияларды қолданудың негізгі бағыттары электронды оқулықтар мен интернет технологиясын пайдалану болып табылады, сонымен қатар дүниежүзілік интернет желісі студенттердің білім өрісін кеңейтуге ықпал етеді. Егер ағылшын тілінен оқу материалдары иллюстрация, анимациялық, дыбысы бар объект түрінде құрылса, студенттердің даму ерекшеліктеріне сәйкес ағылшын тіліндегі материалдардың

мазмұнын тез қызыға қабылдауға, түсінуге, білімін өз бетімен жетілдіруге негізгі түрткі бола алады. Білім беруді ақпараттандыру процесі мұғалімнің дайындық деңгейі мен мамандық сапасына үлкен талап қояды. Ол мұғалімнің өзін-өзі дамуына, өзіндік білім алуына және шығармашылық түрде өздігінен қызметтерін іске асыруға мүмкіндік береді. Осы міндеттерді шешу әр мұғалімнің күнделікті ізденісі арқылы жүзеге асады. Ал мұғалім ізденісі дегеніміз – қажетті өзгерістерді, жаңа мағлұматтарды, жаңа әдіс-тәсілдерді дер кезінде қабылдап, дұрыс пайдалана білу. Ақпараттық технологияларды қолдану – студенттердің ағылшын тілін үйренудегі іздену, қажетті ақпараттарды жинастыру және талдай білу, ақпарат көздерін үйлесімді пайдалану дағдыларын қалыптастыруға мүмкіндіктерін береді, сонымен қатар студенттердің танымдық дағдыларын дамытуға оң ықпалын тигізері анық.

Жеке тұлғаның қалыптасуын қамтамасыз ететін оқытудың модульдік, деңгейлеп саралап оқыту, сын тұрғысынан оқу мен жазу, электрондық оқыту, жобалап оқыту т.б. студенттерді дамыта отырып оқытуға негізделген технологиялардың негізгі қағидалары: студентке ізгілік тұрғыдан қарау; студенттің танымдық күшін қалыптастыру және дамыту; оның өз бетімен әрекеттену әдістерін меңгерту; студенттің танымдық және шығармашылық қабілетін дамыту болып табылады.

Осы міндеттерді шешу әр мұғалімнің күнделікті ізденісі арқылы жүзеге асады. Ал мұғалім ізденісі дегеніміз – қажетті өзгерістерді дер кезінде қабылдап, дұрыс пайдалана білу. Жоғары оқу орнындағы оқыту үрдісі студенттің ынталы, белсенді танымдық әрекетіне негізделетіні белгілі. Ал белсенді танымдық әрекет кредиттік оқыту жүйесінде қазіргі заман талабына сай сапалы маман дайындаудың негізі болып отыр. Сонымен қатар бұл жүйеде жан-жақты жетілген, көп тілді меңгерген жеке тұлғаны қалыптастыру және дамытуға, оның қоғамның экономикалық, саяси және мәдени өміріне қатыса білуін тәрбиелеуге ерекше назар аударылады.

Жоғары білім алу – адам әрекетінің ең маңызды бөлігі. Өйткені жоғары білім – әлемдік білім кеңістігіне толығымен кірудің, еліміздің экономикалық, әлеуметтік жағынан дамуының шешуші факторы, адамның танымдық қажеттілігін, шығармашылық қабілетін дамытатын, оны белгілі бір салада кәсіби әрекет етуге, жеке тұлға ретінде қалыптасуға дайындайтын ғажайып құбылыс.

Еліміздің Болон үрдісіне қосылуы отандық білімнің жаңа талаптары мен республиканың саяси-экономикалық таңдауына толық жауап береді. Қазақстан әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 30 елдің қатарына енуі үшін білім саласында да үлкен реформалар жүргізілуі тиіс.

Жоғары оқу орнының негізгі мақсаты – студентке теориялық білім беріп қана қоймай, сол білімді өз бетінше ізденіп табу қабілетін, оқу әрекетін ғылыммен, кәсіби әрекетімен байланыстыра білу дағдысын қалыптастыру. Студенттің өз бетінше білім алу дағдысы – ең түпкі нәтижеге жету. Сол арқылы маман өмір бойы шығармашылықпен жұмыс істейді, ізденеді, білімін толықтырады. Оқыту жүйесінің қандай түрі болмасын белгілі бір әдістемеге негізделеді. Әдістеме жан-жақты және өз алдында дұрыс қолданса, өтілетін әрбір тақырыптың мазмұны да ойдағыдай ашылып, студенттердің жан-жақты меңгеруімен ұстаздың қызметінің іс-тәжірибесімен, сабақ өтілу процесімен тығыз байланысып жатады. Осылардың негізінде әр мұғалімнің бойында, ой-санасында әдістеменің озық үлгілері жинақталады. Оқытушылардың алдына қойылып отырған басты міндеттердің бірі – оқытудың әдіс-тәсілдерін үнемі жетілдіріп отыру. Жаңашыл мұғалімдер дәрісі, семинарлар, практикалық сабақтар, конференциялар, іскер ойындар, сын тұрғысынан ойлау жобалары, тағы басқалары дәстүрге енгізіліп отырғаны абзал. Сондықтан да қазіргі қоғамымызда әр мұғалім өз іс-әрекетінде қажетті өзгерістерді, әртүрлі тәжірибелер жөніндегі мағлұматтарды, жаңа әдіс-тәсілдерді дер кезінде қабылдап, дұрыс пайдалана білуі керек. Студенттердің маман ретінде қалыптасуына ең алдымен оның оқып білуі, саналы білім алуы басты негізгі күш болады. Сабақ беру нысандарын таңдау кезінде студенттердің танымдық мүмкіндіктерін ескеру қажет. Дәстүрлі әдістерден гөрі ізденімпаздық жұмысты неғұрлым кеңірек пайдалануда танымдық қызығушылықты, студенттердің танымдық белсенділігін

қалыптастыруға септігін тигізеді. Сондай-ақ студенттердің танымдық белсенділігін дамытуда оқу орындарында проблемалық оқытуды ұйымдастырудың, проблемалық жағдайларды жасау мен шешудің, пән бойынша танымдық міндеттерді кеңінен пайдаланудың, оқу үрдісінде студенттердің ғылыми ізденістерін ұйымдастырудың, өзіндік жұмысқа баулудың, оқып-үйрену барысында тақырыптық ойындарын және т.б. кеңінен қолданудың маңызы ерекше. Студент ғылыми жұмыспен шұғылданып, зерттей білуге үйренеді. Сонымен қатар, студентте шыдамдылық, жүйелі жұмыс дағдысы пайда болып, өмірге деген көзқарасы өзгереді. Студент алған теориялық білімді практика жүзінде өмірде қолдана біледі. Ақпараттық технологиялар арқылы студенттің сөйлеу қабілеті мен сауаттылығы артады.

Осыдан келіп, студенттердің танымдық белсенділігін дамытуды арнайы ұйымдастыру – оқу үрдісін жетілдірудің негізгі шарты болып табылады. Оны жүзеге асыру студенттердің танымдық белсенділігі мен ізденімпаздығын ынталандыруға септігін тигізетін оқу үрдісін ұйымдастырудың тәсілдерін, әдістері мен нысандарын іздестіруге өзекті сипат береді. Жалпы студенттердің танымдық белсенділігін дамыту өзекті мәселелердің бірі болуы тиіс, себебі қоғам мүшелерінің білімдарлығы, түрлі жағдайларға бағдарлануы, алдына қойған міндеттерді шешудің қолайлы тәсілдерін таңдай білуі көбінесе олардың дайындығына байланысты болады. Жаңа ақпараттық технологияларды қолдану арқылы студенттердің қызығушылығын, интеллектуалдық танымын, білім сапасын арттыруға болады. Жаңа ақпараттық технологияларды пайдалану соңғы уақытта білім беру жүйесінде маңызды бағыттардың бірі болып табылады. Мультимедиялық технологиялар көбіне компьютерлік сыныптарда қолданылады. Қазіргі уақытта сабақ материалына байланысты көптеген компакт-дискілер бар. Шетел тілі сабағын компьютердің көмегіне сүйеніп өткізуге көп мүмкіндіктер жасалған. Жаңа материалды түсіндіруде интерактивті компьютерлік графиканы пайдалануды көздейтін ақпараттық-бағдарламалық құралдарды пайдалануға болады. Компьютерлік графикалық материал презентациялық монитор көмегімен көрсетіледі. Ағылшын тілі пәні бойынша компьютерлік тестілеуді қолдану студенттердің интеллектуалдық танымын арттырады. Студенттер бір тестілеуден жақсы нәтижеге жеткенше бірнеше қайтара өтеді. Бұл тестілердің барлығы шетел тілі бойынша минимум талаптарына сәйкес келеді. Келесі бір маңызды жағдай – уақытты үнемдеу. Аз уақыттың ішінде бағдарламаның көптеген қиын сұрақтары формулалар мен эксперименттер көрсету арқылы түсіндіріліп, бекітіледі. Электрондық байланыс жүйелері арқылы ақпарат алмасудың тиімділігі өркениетті елдердің іс-тәжірибелерінде айқын сезіледі.

Республикамызда білім беру жүйесі мен білімді тексеру мақсатында ақпараттық технологияларды енгізу басты мәселеге айналды. Қазақстандағы барлық орта мектептердің компьютермен жоспарлы түрде жабдықталуы оның айқын дәлелі. Заман ағымына сай күнделікті сабаққа видео, аудио қондырғылары мен теледидарды, компьютерді, интерактивті тақтаны қолдану айтарлықтай нәтижелер береді. Мұндай қондырғылар студенттердің қызығушылығын арттырып, зейін қойып тыңдауға және алған мәліметті нақтылауға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы, «Қазақстан-2050» Стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты». – Астана, 2013.
2. Мұраталиева Н. Жаңа формациядағы ұстаз, оның кәсіби мәдениеті //Мектеп директоры, №3– 2006.
3. Бейсенова Г. Жаңа ақпараттық технологиялардың тиімділігі // Қазақстан мектебі, № 6 –2006.
4. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. – Астана, 2004.
5. Хмель Н.Д. Теоретические основы профессиональной подготовки учителя. – Алматы: Ғылым, 1998.

6. Қазақстан Республикасының 2005-2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы.

РЕЗЮМЕ

Беркутбаева М.З., преподаватель

(г. Алматы, Казахский государственный женский педагогический университет)

ПУТИ РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ С ПОМОЩЬЮ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИИ

В данной статье рассматриваются развитие познавательной деятельности студентов, применение инновационной технологии на занятиях иностранных языков.

Ключевые слова: информационные технологии, педагогическая коммуникация, инновационный метод, методы обучения, активность студентов, качества образования.

SUMMARY

Berkutbaeva M.Z., teacher

(city Almaty, Kazakh State Women's Teacher Training University)

WAYS OF DEVELOPING STUDENTS' COGNITIVE ACTIVITIES USING THE INNOVATIVE TECHNOLOGIES

The article deals with developing students' cognitive activities by using the new technologies in studying foreign languages.

Keywords: information technology, pedagogical communication, innovative method, teaching methods, students' activity, the quality of education.

ӘОЖ 373.3:811.512 122

АНА ТІЛІ САБАҒЫН ОҚЫТУДА ИНТЕРАКТИВТІ ӘДІСТЕРДІ ПАЙДАЛАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Т.Қ. Жаспанова, п. э. м., аға оқытушы,

А. Қойшыбайқызы, магистрант

(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті)

Аңдатпа: Мақалада бастауыш сыныптарда ана тілі сабағында интерактивті әдістерді қолдану жолдары қарастырылған. Білімді игеру екі жақтың да – шәкірт пен ұстаздың белсенділігін қажет етеді. Үйретуші білім игеру ісінде басты рөлді үйренушіге ұсынады.

Түйін сөздер: Оқу материалын, ана тілі, интерактивті, интерактивті оқыту, бастауыш сыныпта, оқушылар, оқу, оқу үрдісі, үйрену, білім, интерактивті әдіс, оқу, мектепте.

Жалпы орта білім берудің қазақстандық моделі берік негізді болуы үшін жалпы бастауыш білім беру сатысы оқушыларының санасына өз халқының тарихи тамырын, рухани және адамгершілік қағидаларын азаматтық және отансүйгіштік идеяларын, басқа халықтарға деген ізгі көзқарастарын сіңіру қажет. Сондықтан да белгілі бір білімдер мен дағдылар жиынтығын меңгерген адамдар ғана емес, қазақстандық діл мен дүниетану негізінде азаматтық көзқарасы қалыптасқан, әлеуметтік белсенділігі жоғары отаншыл тұлғалар тәрбиелеп өсіруге баса назар аударуымыз қажет және жас ұрпаққа біздің ұлттық дәстүріміз бен салттарымыздың жалпы азаматтық құндылықтармен ұштасып жатқанын аңғартудың мәні зор. Өйткені, қазіргі мектептердің өсіп келе жатқан ұрпақты қандай бағытта

дамытатындығы, жеке тұлғаның әлеуметтік және шығармашылық мүмкіндіктерін ашуы еліміздің дамуы мен гүлденуіне қатысты.

Интерактивті әдіс маңызды рөл алады. Бұл әдіспен оқытудың басты мақсаты – оқушыларды өз бетінше оқытып, өз бетінше ой қорытып, жауап беруге үйрету. Яғни интерактивті тапсырманы орындау, процесті басқару және ойлау тәжірибесін дамыту және сол тәжірибелерді дамытуға бағытталу болып табылады. Білім алушыларды сабақ кезінде барынша белсенділік танытуға тарта отырып, олардың сондай белсенділігін арттыруға мүмкіндік жасайтын әдістемелік амалдарды интерактивті деп атайды.

Сонымен қатар сабақ барысында білім алушылар мен оқытушылар және оқушылар мен оқытушылар арасында өзара тығыз байланыс орнайтын болса, мұндай оқытуды интерактивті оқыту дейміз. Мұндай қарым-қатынас білім алушылар нақты мәселені талқылап, соның шешімін тапқан кезде байқалады. Бұл ретте білім алушылардың жауаптарынан гөрі мәселенің шешімін табуға талпынғаны маңыздырақ. Өйткені интерактивті оқытудың мақсатының өзі сол білім алушыларды өз бетінше ой қорытып, жауап табуға үйрету. Интерактивті әдіс өзара қарым-қатынастың мол ауқымын қамтиды.

Ана тілі оқулығы қолжазбасында жанр түрлеріне қатысты «ертегі», «аңыз», «әңгіме» т.б. ұғымдар мен түсініктер оқушы танымына сай, танымдық қажеттілігін туғызуға түрткі болып, ізденіске түсіретіндей сипатта берілген.

Оқыту үрдісіндегі мұғалім әрекеті сипатының (психикалық әрекет және іс-әрекет тұрғысынан алғанда), жұмыс әдісінің, ұстанымдарының оқытудың мақсаты мен мазмұнына қарай әр алуан болып өзгертінді белгілі. Бұл оқыту бастауыш мектептің ана тілінен оқушылар қоғам, Отан, табиғат, сондай-ақ жануарлар дүниесі жайлы әңгімелермен танысады, оқытуды салыстырғанда өте айқын білінеді. Бастауыш сыныптарда ана тілін оқытудағы негізгі мақсат – оқушылардың танымдық қызығушылығын дамыту, қалыптастыру арқылы сөздік қорын, ауызша және жазбаша сөйлеу тілін, сөйлеу мәдениетін қалыптастыру және олардың рухани дүниесін байыту. Егер интерактивті оқытуды тереңірек қарастыратын болсақ, онда анықтайтынымыз, тікелей оқытудағы өзара әрекеттесудегідей оқу мәліметтерін меңгеру барысында да ерекше орын алатын өзін-өзі бағалау үрдісі міндетті болып табылады. Яғни, мұнда индивидтердің оқу үрдісін жүзеге асыру барысындағы жай ғана өзара әрекеттесуі жайлы әңгіме болып отырған жоқ, мұнда сонымен қатар оқу материалдары барысында пайда болған барлық мүмкіндігінше жеке өмірлік жерлерін қосу жайлы сөз болып отыр. Яғни, интерактивті оқытуда білім алушылардың жеке тәжірибесі белсенді қолданылады. Ол танымның ең бір маңызды қайнар көзі болып табылады. Интерактивті әдісті оқытудың мәні арнайы ұйымдастырылған оқыту-тәрбие үрдісінде тұрады, мұнда барлық оқушылар таным үрдісімен бірге болады, өздері не білді және ойлайтындары жайлы түсінуге және бейімделуге мүмкіндік алады. Оқушылардың таным үрдісіндегі, оқу материалын меңгерудегі бірлескен іс-әрекеті дегеніміз әркім өзінің ерекше жеке қазынасын қосады, білімдерімен, ойларымен, әрекет-тәсілдерімен алмасу жүреді дегенді білдіреді. Бұл жақсылық тілеуден және өзара ықпал ету жағдайында іске асады, ол тек жаңа білім алуға ғана емес, сонымен қатар танымдық іс-әрекетті дамытады, оны бірлестіктің жоғарғы формасына әкеледі, көтереді. Сабақтағы интерактивті әрекет әр оқушыға маңызды міндеттерді бірлесе шешуге, өзара әрекетке, өзара түсінушілікке әкелетін диалогтық қарым-қатынасты ұйымдастыруға және дамытуға себеп болады.

Оқу іс-әрекеті барысындағы әдістер тек пәндік білімдерді игерумен ғана шектелмейді, сонымен қатар оқушының тұлғалық және танымдық қабілеттерінің қалыптасуына ықпал етеді. Оқушы бойындағы дағдылар мен қабілеттер айнала қоршаған ортамен қарым-қатынас барысында оқыту мен тәрбиелеу арқылы қоғамдық тәжірибені меңгерту барысында дамиды. Бастауыш сынып оқушыларының қоршаған ортадағы заттар мен құбылыстар туралы білімдері мен ұғымдары әлі де болса нақты қалыптаспағандықтан, олардың сөздік қорлары да, өз ойын тиянақты да жүйелі жеткізе білулері де қажетті деңгейде емес, сондықтан бастауыш сынып оқушыларының көркем-бейнелі ойлауын дамытуда, тіл байлығын қалыптастыруда, сөз құрамын толықтыруда ана тілі сабағының маңызы зор. Сабақ

барысында балаға ана тілі пәні бойынша оқу материалын қабылдап, түсініп және оны есте сақтауына айрықша мән беріледі. Бастауыш сынып оқушыларының психологиялық ерекшеліктері қатарында олардың есте сақтауының эмоциямен тығыз байланыста екендігі ескеріледі. Оқыту үрдісінде айшықты айқын бейнелі көрнекі материалдардың болуы және мұғалімнің барынша әсерлі баяндап, бала сезімі мен көңіл-күйіне барынша әсер ететіндей дәрежеде түсіндіруі – баланың оқуға ынтасын арттырады. Бастауыш сынып оқушылары үшін ана тілі сабақтарындағы тақырыптардың мазмұнын бейнелі түрде көрсететін көрнекіліктер маңызды. Көрнекіліктер бала ұғымдарын мазмұнымен жетілдіре түседі. Бүгінгі таңда еліміздегі тіл мәселесі саяси бағдарлы мақсатқа ие болып, қазақ тілінің мәртебесі мен беделін арттыру және ана тілін ардақтауға баулу аса маңызды. Бұл орайда бастауыш сыныптардағы ана тілі сабағының орны ерекше.

Интерактивті оқыту әдістерін оқушылардың жоғары белсенділіктерін дамыту әдістері деп те айтуға болады. Ана тілі сабағын оқытуда оқушылардың осы пән бойынша білім дағдысы мен қатынасы қалыптасқан жағдайда олардың өзара қарым-қатынастарын ұйымдастыра отырып, пән мазмұнын алға апару міндеті қарастырылады. Осы орайда сыныптағы оқушылардың өзге оқушылармен жұптасып жұмыс істеулерін ұйымдастыруға болады, атап айтқанда, мәтінді рөлге бөліп оқу, жауапты өз ойымен беру, қимыл арқылы көрсету т.б.

Бастауыш сыныптарда ана тілі сабағын оқытуда интерактивті әдістерді пайдалануда, ең алдымен оқушыларды қажетті ақпараттармен қаруландыру қажет, өйткені ақпарат алмасу кезінде ақпарат беруші де, алушы да білім, ұғымға қанығады. Оқушының сөйлеу деңгейінен ой өрісінің логикалық деңгейі шамасы байқалып тұрады, оқушылар өз пікірін өзгелерге мақұлдатуға немесе өзге сыныптастарының пікірлерімен санасуға бейімделеді. Сонымен бір мезгілде сабақ барысында оқушының пәнге деген қызығушылығын қалыптастырып дамытуға, әдістерді түрлендіріп қолдануға көңіл бөлуі тиіс. Ана тілі сабағын оқытуда интерактивті әдістерді қолдану бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық және интеллектуалдық белсенділіктерін қалыптастыруға, дамытуға ықпал етеді.

Мұғалім оқыту үрдісінде балалар үшін маңызды болып табылатын ұрымтал тұстарды дөп басып тауып, оған балалардың зейінін шоғырландыра білуі керек. Бұл баланың қисынды ойлауы мен іскерліктерінің қалыптасуына әсер етеді. Оқушылар топпен жұмыс істеу барысында ұжымдық бірлескен іс-әрекеттерді орындауға, пікір алмасуға, өз пікірлерін ортаға салуға үйренеді, сонымен бірге өз әрекетіне сын көзбен қарап бақылауға, бағалауға дағдыланады. Бүгінгі таңдағы оқыту мен тәрбиелеу үрдісінің басты мақсаты – өз ұлтының салты мен дәстүрін қастерлейтін, тарихы мен мәдениетін ардақтайтын, тілін сүйетін ұлтжанды тұлға тәрбиелеу болғандықтан, ана тілі пәнінің осы орайдағы орны мен маңызы айрықша зор ана тілі сабағын ұйымдастыруда интерактивті әдістерді тиімді пайдалану аса маңызды. Бұл әдіс оқушылардың пән мазмұнын жеңіл меңгеріп алуларына әрі сабаққа деген ынтасы мен қызығушылығы артуына ықпал етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан экономикалық әлеуметтік және саяси жедел жаңару жолында // Егемен Қазақстан. 2005, 19 ақпан. №32-33. – Б.1-3.
2. Лебедев О.Е. Компетентностный подход в образовании // Школьные технологии. 2004. №5. – С. 3-7.
3. Уәйісова Г.И., Жұмабаева Ә.Е. Қазақ тілін оқыту әдістемесі. – Алматы, 1998. – Б. 57-58.
4. Кларин М.В. Интерактивное обучение инструмент освоения нового опыта // Педагогика. 2000, №7.
5. Мясоед Т.А. Интерактивные технологии обучения. Спец. семинар для учителей. – М., 2004. – С. 268.

РЕЗЮМЕ

*Жаспанова Т.К., м.п.н., старший преподаватель,
Койшыбайкызы А., магистрант*

(г. Алматы, Казахский государственный женский педагогический университет)

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ В ОБУЧЕНИИ РОДНОГО ЯЗЫКА

В данной статье рассматриваются некоторые проблемы и пути использования интерактивных методов на уроках родного языка в начальной школе. Процесс обучения-это двухсторонний в процесс деятельности учителя и ученика. Обучающий в процессе познания знаний и усвоения их обучающимися.

Ключевые слова: учебные материалы, родной язык, интерактивные методы, обучение, образование, начальная школа.

SUMMARY

*T.K. Zhaspanova, master of pedagogical sciences, senior lecturer
A. Koyshibayqizi, master student*

(city Almaty, Kazakh State Women's Teacher Training University)

ESPECIALLY THE USE OF INTERACTIVE METHODS IN MOTHER-TONGUE EDUCATION

This article discusses some of the problems and the ways to use interactive methods in the classroom of the mother tongue in primary school. The learning process is a two-way process of teacher and student. Training in the process of learning skills and usvoâniâ their students.

Keywords: educational materials, mother tongue, interactive methods, training, education, elementary school.

UDC 811.111-111

MOTIVATION IN LEARNING FOREIGN LANGUAGES

*G.K. Manapova, senior lecturer
(city Almaty, Kazakh State Women's
Teacher Training University)*

Abstract: Motivation is the key to all learning. Lack of motivation is perhaps the biggest obstacle faced by teachers, counselors, administrators, and parents. The students' success in their studies depends upon their motivation. The main idea of motivation is to capture the students' attention and curiosity and channel their energy towards learning. There are two types of motivation. An intrinsically motivated student studies because he/she wants to study. The material is interesting, challenging and rewarding, and the student receives some kind of satisfaction from learning.

Keywords: motivation, goal, communicate, self-confidence, encourage, improve.

Motivation is the key to all learning. Lack of motivation is perhaps the biggest obstacle faced by teachers, counselors, administrators, and parents. The students' success in their studies depends upon their motivation. This need or desire to achieve a certain goal can make the difference between success and failure. Motivation can come from two sources from inside and outside the students. Not everyone is highly motivated from within, and no one is continuously motivated from

within. Fortunately, there is an outside source of motivation. In education, the most obvious kind of outside motivation is the teacher. The main idea of motivation is to capture the students' attention and curiosity and channel their energy towards learning. There are two types of motivation. An intrinsically motivated student studies because he/she wants to study. The material is interesting, challenging and rewarding, and the student receives some kind of satisfaction from learning. I have one such student. She never misses a homework, is always using her dictionary when a word comes up she doesn't know, and as a result of these kinds of habits she always does well on her tests. One time I just checked to see if the students had their homework done or not, and after class she asked me if she had any mistakes on her homework or not. She prefers tasks that are moderately challenging. She demands more effort from herself and has a need for deep understanding. To have an intrinsically motivated student is the goal of all motivational development.

An extrinsically motivated student studies and learns for other reasons. Such a student performs in order to receive a reward, like graduating or passing a test or getting a new shirt from mom, or to avoid a penalty like a failing grade. Here is a description of one of my extrinsically motivated students. She is a very good student, and actually shows signs of being intrinsically motivated, but in general she is inclined to put forth the minimal effort necessary to get the maximal reward. When I give an assignment in class, she often tries to chat with her friends or fails to get started, but if I say this will be taken up and graded, she is often the first one finished. Her intrinsic motivation shows when the material is of great interest to her, or something she feels strongly about. Also, if I can get her curious about something, without her being distracted, she works hard at it. She performs well, as with many of my students who are extrinsically motivated, if I give her a task where she has control, the task is very clear, and she is involved in the dynamics of the class. It seems that when intrinsic motivation is low or absent, extrinsic motivation must be used. Although extrinsic motivation can, and should, be used with intrinsically motivated students, too. If students aren't given a reward or credit for their efforts, and no feedback is given to the student, then most students' intrinsic motivation would begin to decrease.

Proper classroom explanation is needed by the teacher, so the students can well understand what is expected of them. In the ESL classroom this is more apt to create anxiety because the explanations are given in another language that takes even more effort by the students to comprehend than their own language. A well-planned lesson is essential. The teacher must be creative and flexible. Depending on the nature of the class and the students' levels, the dynamics of the class must be appropriate. The material must also be relevant to the students. Try to use vocabulary that the students can relate to and material they would find interesting. Teachers must be kind and listen fairly to the students, and be patient when they don't understand. Unfortunately, there are teachers who run their classes very strictly, almost as a sort of dictator in class. The teacher gets upset at the students who don't try, as it appears the reason is that they don't understand what is asked of them.

On the contrary, a caring teacher tries to develop a relationship with the students. If the teacher sees potential in all students, and communicates well to the students, they will in return have a desire to learn and participate. When the students realize that you are not going to get angry, you are nice and understand them, and the reason you are trying so hard is because it is important to you that your students learn and do well, the natural human reaction is to reciprocate and do something nice in return, in this case, study. A teacher's positive energy could lead to the students becoming more motivated. If the students see that the teacher is happy to be in the classroom and excited to teach them, then the students can learn by example. A smile is contagious. Positive attitude is a must for a successful learning atmosphere. Promote self-confidence, it helps in teaching if the teacher is self-confident. Positive approval and praise for student efforts is very effective, even if the student is wrong. Let the students know that you're glad they tried and being wrong isn't such a big problem, and the students won't be so reluctant the next time they're called on to participate. Positive energy, affirming a belief in the students' ability develops a comfortable atmosphere for the students in the classroom.

In teaching a language, motivation refers to the ability to arouse in the students the desire to learn the language and a feeling that the language they are learning is useful. Whatever level of motivation your students bring to the classroom will be transformed, for better or worse, by what happens in that classroom. Many factors affect a student's motivation to work and to learn: interest in the subject matter, perception of its usefulness, general desire to achieve, self-confidence and self-esteem, as well as patience and persistence. The important thing here is to know how you, as a teacher, can help your students to be highly motivated to learn the language. In order to do that you should give them clear and detailed information why they should learn English and relate that to their own needs. For example, you may say that English is the first international language, it is used as a lingua franca, and Command of English means better chances for jobs. Moreover, you have to employ techniques that require the students to utilize the language creatively as an instrument of learning. In addition, you should give frequent, early, positive feedback that supports students' beliefs that they can do well. Show genuine interest in your students and their achievements. Nothing is more disappointing for a student than to feel ignored, neglected, or carelessly evaluated, or to feel that his work does not appeal to the teacher. You should be specific when giving negative feedback. Negative feedback is very powerful and can lead to a negative class atmosphere. Whenever you identify a student's weakness, make it clear that your comments relate to a particular task or performance, not to the student as a person. Furthermore, you have to provide praise and reward for all. Some might receive praise for bigger accomplishments than others but even the lower performers need a regular pat on the shoulder. A teacher should also give praise to the class as a whole to encourage the class and also build team unity. Also, introduce students to the good work done by their peers. In other words, you should share the ideas, knowledge, and accomplishments of individual students with the class as a whole.

In order to help your students to be motivated, you break the routine by incorporating a variety of teaching activities and methods in your course. Classroom activities can reduce the strain of formality in the classroom. They make learning more student-centered and less teacher-centered. Activities (such as groups where students exchange personally relevant information) may help to motivate and encourage the more diffident students. In other words, activities transfer the process of learning from 'skill-getting' to 'skill-using'.

Here are some tips for the teachers to try:

1. Know your students and use their names as often as possible.
2. Maintain eye contact and move toward your students as you interact with them; be sure to nod your head to show that you are hearing what they say.
3. Use facial expressions - Smile, Frown!!
4. Use appropriate humor in your teaching and in tests, to relieve anxiety.
5. Plan relevant study trips out of the university.
6. Maximize the use of time so that the students keep busy with productive, relevant activities.
7. Provide opportunities for the students to speak to the class. Talk less than your students do.
8. Accept students' ideas and comments, even if they are wrong; correct in a positive manner.
9. Open each class with an introduction that captures the interest of your students (warm-up).
10. Plan for every class; never try to wing it.
11. Make sure that the level of teaching matches students' background, ability, and experience.
12. Pay attention to the strengths and limitations of each of your students. Reward the strengths and strengthen the weak spots.
13. Move around the room as you teach; walk energetically and purposefully.
14. Put some excitement into your speech; vary your pitch, volume and rate.

The overall goal of teachers should be to help students develop into self-motivating learners. Students who are encouraged to become motivated lifelong learners will be more successful in and out of the classroom.

Successful language learning depends on different factors that go beyond the cognitive realm. Affect is one of the factors that can greatly influence student success and within affective factors motivation is one of the most important ones. Motivation can be affected by effective teaching. To become effective, teachers need to reflect on a number of things such as their behaviours, decisions, activity design, class materials and class atmosphere.

Motivation is among the affective factors that can greatly influence students' attitudes. Chomsky clearly identifies the importance of motivation: 'the truth of the matter is that about 99 percent of teaching is making the students feel interested in the material' (Chomsky 1988: 181). Language learning is a long process in which the whole person is involved, and without enough motivation students are unlikely to persist in a given task.

So, motivation is the backbone of any classroom. When the students are motivated, the teacher can perform his/her job the best. A teacher can do a lot to improve the students' motivation, and the effort involved is an essential part of the teaching profession.

REFERENCES

1. Arnold J. Affect in Language Teaching. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
2. Chomsky N. Language and Problems of Knowledge. – Cambridge: MIT Press. 1988.
3. Васильева М.М. Условия формирования мотивации при изучении иностранного языка. – М.: Педагогика, 1988.
4. Зайцева М.В. Мотивация и некоторые пути её повышения. – М., ИД Первое сентября, 2003.

ТҮЙІНДЕМЕ

Манапова Г.К., аға оқытушы

(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті)

ШЕТЕЛ ТІЛІН ҮЙРЕНУДЕГІ МОТИВАЦИЯ

Шетел тілін үйренудегі тиімділік үйренушінің стратегиясына ғана емес, сондай-ақ оқыту стратегиясына да тікелей байланысты. Ең жоғары дәрежедегі нәтижеге осы екі стратегиялардың өзара үйлесімділігі арқылы қол жеткізуге болады. Бұл мақсатқа жетуге көмектесетін маңызды ықпалдардың бірі – оқытушының студенттерге бағыттаған педагогикалық әсерінің тиімділігінің артуы, сабақ барысында толық әлеуметтік-психологиялық үйлесімділік шартына сай олардың қарым-қатынас жасауы.

Түйін сөздер: мотивация, мақсат, қатынас, өзіндік сенім, қолдау, арттыру.

РЕЗЮМЕ

Манапова Г.К., старший преподаватель

(г.Алматы, Казахский государственный женский педагогический университет)

МОТИВАЦИЯ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

Эффективность овладения иностранным языком зависит не только от стратегии обучаемого, но и от стратегии обучения. Максимальный эффект может быть достигнут в гармонии этих стратегий. Важным фактором, помогающим достичь эту цель, является повышение эффективности педагогического воздействия преподавателя на студентов, их общения на уроке в условиях полной социально-психологической совместимости.

Ключевые слова: мотивация, цель, общение, самоуверенность, поддерживать, улучшение.

UDC 38.2

FORMATION OF A SENSE OF PATRIOTISM IN PRIMARY SCHOOL PUPILS

A.M. Tekesbaeva, candidate of pedagogical sciences, Associate Professor (city Almaty, Kazakh State Women's Teacher Training University)

Abstract: Formation of patriotism is an essential part of moral education. Only on the basis of true patriotic feelings are generated a sense of responsibility for their homeland, a sense to preserve its wealth and spiritual values.

Keywords: patriotism, patriotic upbringing, cultural and historical values.

Patriotic upbringing - first of all is upbringing of important spiritual and moral, cultural and historical values. It is based on unconditional love and devotion to his country, pride in belonging to the accomplishments and trials of his people, the veneration of national symbols, willingness to decent and selfless service to society and the state.

Patriotism arises and is formed as one of the best qualities in childhood and further it develops and enriches in the social, moral and spiritual aspects of life. A patriotic person aware of his historical, cultural, ethnic, spiritual, and other appurtenance for the motherland.

K. D.Ushinskiy wrote: «As there is no man without pride, so no person without love for the fatherland, and this love gives upbringing the right key to a man's heart as a powerful support for the fight against his evil nature, personal, family and tribal inclinations» [1, p.160]. Patriotism is a factor in the process of formation of the young state and of the state's national security as the main attribute of spiritual consolidation of society. Its socio-political phenomenon manifests itself in all stages of human civilization. In philosophical dictionary is given the following wording of the word: «Patriotism - moral and political principles, social sense, the content of which is the love of country, devotion to him, proud of its past and present, the desire to protect the interests of the Motherland» [2, p.358].

Patriotic upbringing - a phased long process that has its own ideology and focused system. In schools, patriotic upbringing begins with upbringing of children on examples of life and activities of prominent people of Kazakhstan, defending the integrity and the inviolability of the Kazakh lands. In memory of the people remained the names of Kazakh warriors. Their exploits on the protection and revitalization of Kazakh lands can serve as a role model to the current generation. Kazakhstani patriotism - is the attitude of the citizens to their Motherland, reflected in their willingness to serve and protect her. It is attitude to the vast expanses of the country and its natural resources, the heroic and historic past and the attitude to present contradictory realities, peoples inhabiting it, their national dignity, culture, tradition, countrymen.

Research of activity of akyns, zhyrau, biys, political and public figures of the Republic of Kazakhstan plays a huge role in the patriotic upbringing of the younger generation. So do zhyrau possessed the tremendous patriotic potential, they called for unity and cohesion to ensure the territorial integrity of the Kazakh lands. Patriotism is an integral part of humanism. There is no a sense of patriotism without the national sense.

Education of patriotism must be laid in early childhood. The children should know what a small and a large homeland is and national symbols, national traditions are from kindergarten. A huge role in the formation of patriotic upbringing belongs to the primary school. After all in primary school age foundations of knowledge are laid. Primary school promotes a sense of responsibility for their homeland, its independence, the preservation of its wealth.

All this obliges teachers to lead a deep, purposeful work with students on studying the history of Kazakhstan, to nurture love and respect for the traditions, the culture, the state language and state symbols. Upbringing to the deep patriotic feelings to the symbols of statehood in every Kazakhstani - the basic law, coat of arms, flag, anthem, peoples should be right up the blood of the people, to

become an integral part of their spiritual potential. Understanding the nature and significance of the state symbols of Kazakhstan, development of respect for them are formed in the classroom and in extracurricular activities. Conversation on topics such as: «The basic law of life», «Coat of arms and flag», «Main song of the country», «Sacred duty of the citizen», as well as various themed contests associated with the state symbols of Kazakhstan form a correct concept in children on the main attributes of our country.

Teachers must instill in students a sense of civic duty and cultural attitude to life and to the development of our society. This contributes to the study of the contribution of the Republic of Kazakhstan to the world science and culture of the past and its contemporary scientific and technological capacity.

Of great importance for the development of civic patriotism has upbringing a sense of pride for the successes of our country: the recognition of the Republic of Kazakhstan by the world community, social uplift of the living standards of the people, development of the economy, science, production, culture and sports, space achievements and comprehension by every child of the role of Astana, Almaty and other cities as leading centers of spirituality and culture.

REFERENCES:

1. Ushinskii K.D. The collected compositions. Tom 2. P. 160
2. Philosophical dictionary/Red. I.T.Frolov. M., 1986. P. 358

РЕЗЮМЕ

Текесбаева А.М., к.п.н., доцент

(г. Алматы, Казахский государственный женский педагогический университет)

ФОРМИРОВАНИЕ ЧУВСТВА ПАТРИОТИЗМА УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

В статье говорится о формировании патриотических чувств детей младшего школьного возраста. Патриотизм возникает и формируется как одно из высших качеств уже в детском возрасте и далее развивается и обогащается в социальной, духовно-нравственной сферах жизни.

Ключевые слова: патриотизм, чувства патриотизма, учащиеся начальных классов, формирование.

ТҮЙІНДЕМЕ

Текесбаева А.М., п.ғ.к., доцент

(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті)

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ПАТРИОТТЫҚ СЕЗІМДЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Мақалада бастауыш сынып оқушыларының патриоттық сезімдерін қалыптастыру мәселесі көтерілген. Патриоттық сезімдерді қалыптастырудың негізгі бөлігі адамгершілік тәрбиесі болып табылады.

Түйін сөздер: патриот, патриоттық сезім, бастауыш сынып оқушылары, қалыптастыру.

ӘОЖ 372.8:78

ӘНШІЛІК ӨНЕРГЕ ОҚЫТУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

*М. Смағұлов, аға оқытушы
(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік
қыздар педогогикалық университеті)*

Аңдатпа: Ән айтуды жаңа бастаған студенттерге арналған әдістеме. Жас әншілер және мектеп оқушылары ән айтуды неден бастап, ондағы кездесетін қиыншылықтарды қалай жеңе білуі керектігі жайында айтылады.

Түйін сөздер: Әншілік өнер, дауыс, дыбыс, вокал, тіл, тіс, көмей, таңдай дыбыстары.

Өзінің өміріне әнді серік етіп, сол жолды таңдаған өнер адамдарына айтарымыз, бұл жолдың қиын да қызық, соқпағы мен сүрлеуі көп, жатпай-тұрмай ізденісті керек ететін өнер екенін еске саламыз. Сол себепті әнші болғысы келген жастарымызға айтар ақылымыз да көп. Бұл өнер біздің халқымызға ананың сүтімен, бесік жырымен, дархан даламыздың кеңдігімен дарыған десек, қателеспейміз. «Туғанда дүние есігін ашады өлең, өлеңмен жер қойнына кірер денен», – деп Абай атамыз айтқандай, бұл өмірде өлең және ән өнерінің алатын орны зор.

Кез келген жан керемет әннің ләззатына бөленіп, кейінгі ұрпағын адамгершілікке, парасаттылыққа тәрбиелеп, эстетикалық талғамын байытудан жалыққан емес. Адамға табиғатынан берілген дауыс сол жанға Алла тағаланың мейірімі түскен үлкен сыйы десек болады. Вокал өнерінің дамуы барысында әлемде әр алуан мектептер қалыптасты. Вокалға оқыту – әр шәкіртке жеке көңіл бөлуді қажет ететін педагогикалық қызметтің аса күрделі түрлерінің бірі. Дүниеде бір-бірін айна қатесіз қайталайтын екі адамның болмайтынын ескерсек, онда әр адамның психологиялық және физиологиялық ерекшеліктеріне мән берген жөн. Бір адамға оңай нәрсе, келесі бір адамға қиын немесе тіпті зиянды болып шығуы мүмкін. Міне, дәл осы себепті адамдардың барлығына бірдей қолданылатын ереже болмайды. Қалай болғанда жан-жақты білім беру әдісі әрбір ағзаның жеке ерекшеліктерімен сәйкес келуге тиіс.

Шынайы педагогикалық процесс ұстаз бен шәкірт арасындағы байланыстың жемісті болуы үшін екі жақты жақсы қарым-қатынасты талап етеді. Жақсы шәкірт ұстазы секілді өзінің де жауапты екенін сезінеді. Сөйтіп мұғалімнің тапсырмаларын мұқият орындауға тырысады. Адам ән айтқан кезде өзінің дауысын тыңдаушы тәрізді ести алмайды. Мұны өзінің даусы жазылған таспаны ең болмағанда бір рет тыңдаған кез келген адам біледі. Міне сондықтан да ұстазды өз шәкіртінің ішкі дауысы дейміз. Ол шәкіртінің дауысына, оның сапасына, интонациясына, реңі мен күшіне үнемі мұқият талдау жасап отырады.

Вокалға оқыту сүйікті ісіңе бар мүмкіндігіңді салуды, кәсіби тұрғыдан өзін-өзі үнемі жетілдіріп отыруды талап етеді. Шынайы вокалист жақсы шыңдалған техникамен қатар жоғары мәдениетті болуға тиіс. Міне сонда ғана ол кәсіби қызметінде өзін сенімді сезінетін болады.

Соңғы кездері кәсіпқой сыншылар мен вокалдық өнер әуесқойларының арасында дұрыс сөйлеу және стилистика ережелерін нақты сақтау, вокалдың техникасын меңгеру, артистизм, ән айтудың көркемдік деңгейіне деген талаптар артып келеді.

Музыкамен айналысуды жоғары эстетизмді талап ететін мәдени қызметтің маңызды түрі ретінде қарастыру қажет. Орындаушылыққа мамандану дегеніміз, әртіс қатаң шеңберден шықпай, тынымсыз жұмыс істеуі керек деген сөз емес. Ол өзі таңдаған мамандығынан сыртқы дүниеден де күш алуға тиіс. Тек сонда ғана ол өзінің өнерінде барынша шынайы болады әрі оны үнемі жетілдіріп отырады.

Ән айту физиологиялық құбылыс болғандықтан, ән айтуда дыбыс аппараттары, көмей, ауыз қуысы, тіл, таңдай, кеңірдек, кеуде, өкпе сияқты ағзалар бір-бірімен өзара тығыз байланыста жұмыс атқарады. Әнші болу үшін ең алдымен табиғи дауысы болу керек. Және де есту мен музыкалық қабілеті болғаны дұрыс. Тыңдаушының көңілінен шығу үшін оларға ән айтудың қарапайым алғашқы шарттарын білген жөн. Атап айтқанда, дауыс аппараты жөніндегі түсінік, тірек, /опора/ тыныс алу және оның түрлері, резонатор, дикция (сөздің анықтығы). Дауыс аппаратына жататын ауыз қуыстары, атап айтқанда тіл, тіс, көмей, таңдай, өкпе. Тыныс алудың үш түрі болады; 1-ші екі қабырғаның асты диафрагмаға алынған тынысты тірек дейміз және де иықпен, кеудемен тыныс алады. Тірек дегеніміз ән айтудың фундаменті. Мысалы фундаментсіз салынған үй құлап қалуы мүмкін ғой, яғни ән айтқан кезде тынысты терең диафрагмаға алған дұрыс. Бұл тыныс ән айтудың фундаменті болып есептелінеді. Ән айтудың дұрыс жолдары мен дем алу тәсілдерін жаттығулар арқылы үйретуден бастайды. Дем тірегі дегеніміз – біз бір ауыр нәрсені көтеріп көрсек, айталық, фортепиано немесе тағы басқа соған ұқсас заттарды көтерсек, сонда адам денесінің қай жеріне салмақ түссе, сол жер тіреуіш нүкте (опорная точка) болып аталады. Резонатор дегеніміз дауысты жіберу (направление голоса), бұның да үш түрі болады. Бас, кеуде және қосалқы. Бас резонаторын жоғарғы ноталарды, ал кеуде резонаторын төменгі ноталарды алған кезде қосамыз. Сөйлеу мүшесіне ауыз қуысында тіл, тіс ерін, жұтқыншақ жақ сүйектерін қозғайтын еттер жатады. Ауыз қуысы жоғарғы жағынан таңдаймен, төменгі жағынан тіл мен жақ бұлшық еттерімен екі ұрт бұлшық еттер, арғы жағынан жұтқыншақ көмекей тесігі, үстіне жұмсақ таңдай доғасымен жалғасады. Дауыс сіңірлері өте нәзік орган. Дауыс пернесі (голосовые связки) көмейдің дәл ортасында орналасқан. Дауыс пердесі созылмалы бұлшық ет талшықтарынан тұрады. Екі тармақты нәзік дене құрылысы әншілердің ән айтқан сәтіндегі көмей деңгейін зерттегенде әйелдердің жоғарғы дауыстарын алғанда жұтқыншақ сәл жоғары деңгейде орналасса, ерлердің төмен дауыстарында көмей төмен деңгейде орналасқаны анықталды. Жалпы ән айту сәтінде тәжірибелі әншілердің көмей деңгейі бірқалыпта сақталатыны байқалады. Әншінің басқа музыканттардан ерекшелігі – әншінің ән айту құралы ылғи да өзімен бірге, сондықтан да дауысты суықтан, өте ыстықтан және басқа да сырттан әсер ететін зиянды құбылыстардан қорғаған дұрыс. Жоғарғы тыныс жолдарының (қолқа, көмекей, жұтқыншақ) трахеит, ларингит, фарингит сияқты аурулармен ауырған кезде тыныс алатын жолдағы үнемі дірілдеп тұратын дымқыл қабыршықтар зақымданып, әншінің тамағы құрғап, бұрынғы ашық дауысы қарлығып, дауысқа өзгеріс кіре бастағанын жылдам сезеді. Сондықтан дауыстың, тембрдің әдемілігін сақтау үшін дауыс аппаратын аурудан сақтап, оған жете көңіл бөлу керек. Әр әншінің өз дауысының реңі, яғни «тембрі» болады. Тембр гректің «тимпанс» деген сөзінен шыққан. Ол дегеніміз бір биіктіктегі естілетін әрбір дыбыстың өзіндік үні мен өңі, реңк өзгешелігін білдіреді. Тембр құлаққа жағымды, жағымсыз болып келеді. Мысалы, бір әншінің үні тыңдармандарға сондай жағымды, жүрекке жылы естілсе, енді бірінікі құлаққа дарылдап қарлығып, жағымсыз естіледі. Тембрдің құлаққа жағымды-жағымсызы деп осыны айтамыз.

Әннің мазмұнын тыңдарманға терең жеткізе білу әнші өнерінің бір қыры. Дауыстың тембріне қарай, дауыспен мұқият жұмыс жасау керек. Арнайы жаттығулар арқылы дауысты шыңдап, диапазонын ұлғайта, техникасын көркейте жұмыс жасау қажет. «Вокал» итальян тілінде «Воце» – дауыс деген мағынаны білдіреді. Әнді көркемдеп, әдемілеп, мәнерлеп музыка ырғағымен айту процестік әдістемені «Вокал» дейді. Әншілердің дауысы бас, баритон, тенор, сопрано, альт деп бөлінеді. Әр әншінің дауысы табиғатынан әртүрлі болады. Вокал пәнінің мақсаты әншілерге шығарманы орындау кезінде дауысты сауатты пайдалануға тәрбиелеу, әншілік техника мүмкіндігін шыңдау болып табылады. Ән айтып жаттыққан кезде дем тірегі әлсіз болса, дыбыс деңгейі таза болмай, позиция төмен болады. Бұған себеп жақ сүйектерінің еркін ашылмауынан. Төменгі иекті алға соза айтудан дыбыс тамаққа түсіп, таңдай мен жұтқыншақ түсіңкі болып, тіл арты көтеріңкі, дыбыс еркін шықпай, дауыстың көлемі кішірейіп, қысылып айтылады. Бұндай кемшіліктерді жою үшін студентпен көп жұмыс жасауға тура келеді.

Жақсы ойластырылған оқу жоспарында тек вокал техникасын үнемі шыңдауға арналған сабақтар ғана емес, «қосалқы» пәндерді оқуға да көңіл бөлінуі тиіс. Сонымен қатар болашақ вокалисті өзінің мамандығына үнемі ынталандырып және түрлі бұқаралық шараларға қатыстырып отыру керек.

Сонымен бірге студенттің музыкалық репертуарының кең болғаны да маңызды. Онда көптеген авторлар, жанрлар мен стилдер болуға қажет. Мұндай дайындық көркем орындаушының бойында жалпы мәдени базаны қалыптасуына негіз болады. Бұл оның өзіндік жеке техникалық, вокалдық және сахналық мүмкіндіктеріне қарай кәсіби өнердегі өзінің жолын таңдауына көмектеседі.

Вокалист студентті дайындауда көңіл бөлінетін негізгі шарт, ол қазіргі музыкалық бағыттар мен стилдерді жақсы білу және осы заманғы авторлардың композиторлық техникасының ерекшеліктеріне мән беру. Бұл жерде біз тек вокалистің даусын ғана айтып отырған жоқпыз. Ән айтуға бүкіл организм қатысады. Тікелей вокалистердің кәсіби қажеттілігі ән айту мәселелері ғылымды медицина тұрғысынан зерттеуге итермеледі. Соның нәтижесінде дауыс шығару жүйесін зерттеу техникасы айтарлықтай жетілдірілді.

Фониатрияда қол жеткен жетістіктердің арқасында дауыс ырғағындағы сәл ғана өзгерістердің өзін емдеудің мүмкіндігі пайда болды. Бір жағынан алғанда бұл ән айту өнерін үйреніп жүрген студенттер үшін қолдау болып табылады. Осының арқасында олар дауыс жүйесінің құрылымымен және оның мүмкіндіктерімен танысады. Дауысты шамадан тыс пайдалануға байланысты туындайтын зардаптар мен вокал техникасында орын алатын кемшіліктердің зиянын білетін болады. Екінші жағынан алғанда, бұл кәсіпқой вокалистерге күрделі немесе маусымдық сырқаттар кезінде кәсіби медициналық жәрдем алуға мүмкіндік береді.

Тек сонда ғана әнші ұзақ әрі ауыр өнер жолында өзінің дауысын кездейсоқ қолайсыздықтардан алдын ала сақтайтын болады. Міне сондықтан да жыныстық жетілу кезеңіндегі организмде болатын өзгерістерден бастап есту және дауыс жүйесінің жұмысын үйлестіруге дейін, денені қарапайым терең күтуден бастап физикалық және психикалық гигиена жөніндегі арнайы білімге дейін өзінің «басты құралыңды» өте жақсы білуге тиіссің. Соның арқасында мысалға, тыныс алуға жауап беретін бұлшық ет жүйесін нығайтуды білетін боласың. Яғни, тыныстау қабілетінді дамытасың. Нәтижесінде диафрагманың жұмысы жақсарады. Өз кезегінде шындығында опера әншісін кәсіби тұрғысынан дайындау үшін дәл осы саладағы білім ол әнші организмнің төзімділігін нығайтуға әкеліп соғады.

Өз мүмкіндігінді нақты бағалай білудің маңызы зор. Әр студент психологиялық тұрғыдан да, физиологиялық тұрғыдан да өз-өзін жақсы білуге тиіс. Міне сонда ғана әр әнші өз-өзіне баға беріп, тек ақыл-ойына ғана емес, тәніне де талап қоюды білетін болады.

Егерде шәкірт пен ұстаз арасында өзара сенімді диалог орнаса өте жақсы. Шәкірт ұстаздың айтқандарын мұқият орындап, жаттығу барысында өзінің көңіл-күйін оған айтып отыруы қажет. Сонымен қатар фониатрия жөніндегі маманмен де үнемі байланыста болып, оның кеңестеріне сүйеніп отырған жөн. Оқып үйрену барысында дауыстың қызметі жөніндегі ғылыми танымды тереңдету үшін шәкірт үнемі бұлшық ет және тыныс алу жүйесін жаттықтыру жөнінде мәселе туындай қалған жағдайда емдеу және сауықтыру әдістері жайлы мамандармен кеңесіп отыруы керек.

Дыбыстың қарлығы – дауыстың бұзылуы бәсеңдеуі.

Бұл – көмекейдің өткір, созылмалы аурулары салдарынан дыбыс жалғамаларының зақымдануымен аяқталатын әртүрлі кеселдер. Қарлығы кезінде көмекейден дыбыс шығу қиындап, дыбыстың ырғағы бұзылады. Дауыс бәсеңдеп, дірілдеп, сыбырлау дәрежесіне дейін жетуі мүмкін. Қарлығы «ларингит» сияқты көмекейдің қабыну кеселінде, дыбыс жалғамаларының ісініп, қалыңдауында, сол сияқты дыбыс жалғамалардың сөйлеу барысында толық ашылып-жабылмауына байланысты болады. Дыбыс жалғамалары ісінуіне, домбығуына, зақымдануына дәрі-дәрмектердің әсерінен туатын аллергиялық реакцияларда себеп болады. Науқасқа мезгілінде сапалы ем қолданылса, қарлығы тоқтап, дыбыс та дауыс та орнына келеді.

Дауыстың өзгеруі (Мутация голоса).

Әр 2-3 жыл сайын балалар даусы өзгеріп тұрады. Сәби өскен сайын оның дауысы қатая бастайды, сөйлеу мәнерінде де өзгешеліктер пайда болады. Олардың дауысы 2-3 тонға төмен жуандап шыға бастайды. Біз бұндай құбылысты 13 пен 16 жастың аралығындағы жасөспірімдерден жиі байқаймыз. Ұлдар мен қыздардың мутациялық кезеңі әртүрлі уақыттарда өтеді. Бала дауыс үлкендердің дауысына қарай қалыптаса бастайды. Дауыстың өзгеруіне баланың тұрған жеріндегі климаттық жағдайы да әсер етуі мүмкін, ұлттық нәсіліне, физиологиялық ерекшеліктеріне қарай да өзгереді. Ұлдардың дауыс аппараты тез жетіледі. Бұл кездері олардың дауысы 4-5 тонға шейін жуандайды. Ал қыздардың мутациялық кезеңі ер балаларға қарағанда онша байқалмай өтеді, дауысы 1-2 тонға ғана төмендейді. Бұл кезеңде олар өздерінің дауыс күтіміне өте сақ болуы керек. Шектен тыс айқайлау, дауыс тілшігінің зақымдануына сондай-ақ дауыстың мүлдем жоғалып кетуіне себеп болады.

Мектептегі ән сабағы.

Қазіргі таңда жалпы білім беру мектептерінде, музыка сабағын жоғары дәрежеде өткізу қолға алына бастады. Музыка пәні шығармашылық пән, оған көптеген ізденіс қажет. Сондықтан да музыка пәні мұғалімдеріне мектеп әкімшілігі мен ата-аналар зор үміт артады. Бұл орайда вокал пәні мұғалімінің кәсіби шеберлігі жоғары деңгейде болуы қажет. Бірінші кезекте баланың дауысын оның диапазонын анықтағаннан кейін ғана айтатын шығарма берілуі тиіс. Өсіп келе жатқан оқушының табиғи дауысын бұзып алмауға көп көңіл бөлуі керек. Ал ұстаз бағыты шынайы музыкалық тәрбие беруде оның жеке дара психологиясын, жас ерекшелігін, мінез-құлқының өзгешелігін ескеріп, жұмыс істей білу арқылы айқындалады. Мұғалімнің кәсіби шеберлігі ән үйрету кезеңінде өзінің жоғарғы дәрежедегі орындаушылық қабілетімен оқушылардың көңілінен шыға білуі керек деп есептеймін. Ән үйретудегі жүйелілік бірізділікпен қатар салалы түрде әуенді ұғындыру, ырғақты дұрыс сезініп, дауыстың интонациялық биіктігінің таза орындалуында болуы тиіс.

ПАЙДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Мелани М. Поговорим немного о вокале. – Алматы: Дегдар, 2003.
2. Әбікейұлы Қ. Кәсіби әншілік өнері. – Алматы, 2004.

РЕЗЮМЕ

Смагулов М.С., старший преподаватель

(г. Алматы, Казахский государственный женский педагогический университет)

МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ ПЕНИЮ НАЧИНАЮЩИХ СТУДЕНТОВ

С чего нужно начинать обучаться пению молодым исполнителям и школьникам? Как преодолеть проблемы, возникающие в процессе обучения? Что необходимо учитывать при уходе за голосом? Ответы на эти и другие вопросы даются в статье о методах обучения начинающих студентов вокалу.

Ключевые слова: певческое искусство, голос, звук, вокал, язык, зубы, гортань, нёбные звуки.

RESUME

Smagulov M.S., senior teacher

(city Almaty, Kazakh State Women's Teacher Training University)

METHODOLOGY OF EDUCATING TO SINGING OF BEGINNING STUDENTS

What is it needed to begin from to study to the young performers and schoolchildren? How to overcome problems arising up in the process of educating? What must be taken into account at caring for after voice? Answers for these and other questions are given in the article about the methods of educating of beginning students to the vocal.

Keywords: We hope that the advices offered in the article will be used students in their practical activity related to singing.

ӘОЖ 002

У 73

КІТАПХАНА ІСІ МАМАНДАРЫНЫҢ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Ш.М. Усенбаева, аға оқытушы
Д.Қ. Естаева, аға оқытушы
(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік
қыздар педагогикалық университеті)

Аңдатпа: Мақалада кітапхана ісі мамандарының қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру жолдары ғылыми тұрғыда қарастырылған. Қарым-қатынас мәдениеті жалпы мәдениеттің бір бөлігі болып саналады. Өйткені ол тұлғаның ортақ әлеуметтік қасиетін көрсетеді. Қарым-қатынас мәдениеті ғылыми дәреже ретінде соңғы жылдары ғана өз ұласымын тапты. Кітапхана ісі мамандары қарым-қатынас мәдениеті арқылы сөйлеу мәдениетіне, конфликтілік жағдайларды шеше білуге және кәсіби этикалық талаптарды қалыптастыру жолдарын теориялық тұрғыда атап көрсеткен.

Түйін сөздер: кітапхана, қарым-қатынас мәдениеті, сөйлеу мәдениеті, кітапханалық қатынас, кәсіби этика.

Бүгінгі таңда еліміз егеменді ел болғалы ғылым, мәдениет салаларында жасалып жатқан шаралардың барлығы жастарға жалпыадамзаттық және жеке ұлттық игіліктер негізінде тәрбие мен білім беру ісін неғұрлым жоғары деңгейге көтеруге ықпал етуде. Сондықтан қоғамдық өмірді демократияландыру және ізгілендіру жағдайында ұлттық ерекшелігімізді айқындайтын рухани, қарым-қатынас мәдениетімізді жетілдіру көкейкесті мәселеге айналып отыр.

Елбасы Н.Ә. Назарбаев жыл сайынғы Жолдауында Қазақстанның білім саласына ерекше назар аударып келеді. *Биыл Жолдау аясында Елбасы «Нұрлы жол – болашаққа бастар жол» атты жаңа экономикалық саясаттың жүргізілетінін мәлімдеді.* Биылғы Елбасы Жолдауының білім саласы қызметкерлері үшін де орны ерекше болды. «Нұрлы жол» даму бағыты аясында жастардың болашаққа деген сенімін айқындап, қажырлы еңбек ете отырып, келешекті кемел ету жолында жастардың үлесі зор екендігін баса айтты. Болашақта тәуелсіз еліміздің тұғыры биік, қарыштап дамуы үшін сапалы білімі, саналы тәрбиесі бар отансүйгіш жастар ғана бар белесті бағындырары хақ. Болашақ ұрпақ үшін заманауи әдістер мен технологияларды енгізу, білімге қолжетімділікті кеңейту, білім сапасын арттыру Қазақстанның одан әрі қарыштап дамуына үлкен үлес қосады. «Білімді ұрпақ – жарқын болашақтың кепілі, болашақтың тірегі» жастардың білім саласында толыққанды білім алуына жағдай жасалып отыр [1].

Қазақстан Республикасының мемлекеттік болмысын қалыптастыру, оның егемендігін нығайтып, ұлттық сана мен тәрбиемізді қалпына келтіру және өркениетті елдер қатарынан орын алу ұлттық мемлекетімізді қалыптастырудағы басты шарттардың бірі.

Қарым-қатынасты – білім мен біліктілік, дағды және адамның ішкі құндылықтарына негізделген мәдени сауаттылығы ретінде қарастыруға болады. Қарым-қатынас – білім мен мәдениеттің компоненті, оның бөлінбейтін бөлшегі іспетті адамзаттың дүниетанымы мен сана-сезімін жетілдірудің ерекше жолы. Ұлттық құндылықтарға негізделген қарым-қатынас мәдениеті студенттердің саналы көзқарасын, ізгілікті қарым-қатынас орнатуына, рухани-адамгершілік құндылықтарының қалыптасуына, жүйелі іс-әрекет жасауына мүмкіндік береді.

Адамның іскерлігі оның арнайы іс-әрекет орындау процесіндегі мәдениет деңгейімен байланысты. Жалпы мәдениеттің жоғары деңгейі әртүрлі еңбектің саласы мен нәтижелілігінің қажетті шарты және әрбір тұлғаның дамуы мен жетілуінің факторы. Болашақ мамандардың өмірлік қызметі және тұлға ретіндегі қалыптасу үстінде қарым-қатынас рөлінің маңызы зор екендігі жөнінде көптеген еңбектерде ғылыми түрде дәлелденген. Қарым-қатынас дағдысы кәсіптік қызметке, қоғамдағы белсенділік деңгейіне тікелей байланысты және ол әркімнің жеке іс-әрекеті. Мұның бәрі жеке тұлғаны қалыптастыруда қарым-қатынас мәдениетінің маңыздылығын көрсетеді.

Қарым-қатынас мәдениеті жалпы мәдениеттің бір бөлігі болып саналады. Өйткені ол тұлғаның ортақ әлеуметтік қасиетін көрсетеді. Қарым-қатынас мәдениеті ғылыми дәреже ретінде соңғы жылдары ғана өз ұласымын тапты. Қарым-қатынас мәдениеті әр адамға әсер ете отырып, өзінің мамандығы бойынша қарым-қатынас жасайтын қазіргі заман мамандарының қажетті сапасы болып саналады.

Кітапханашының оқырманмен қатынасы – адамдардың белгілі одақтағы өзара әрекеттестігі. Белгілі процесте адамдар арасындағы белгілі сұрақтардың шешілуі, олардың әртүрлі әлеуметтік қызметіне байланысты қарастырылуы, пайда болуы, орнатылуы, дамуы мен байланыстардың тоқтатылуы.

Кітапханалық қатынасқа көптеген басылымдар арналған. Олардың ішіндегі көбін С.А.Езова және И. А. Мейжис жазған. Әрбір автор өз ойын өзара әрекеттің теориялық және әдістемелік негізінде жазған. Олар тәжірибе жүзінде көрініс табады [2].

Қатынас өзара байланысқан үш құрылымнан тұрады: коммуникативті, перцептивті және интерактивті. Коммуникативті – өзара қатынасқа түсетін кітапханашылар мен оқырмандар арасындағы ақпараттық айырбас. Қатынастың коммуникативтік түрі мақсат ретінде қарастырылып, кітапханалық қызмет көрсетуге қолданылады.

Перцептивті – қатынас кезіндегі серіктестердің бірін-бірі қабылдау процесі және сол негізде өзара түсіністіктің орнығуы. Оның мазмұнын психологиялық жағдайдағы тиімділік процесі ретінде қарастыруға болады.

Интерактивті – кітапханашы мен оқырманның өзара әрекеттестігі тек қана ақпаратпен, ойлар, біліммен алмасу ғана емес, сонымен қатар іс-әрекетпен де алмасу. Интерактивті жақтың мазмұны ақпараттық қажеттілікті қанағаттандыру арқылы көздеген мақсатқа жету [3].

Кітапханалық қызмет көрсету процесіндегі қатынас тәжірибесінің үш түрі де бір-бірімен тығыз байланыста және ортақ іс-әрекеттің шешіміне жетудің сапасы мен тиімділігін белгілейді. Кітапханалық қатынас контексті іс-әрекеттің тәсілдері арқылы жүзеге асады, соған байланысты мазмұны мен мақсатқа жету қатынастың негізі болып келеді.

Кітапхана ісі мамандығы — «адам-адам» типті мамандық. Әрбір кітапханашы қай жерде жұмыс атқарса да, (оқу залында, әдебиетті өңдеу бөлімінде) ол тұлғааралық қатынас дағдыларын меңгерген болу керек, әңгімелесушісін тыңдай алу, ақжарқын сөйлеу, сыпайы болу керек (керекті жағдайда, мысалы: «бұқаралық іс-шара» өткізген кезде). Кітапханалық қатынастың құрылымдық ерекшелігі оның кітапханада үш деңгейде өтуі:

- Кітапханашылармен оқырмандар қатынасы;
- Кітапханашылар арасындағы қатынас;
- Оқырмандар арасындағы қатынас.

Кітапханашы мен оқырман қатынасының мәселелі жағдайы кітапханалар пайда болған уақыттан бері бар. Оқырман мен кітапханашы арасындағы өзара іс-әрекеттік және қарама-қарсы байланыс өте маңызды және өзекті мәселе. Көп жылдар бойы интенсивті бір жақты кітапханашы мен оқырман арасындағы өзара іс-әрекет қарастырылған. Кітапханалық қатынас ортасының кеңеюі, оның сапасының жоғарылауына байланысты кітапхана өзінің әлеуметтік дәрежесін көтере алады. Нақты және потенциалды тұтынушылар үшін тартымды бейне құрай алады. «Кітапханашы қарым-қатынастағы» жұмыс істейтін жағдайда қатынастың жоғары деңгейлі мәдениетін меңгерген.

Қарым-қатынас мәдениеті – адамзаттың мәндік сапаларын жақындастыруға бағытталған адамгершілік, саналылық әрекеттер. Қарым-қатынас мәдениеті қажетті ақпарат алмасуда, басқаруда көрініс беретін заттың, іс-әрекеттің тиімділігін қамтамасыз ететін мәдениеттілік белгілері – белсенділік, еркіндік, ерекшеліктің субъектісі ретінде танылады. Сонымен, қарым-қатынас мәдениеті адамды тәрбиелеу үшін, дүниені қабылдау және түсіну үшін, адамдарға және өзіне өзара әрекет субъектісі ретінде қатынасының мәдени құралы ретінде беріледі.

Қарым-қатынас мәдениеті дегеніміз – оны қалыптастырудың негізгі шартынан туындайтын сөз мәдениеті, мінез-құлық мәдениеті, сыртқы түр мәдениеті. Бұлардың әрқайсысының мүмкіндіктері жоғары және өзіне тән мазмұны, ерекшеліктері бар.

Сөз мәдениеті – бұл тек сөйлеу деңгейінің бірлігін көрсетпейді, ол кітапханашы мамандарының мәдени адамгершілік белгілері. Сөйлеу мәдениеті – оқытушының тұлғалық қажеттіліктерін көрсетуші әрекеті. Мәдениеттаным бағытында қарым-қатынас мәдениеті бір жағынан дәлелдеуді қажет етпейтін қисынды ұғым десе, екіншіден көпмағыналы тіл мәдениеті, этикеті, мінез-құлқы, тұрмысы мен салты деп жіктеледі.

Олай болса, қарым-қатынас адамзат болмысының өмір сүру шарты деп есептеледі. Коммуникация процесінде әрбір адам өзара әрекеттің белсенді субъектісі бола отырып, олармен қатынасты дамытады, тереңдетеді. Ал коммуникативтік іс-әрекетте жеке адамның өзін-өзі тануы мен нақтылауы, ішкі мәдени дамуы жүреді. Адамдар өзара бірлесе отырып, ортақ нәтижеге жету үшін күш біріктіре келісуін қарым-қатынас деп түсінеміз. Соңғы жылдардағы тәжірибе болашақ кәсіпке даярлауда жеке тұлғаны мәдениеттілікке тәрбиелеу қажеттілігін білдіреді. Мәдениет коммуникациялық жүйе, әртүрлі ақпараттармен алмаса отырып, қатынастың барлық түрлерін қамтамасыз етеді. Қарым-қатынас мәдениетінің қалыптасуы мен берілуі, сақталуы адамзат болмысының негізгі шарты, өмірлік әрекетінің мәдени формасы, табиғи, әлеуметтік қоғамды тану құралы, адамның өзін-өзі тануы, қалыптасуы.

Қарым-қатынас барысында жеке адам қайталанбайтын шығармашылық тұлға ретінде көрінеді. Адамзат болмысының бөлінбес бөлшегі бола отырып, қарым-қатынас жеке адам дамуының құралы мен басқаруы бола алады. Қарым-қатынас мәдениетінің қалыптасуының мынадай өлшемдерін анықтауға болады:

- Жеке тұлғаның қоғамдық ортамен байланысы;
- Қарым-қатынас мәдениеттілігі деңгейіндегі теориялық білімді меңгеруі;
- Әлеуметтік ортадағы мінез-құлқы;
- Қарым-қатынас орнатуға бағытталған іс-әрекеттері;
- Қарым-қатынас барысындағы жауапкершілігі;
- Қарым-қатынас мәдениетін қалыптастырудағы икемділігі, іскерлігі, дағдылары.

Қазіргі кітапханалардың басты міндеттері – оқырмандарды жан-жақты тәрбиелеу. Отбасы тәрбиесімен ұштасқан тәрбие негізін жалғастырушы тәрбие орны мектеп пен кітапхананың бірлігі – жастардың бойындағы жеке қасиеттерін қалыптастыратын, бекітуге жол салатын білім мен тәрбие орталығы. Бүгінгі таңда білім беру мазмұны түбегейлі қайта қаралып, тәрбиелеу ісінде өзгерістер енгізілуде. Мұның өзі қоғамның әлеуметтік дамуына сай белсенді, мәдениетті, жан-жақты дамыған жеке тұлғаны қалыптастыруға бағытталған тәрбие процесінің мазмұнын қайта құрып, жетілдіруді қажет етеді. Кітапханашы-библиограф мамандарының кәсіби даярлығын дамыту барысында қарым-қатынас мәдениетінің қыр-сырын, іскерлік дағдыларын қалыптастыру қажет. Қарым-қатынас мәдениеті – адамдардың қарым-қатынасының психологиялық және адамгершілік бағыттарын қарастырады. Қазіргі қоғам жоғары адамгершілік деңгейдегі мамандар даярлауды қажет етеді, қалыптасып келе жатқан қоғамға мәдениеттілік қалпын енгізуді көздейді.

Кітапханадағы қарым-қатынастың өзіне тән маңызы бар, олар:

- Коммуникативтік – бұл кітапханалық қарым-қатынастың түрі, кітапханалар ортасындағы қарым-қатынастық қызметтің құралы болып есептеледі;

- Ақпараттық – кітапхана оқырманға ақпарат беріп отырады. Ақпарат пайдаланушыға беріледі, пайдаланушы мен ақпараттың арасында байланыс болмаса, ақпарат өзінің маңыздылығын жоғалтады. Сонымен бірге кітапханашы өзінің білімін үнемі көтеріп отыруы керек. Осы мақсатпен кітапханашылар әртүрлі әдістемелік ғылыми семинарларға, өндірістік кеңестерге, іс-тәжірибе алмасу шараларына қатысып, баспасөз беттері арқылы өз тәжірибелерімен бөлісіп отыруы керек;

- Реттеушілік қызмет – кітапханашыға кітапхана ортасында қарым-қатынасын реттеп, кәсіби ұжымда өз орнын табуға, пайдаланушымен қызметтік қарым-қатынас орнатып, этикалық тұрғыдан дұрыс жолға қоюға көмектеседі;

- Тәжірибелік қызмет – кітапханадағы орнықты әрі лайықты қарым-қатынас оған қатысушыларға жақсы әсер етеді, кітапханашы оқырманмен қарым-қатынас кезінде қызмет көрсетуді жақсартуға ақпарат алады, оқырманның білімі мен мәдениетінен өзіне қажетті жақтарын пайдалана алады, сол сияқты оқырман да кітапханашыдан тәрбиелік әсер алады: ақпарат беруде, оны іздестіруде, кітапханалық қарым-қатынас мәдениетін сақтау барысында екеуінің істері бір мақсатқа тоғысады.

XXI ғасыр – ақпараттар ғасыры, компьютердің, интернеттің ғасыры, адам үшін техника жұмыс істейді дегенімізбен, өмірге еніп жатқан сан алуан ақпараттарды қабылдап, оны тыңдаушысына өз деңгейінде дұрыс жеткізу үшін кітапханашы мамандар тіл мәдениетін, оның өзіне тән ішкі заңдылықтары мен талаптарын игеруі тиіс. Сөйлеу мәдениеті, тіл мәдениеті – кітапханашыдан үлкен кәсіби біліктілікті қажет етеді. Адам өзінің өмір қажетін өтеуге байланысты басқа біреулермен пікірлеседі, ой алмасады. Адам баласының сана-сезімінің дамуында дыбысты тілдің пайда болуының маңызы зор болды [4].

Тіл, сөйлеу ежелден бері жеке адамның да қоғамдық ой-санасын дамытып, жетілдіруде де аса маңызды рөл атқарады. Айтылған сөз ойлы да, мәнерлі де болуы тиіс. Халқымыз мәнді сөйлейтіндерді «сөзі мірдің оғындай екен» дейді. Ескі қазақ жұртының ғұлама ғалымы Ж.Баласағұн «Ақылдың көркі – тіл, тілдің көркі – сөз» деп тауып айтқан. Тіл арқылы жеке адамның тәжірибесі, санасы ұжымның басқа мүшелерінің игілігіне айналады. Тіл арқылы ойымызды басқа біреуге жеткізуді сөйлеу деп атайды. Сөйлеу – пікір алысу процесінде жеке адамның белгілі тілді пайдалануы. Сөйлеу жеке адамдардың арасында өзара түсінісуді реттестіру үшін, пікір алысу үшін қызмет етеді. Сөйлеу арқылы адам өзінің білімін, практикалық тәжірибесін байытып қана қоймай, сонымен қатар ғасырлар бойы жинақталған қоғамдық тәжірибені меңгеруге де мүмкіндік алады. Біз сөз арқылы ғана неше түрлі ойымызды сыртқа білдіре аламыз.

Сөзді қабылдау және оны ұғыну бір-бірімен тығыз байланысты. Адамға тән сөйлеу мәдениетінде екі сипат болуы шарт. Мұның біріншісі – сөйлеудің мазмұндылығы, екіншісі – оның мәнерлілігі делінеді. Сөйлейтін сөзде мазмұн болмаса, ол өзіндік сөздің мәнін жояды. Сөздің мазмұндылығы дегеніміз – екінші біреуге жеткізілетін ойдың айқындылығы. Сөздің мәнерлілігі дегеніміз – адамның сөйлеу кезіндегі эмоциялық қалпын білдіре алуы, яғни әрбір сөйлемді анық айта алуы. Мәнерлі сөйлей білудің кітапханашы үшін маңызы зор. Пікірлесудің қандай түрлері болса да, сөйлеу формалары арқылы жүзеге асып отырады. Пікір алысудың нақтылы мақсаты мен жеке жағдайларына қарай, сөйлеу түрлі ерекшеліктерімен көрінеді. Осы айтылғандар тұрғысынан сөйлеу бірнеше түрлерге бөлінеді. Алдымен сыртқы және ішкі сөйлеу болып үлкен екі топқа жіктеледі.

Кітапханашы маманының басты құралы – оның сөйлеу мәдениеті. Қарым-қатынас орнату, сөйлесу, сөйлеу арқылы хабар алу немесе керісінше хабар жіберу көне заманда адамзат санасымен қатар қалыптасты. Шындығында, күллі процестер мың есе орындалады – орта өзгереді, біздің өзіміз әр нәрсені білеміз, түсінеміз, өзіміздің білімімізді тәрбиелеу және оқыту барысында қолдана аламыз. Адамға сөйлеп үйрену үшін қаншама үлкен асулардан өтуіне тура келеді. Кітапханашы мамандығы адамнан сөйлей білуді, оқырманмен тілдесу мәдениетін талап етеді. Бұл түсінікті жайт: жұмыс істей отырып, біз оқырмандарымызбен сөйлесеміз, хабар алысамыз. Оқырманның біліміне, жасына, мамандығына қарамастан,

біздің сөйлесу жүйеміз оларға түсінікті болуы керек. Бұл біздің табысты жұмысымыздың басты шарты. Кітапханада оқырман барлық жерде және әрдайым жүреді [5].

Кітапханашының сөйлеу мәдениетінің қандай болуы керектігі жөнінде ойластырып көрелік. Оқырманмен сөйлесу кезінде оның айтқан сөздерін қатты дауыспен қайталау міндетті емес. Мұндай жағдайда келесіде оқырман сізбен сенімді түрде сөйлеспейді. Кітапханада дауыс көтеріп сөйлеуге болмайды. Оқырмандарды бұған үйретуге болады, ең бастысы кітапханашылардың өздері бұл ережені бұзбаулары тиіс.

Кітаптың қасиеті мәңгілік. Ол қасиет қалам ұстаған сөз зергерлерінің ғана емес, өзін қоғамның белді мүшесімін деп есептейтін әрбір адамның бойына дарығанда ғана нұрлы болмақ. Кітаппен кездесе отырып, бүкіл адамгершілікке қатысты қасиеттерді тануға болады. Кітап оқып отырған адамның шыдамы таусылып, өзге халыққа, мәдениетке назары ауа бастайды. Оқи отырып ол бір ғана өмірде емес, өзге ұлт авторымен бірге болып, әртүрлі халықтың өмірін таниды. Ғасырлық құндылықтарға жақындай отырып, ұлттарды, халықтарды жақындатып отыруға мүмкіндік береді.

Егер кітапханада адамға деген жылы шырай танылмаса, ол кітап тарататын, сақтайтын жерге айналады. Кітапқа көбіне кішкентай балалар ғашық болады. Есейген сайын кітапсыз өздерін жаман сезіне бастайды. Қандай да өркениетті елдің дамуында білім, ғылым, мәдениет басты орын ала отырып, кітап оқуға деген құштарлық та арта береді. Қарым-қатынас мәдениетінің қалыптасуында сөйлеу мәдениеті ерекше орынға ие. Студенттер арасындағы қарым-қатынастардың қалыптасуы, әдетте, олардың бірін-бірі қабылдай алуы, түсінуі және бағалауына байланысты, яғни тілдесу нәтижесінде бір адамның екіншісінің бейнесі жөнінде топшылаған ой-пікірі. Екінші адамның тұлғалық бейнесін оның сырт пішіні мен психологиясын және әрекет-қылығын байланыстыра, салыстырып тануға болады. Ал психологиялық бейне әр адамның әр қажетсінуінен, қылық мотивтерінен, мінез бітістерінен, әрқандай өмірлік жағдайлардағы көңіл-күй толғаныстары мен әрекеттерінен көрінеді.

Студенттің жеке тұлға ретіндегі ішкі жан дүниесі оның сөзі мен тілінен айқын көрініп тұрады. Қандай сөздер мен тіркестерді қолдануына қарап, сөз ырғағы мен әуенін талдай отырып, олардың ерекшеліктерін байқауға болады. Ал қарым-қатынас мәдениеті оқу-тәрбие барысында пайда болып, қалыптасуы біртіндеп жүзеге асады. Әсіресе оқытушының қарым-қатынастағы мәдениеті маңызды рөл атқарады, бұған үлкен мән берілуі қажет. Демек, қарым-қатынас мәдениетіндегі сөйлесу мәдениетіне ерекше мән беріледі. Адам иманына тілдің, сөздің тигізетін ықпалы үлкен. Тілдесу мәдениетін бағалай білетін халқымыз: «Тау мен тасты жел бұзар, адамзатты сөз бұзар» деп сөздің маңызын тани білген. Көпшілік алдында сөйлеу үшін кітапханашы белгілі бір білік-дағдыларға ие болуы керек. Психологтардың анықтамасынша, дағды дегеніміз – белгілі бір операцияны ең үздік нұсқада жүзеге асыру мүмкіндігі. Шешен қандай дағдыларға ие болуы керек? Негізгі дағдылар мыналар: әдебиеттерді іріктеу дағдысы, іріктелген әдебиетті оқу дағдысы, жоспар құру дағдысы, сөйлейтін сөзін жазу дағдысы, аудиторияның алдында өзін-өзі ұстай білу дағдысы, уақытты мөлшерлей алу дағдысы. Осы дағдылардан барып кітапханашыға шешендік біліктілік қалыптасады.

Ол мынадай біліктілікке ие болуы тиіс:

- сөйлейтін сөзін өз бетімен дайындау;
- сөзін тапқыр әрі сенімді мазмұндау,
- тыңдаушы сұрағына жауап бере білу;
- аудиториямен байланыс орнату мен оны ұстап тұра білу.

Егер осы білік-дағдылардың бірі сөз сөйлеушіде болмаса, оның сөзінің тыңдаушыларға тигізетін әсері әлсірейді. Айталық, сіз сөйлейтін сөзіңіздің мәтінін жақсы жазасыз, бірақ оны аудитория алдында қарапайым әрі анық жеткізе алмайсыз. Сондай-ақ сіз аудиторияны сөзіңізбен қызықтыра аласыз, бірақ белгіленген уақытты жеткізе алмадыңыз, негізгі ойыңыз айтылмаса, сіздің шешендік сөзіңіздің әсері төмендейді. Сондай-ақ көпшілік алдында сөз сөйлеу сәттілігі шешеннің сөз мазмұнының негізін, яғни тақырыбын жақсы білуіне тікелей байланысты [6].

Бүгінгі күні білім беру мекемелері мен педагогикалық ғылым алдында, білім берудің мақсаты мен мазмұнына, оны орындаудың әдіс-тәсілдеріне деген жаңа көзқарастар қалыптасуда. Олардың негізгі алдына қойған мақсаты – өзін-өзі дамыта алатын, өз бетімен білім алатын, тәрбиелі қоғамның белсенді азаматын жан-жақты етіп қалыптастыру.

Қарым-қатынас мәдениетін (сөз мәдениеті, мінез-құлық мәдениеті т.б.) болашақ кітапхана ісі мамандарын даярлау барысында пайдалануда зерттеуге бағытталған проблеманы жан-жақты қарастырып, оның мазмұнын, тәрбиелік мүмкіндіктерін ашып, анықтау қажеттігін көрсетеді. Қарым-қатынас мәдениетіне болашақ кітапхана ісі мамандарын тәрбиелеудің маңызы, жеке адамның құндылықтар мен мүмкіндіктердің негізін үйретіп қана қоймай, оларды даярлауда танымдық, тәрбиелік, дамытушылық, ізденушілік, шығармашылық сияқты міндеттер атқарады.

Бүгінгі жаңа қоғамды ізгілендіру мен жаһандандыру жағдайында қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру әлеуметтік-педагогикалық мәселелердің бірі. Кітапханашы-библиограф мамандарының кәсіби даярлығын дамыту барысында қарым-қатынас мәдениетінің қыр-сырын, іскерлік дағдыларын қалыптастыру қажет. Қарым-қатынас мәдениеті – адамдардың қарым-қатынасының психологиялық және адамгершілік бағыттарын қарастырады.

Қазіргі қоғам жоғары адамгершілік деңгейдегі мамандар даярлауды қажет етеді, қалыптасып келе жатқан қоғамға мәдениеттілік қалпын енгізуді көздейді. Халқымыздың рухани-мәдени қайта өрлеу кезеңінде жас ұрпаққа терең де жүйелі білім беруде, оларды қоғам талабына сай азамат етіп тәрбиелеуде қарым-қатынас мәдениетіне тәрбиелеудің маңызы артып отыр. Қарым-қатынас мәдениеті дегеніміз – оны қалыптастырудың негізгі шартынан туындайтын сөз мәдениеті, мінез-құлық мәдениеті, сыртқы түр мәдениеті. Бұлардың әрқайсысының мүмкіндіктері жоғары және өзіне тән мазмұны, ерекшеліктері бар. Сөз мәдениеті – бұл тек сөйлеу деңгейінің бірлігін көрсетпейді, ол кітапханашы мамандарының мәдени адамгершілік белгілері. Жоғары білім беру жүйесінде тәрбиенің қыр-сырын әртүрлі жұмыс формалары мен әдіс-тәсілдері арқылы меңгертуде кітапханалардың маңызы зор. Біздің өміріміз сан-салалы қарым-қатынасқа толы. Сол себепті этиканы, этикетті, сөйлеу мәдениетін, әдепті, адамгершілік қағидаларын адамзат баласы кішкене күнінен бастап санасына сіңіруі керек. Болашақ мамандарға адамгершілік қағидаларын білу – басты парыз.

Қазіргі кезде этика нормаларын білуге деген ықылас күн өткен сайын артып отыр, себебі адамдардың тұрмыс дәрежесі жақсарды, бірімен-бірі қарым-қатынасқа түсудің мүмкіншіліктері артты. Сонымен бірге этиканы әр халықтың өз ерекшеліктері мен мінез-құлықтарына қарап та ажыратуға болады. Әртүрлі өмірлік жағдайларда адамгершілік пен әдептен озбай адамдық қасиетті сақтау – өмірдің басты талабы. Кітапхана этикасы да жалпы этика атты ұғымнан алшақ кетпейді. Әдепке байланысты қағидалардың көпшілігі кітапхана этикасына қатысты. Кітапханада қызмет атқаратын қызметкерлерден кәсіби біліктілікпен қоса жоғары этика талап етіледі. Сол сияқты, кітапханаға келушілер де әдептілік нормасынан алыс кетпеуі керек. Болашақ кітапханашы мамандарының кәсіби қабілеттері мен іскерлігін қалыптастырып дамытуда, өз мамандықтарына деген қызығушылыққа тәрбиелеуде, өз бетінше білімін жетілдіріп отыруға, дағдыландыруға, шығармашылық әрекетті қалыптастыруда кітапханадағы өткізілетін көпшілік шараларға ерекше көңіл бөлінеді.

Дәлірек айтқанда, қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыруда кітапханада ұйымдастырылатын тәрбиелік іс-шаралардың маңыздылығы кітапхана ісі мамандарының теориялық білімін тексеріп, кәсіби іскерлігін қалыптастырудың маңызды шарты ғана емес, түрлі тәрбие жұмыстарын ұйымдастыру формалары мен әдістерін үйренуге мүмкіндік туғызады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы. *«Нұрлы жол – болашаққа бастар жол»* // Егемен Қазақстан. 2014, 11 қараша. –

Б.1-2.

2. Езова С.А. Культура общения библиотекарей: Учебно-методическое пособие. –М.: Либерия, 2004. – 144 с.

3. Езова С.А. Библиотечное общение /Вост. – Сиб. Гос. Инст-т культуры. – Улан-Удэ:Бурят. Кн. Изд-во. 1990. – С. 68.

4. Исмурзина Р.Г. Сөйлеу мәдениеті (Кітапханашыға көмек) // Кітапхана әлемі. №2. 2007. – Б. 2-5.

5. Калиева Г.И. Формирование культуры будущего специалиста. – Алматы: 2001. – 212 б.

6. Абылғазина Г. Ғұламаның бәрі кітапхана алдында қарыздар. Дебат сабақ. // Мектептегі кітапхана. №4. 2008. – Б. 6-7.

РЕЗЮМЕ

Усенбаева Ш.М., старший преподаватель,

Естаева Д.К., старший преподаватель

(г. Алматы, Казахский государственный женский педагогический университет)

ФОРМИРОВАНИЕ НАВЫКОВ КУЛЬТУРНОГО ОБЩЕНИЯ ДЛЯ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ БИБЛИОТЕЧНОГО ДЕЛА

В работе раскрыта, анализирована проблема направленная на изучение вопросов использования культуры общения (культуры речи, культуры поведения и т.д.) в деле подготовки будущих специалистов библиотечного дела и использования этих навыков в воспитательных целях. А также в работе рассматриваются важность навыков культурного общения для будущих специалистов библиотечного дела и актуальность решения проблем воспитания, познания, развития, изыскания творчества студентов.

Ключевые слова: библиотека, культуры общения, культуры речи, библиотечное дело, профессиональная этика.

SUMMARY

Usenbaeva Sh.M., senior lecturer

Estaeva D.K., senior lecturer,

(Kazakh State Women's Teacher Training University)

CULTURAL COMMUNICATION SKILLS FOR THE FUTURE SPECIALISTS OF LIBRARY

The problem is analyzed disclosed, aimed at examining the issues of the culture of communication (speech culture, culture, etc.) in the preparation of the future experts of librarianship and use these skills for educational purposes. And in this work the importance of cultural communication skills for future library professionals and relevant solutions for education, knowledge development, research, creativity of students.

Keywords: library, culture of relations, the culture of speaking, library relations and professional ethics.